ZABLUDOV

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

זאבלודוב

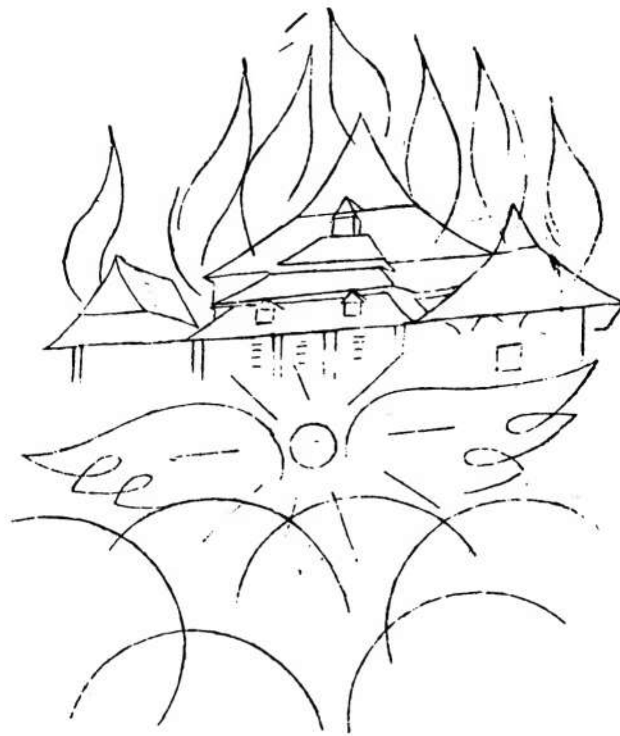

על שם נחום גולדמן
The Nahum Goldmann
Museum of the Jewish Diaspora
ת"א (מתוך המחשב)

זאבלודוב — עיר בצפון־מזרח פולין.
היישוב היהודי במקום החל להתפתח לקראת סוף המאה ה־15. ב־1646 נבנה בית־כנסת מעץ, ששופץ ב־1765, אחד היפים ביותר בפולין. בזאבלודוב התכנס ועד ליטא בשנים 1664 — 1667. היהודים סבלו קשות בעת הכיבוש הרוסי ב־1660. נשתמרו פנקסי הקהילה לשנים 1650 — 1800 וכן רשימות החברה קדישא לשנים 1701 — 1819. מ־831 ב־1764 גדלה הקהילה ל־2,621 ב־1897 (68.6% מכלל האוכלוסיה). במאה ה־19 התפתחו בזאבלודוב ענפי האריגה והבורסקאות ובשנים 1905 — 1925 היתה הגירה מוגברת לארצות־הברית. במלחמת־העולם השנייה נלקחו כל יהודי המקום לעבודת־כפייה בתעשיית העורות. בתחילת נובמבר 1942 נשלחו למחנה־ההשמדה טרבלינקה.

זאבלודוב

דפים מתוך
"יזכור בוך"
(ארגנטינה 1961)

בהוצאת
יוצאי זאבלודוב בישראל
תשמ"ז — 1987

העורכים: נחמה שמואלי-שמוש
יעקב טוראל-גוטליב

ועד המערכת: יצחק אגמון
מינה בר־און-גלרשטיין
עקיבא גלרשטיין
נחמה שמואלי-שמוש

תירגום מיידיש לעברית: יעקב טוראל־גוטליב

הבאה לדפוס: נחמה שמואלי-שמוש

דפוס "יד החמשה" כפר־חב"ד, 1987

תוכן העניינים

חלק ראשון

מבראשית עד להכחדה

העיירה זאבלודוב ובית הכנסת שלה (המציאות והאגדה)

ההנהגה הדתית והרוחנית

הפעילות הכלכלית, החברתית והתרבותית

דמויות מיוחדות

אנשי זאבלודוב

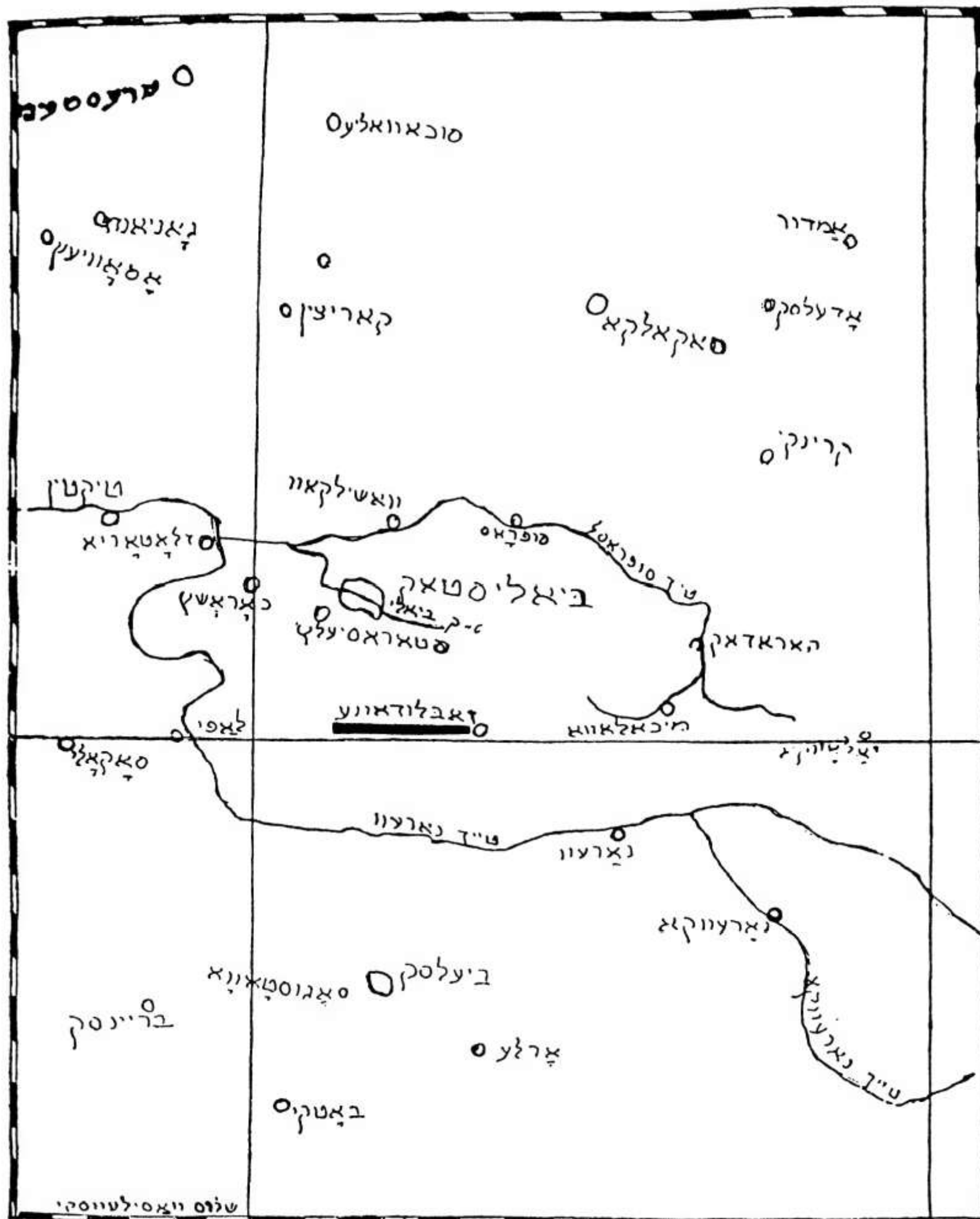
מן הפולקלור של זאבלודוב

חלק שני

השואה

חלק ראשון

מבראשית עד להכחדה

מפת זאבלודוב והסביבה

פתח דבר

ועד יוצא זאבלודוב שמח להביא לפני הקורא דפים מספר ״יזכור בוך״ ביידיש בתרגום עברי.

הספר המופלא ״יזכור בוך״ לזכרם של קדושי זאבלודוב אשר נספו בשואה, יצא לאור בארגנטינה ב־1961. את המלאכה עשתה קבוצת אנשים דגולים. חלקם אינם עוד בחיים. להם אנו חייבים תודה והוקרה.

שנים רבות שימש אותנו הספר באזכרות השנתיות לזכרם של קדושי זאבלודוב. אנו רואים ב״יזכור בוך״ את התנ״ך של זאבלודוב.

והנה בשנים האחרונות נתקפנו חרדה. מה בעצם נשאיר לבאים אחרינו, אשר שפת היידיש זרה להם. ואיך ידע הדור שיבוא אחרינו את שרשיו?

הכרה זו הביאה אותנו לתרגום. את הרעיון הגה יצחק אגמון באחת האזכרות והצעתו נתקבלה על דעת כל הנוכחים.

המשימה לא הייתה קלה. מכשולים רבים צצו בדרך הארוכה, עד שיכולנו לראות את האות המודפסת. לפעמים תקף אותנו יאוש, אבל המשכנו בעקשנות ובמסירות. צר לנו מאוד, שלא עלה בידינו לתרגם את הספר במלואו. הסיבה היתה תקציבית ועם הקורא הסליחה.

נקוה ש״הדפים״ בשפה העברית ייקראו ולא ישארו על מדף הספרים.

חובה נעימה היא לנו להודות מקרב לב למתרגם יעקב גוטליב־טוראל. אשר עשה את מלאכתו במסירות רבה. נדמה כמעט שהיה לאחד מיוצא זאבלודוב.

כמו כן, נתונה תודתינו למר יצחק פוזנר, המנהל הפדגוגי של אורט ישראל, אשר עזר לנו בהדרכה ובייעוץ טכני מראשית הדרך עד סופה. בלי עזרתו, ספק רב אם ״דפי זאבלודוב, היו יוצאים לאור.

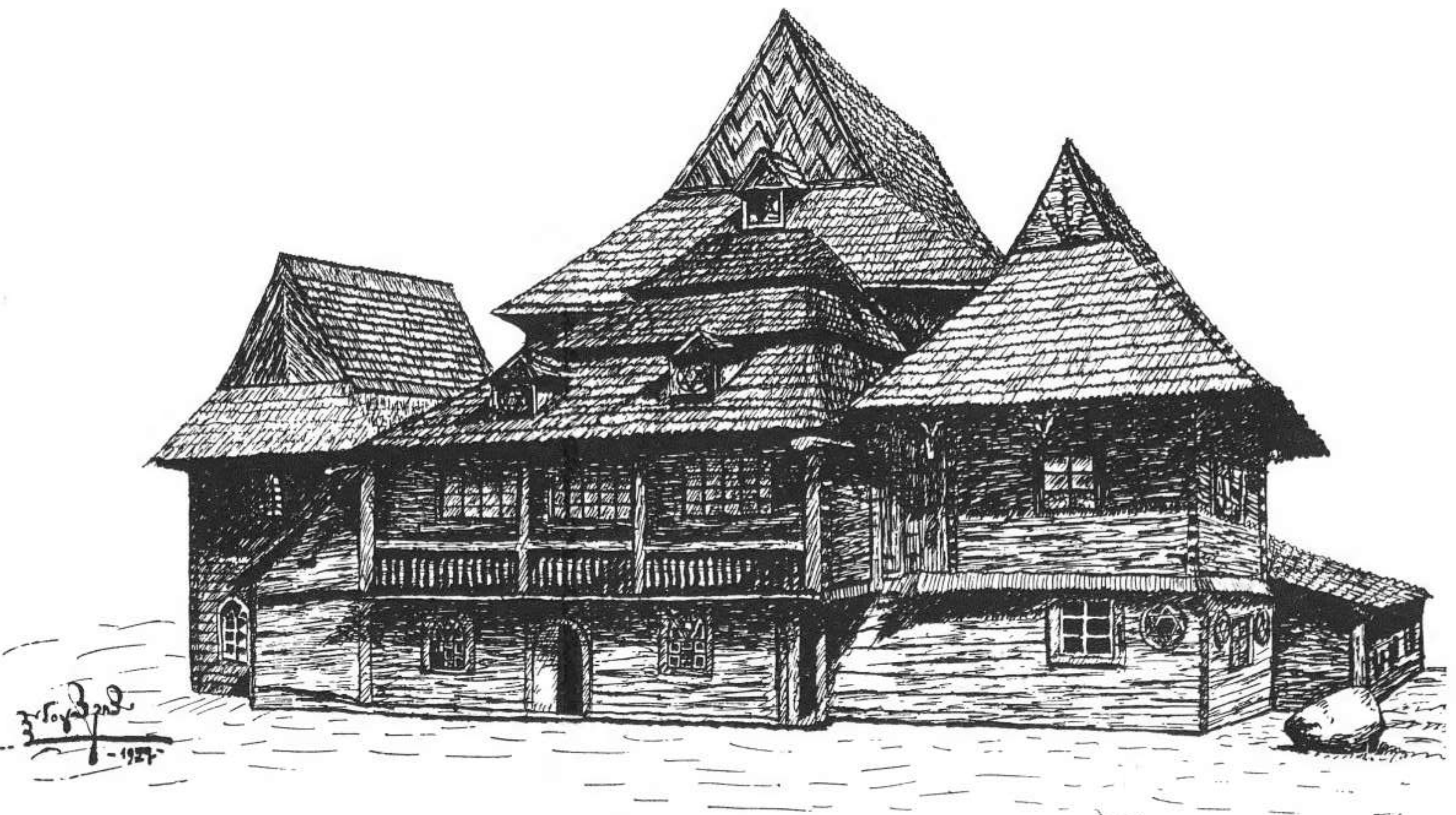
דפי זאבלודוב ראו אור תודות לעזרתם הכספית של האחים נורטון (נורז׳ץ) מארצות הברית ויצחק שמוש מגרמניה, ותרומתם הכספית של יוצאי זאבלודוב בישראל.

תודתנו נתונה גם למנהל חברת דלק מר א. אגמון בן עירנו שהעביר אלינו תרומה בשם חברת ״דלק״ בישראל.

על כל זה יבואו כולם על הברכה.

ישראל תשמ״ו 1986

המערכת

בית הכנסת — רישום יצחק צ׳סלר

הקדמה

(מ"יזכור בוך", ארגנטינה 1961 תשכ"א)

שתי סיבות הניעו אותנו להוציא לאור את ה"ספר־יזכור" לזכר עירנו וביתנו זאבלודוב שהוכחדו. אחת — רגשית־אנושית, והיא השאיפה להנציח את עברנו הרוחני ואת קיומנו ולהקים מצבה — עדות חיה, שתספר לבנינו ולבני בנינו על חיינו ועל הווי של יצירה בביתנו הישן; על הורינו, וסבינו ועל הורי סבינו ובמיוחד על מאבקם הבלתי פוסק למען קיום של כבוד; על גאוותם ועל בטחונם בעזרת אלוקים במלחמת הקיום היומיומית שלהם למען המשך חייהם של הדורות הבאים — — — ואכן, תכונות אלה ניטעו בנפשנו וסייעו לנו בארצות החדשות, אליהן נמלטנו. יידעו נא הדורות הצעירים את שורשיהם — יזכרו אותם בגאווה, כי הם יחזקו את רוחם ויעודדו אותם להוסיף ולטוות את חוט החיים של דור ההמשך, לשמרו שלא יינתק לעולם.

הסיבה השניה היא היסטורית חברתית. זאבלודוב היתה נמנית עם היישובים העתיקים ביותר בפולין, מדינה שלפנים השתרעה על פני שטחים גדולים ורחבי ידיים. כאן בזאבלודוב קיים חלק מישיבותיו ועד מדינת ליטא — הפרלמנט היהודי של מדינת ליטא. מאות בשנים נלחמו הקהילות הראשיות הגדולות גרודנו וטיקטין על הזכות לספח אליהן את קהילת זאבלודוב.

בית הכנסת בזאבלודוב, שנתקיים ארבע מאות שנה, היה מן השרידים המעטים והמופלאים של האמנות האדריכלית היהודית העתיקה.

הנאצים ימח שמם הכחידו את העיירה ואת תושביה היהודיים — אך אסור שיישכחו מההיסטוריה של זאבלודוב האנשים הדגולים שלה: הגאון הגדול ר' בנדט, מחברו של הספר 'נר התמיד'; הצדיק האפוף אגדות ר' יוסלה; ר' חיים זליג סלונימסקי מראשי ההשכלה, מתימטיקאי ועורך "הצפירה"; הסופר והלוחם יעקב קרעפליאק ועוד אישים אחרים. חשנו חובה להנציח את קהילת זאבלודוב בספר יזכור, כדי שההיסטוריון יוכל בעתיד למצוא בו חומר יקר המציאות על תולדות חיי היהודים במזרח אירופה ועל צמיחתם והתפתחותם של היישובים היהודים בליטא ורוסיה הלבנה.

בשל הטעמים החשובים האלה השקענו מאמצים במשך שנים רבות להוציא ספר זה; חיפשנו וניפינו חומר רב; מצאנו הבנה אצל אישים בני סמכא, אצל מוסדות וחברות העוסקות בחקר ההיסטוריה, שתפסו את משמעותה של משימתנו וסייעו לנו לאסוף את המאמרים הנחוצים, שערכם רב מאוד.

בהזדמנות זו ברצוננו להודות מקרב לב לסופר ולחוקר מרדכי י. ברנשטיין על השתתפותו הקבועה במערכת שלנו; לצייר בען (בן ציון רבינוביץ') על הרישומים עשירי המבע ששלח לנו במיוחד לספר יזכור; לבן עירנו היושב ראש של כבוד בוועד, אליהו גלרשטיין על עבודתו המסורה בישראל ובמקומות אחרים למען הספר "יזכור"; למוסד המדעי "ייווא" בניו־יורק ובבואנוס איירס, וכן ל"יד ושם", לספריה הלאומית בירושלים ולאוניברסיטה העברית. אנו גם אסירי תודה לאנשים אחרים, שגילו יחס ידידותי רב והבנה לעבודתנו ושלחו לנו העתקים של כתבי־יד, תעודות, מיקרופילים ותמונות, שהיו מאד נחוצות, ואמנם השתמשנו בהם בספר.

ראויים להוקרה רבה הפעילים בוועד ספר יזכור, שעמלו שנים רבות ובני זאבלודוב בישראל, שנתנו לנו עידוד רב. אנו סבורים, כי אף שמספר בני זאבלודוב בארגנטינה אינו רב, בכל זאת, למרות התנאים הקשים, עלה בידינו להוציא לאור את "ספר יזכור", שחשיבותו רבה מאד הן כתעודה היסטורית והן כמצבה סמלית לקדושים ולטהורים של עירנו. בפרסום ספר זה פרענו חוב מוסרי גדול לבני זאבלודוב הפזורים בכל העולם ולכל אלה שניצלו בנס או במקרה.

האבן על הר ציון

יצחק צסלר, ארגנטינה 1961

יזכור

הלב שותת דם... דמעות חונקות את הגרון... קשה לכתוב, כאשר יודעים, כי אלה הם דברי פתיחה לספר המשקף מסכת חיים, שנארגה מאות בשנים בקהילה יהודית כה חשובה — בעיירה זאבלודוב. קשה לכתוב, כאשר יודעים, ש׳ספר יזכור׳ יהיה רק בבואה חיוורת לחיי היהודים התוססים ביישוב היסטורי כה עתיק יומין, שנשרף ונמחק מעל פני האדמה, פשוטו כמשמעו, על ידי הקלגסים הנאציים של היטלר, ימח שמם וזכרם. ״ספר יזכור״ זה של עיירתנו האהובה זאבלודוב אנו מגישים כתרומה למה שמכנים ספרות השואה, המספרת על חיי היהודים השוקקים, שהיו בעבר בערים ובעיירות בפולין — חיים שלצערנו, רישומיהם נשמרו רק בספרים. מי יתן וספר יזכור זה יעלה לפחות לפני הדורות הבאים וההיסטוריונים את מציאות החיים היומיומיים בעיירתנו ואת העדות, כיצד הוחרבה בלי רחמים על ידי העם הגרמני בימי מלחמת העולם השניה.

ספר יזכור הוא גם מצבה — אנדרטה צנועה וציון לנפש אבותינו אחינו ואחיותנו — קדושים וטהורים, שהוכחדו — — — ציון לנפש של כל יקירנו ואהובינו, שמתו על קידוש השם ועל קידוש העם — צעירים וזקנים, נשים וגברים, ילדים חפים וטף, גוזלים — — שנרצחו בכל מיני מיתות משונות — — נורו, נרצחו, נחנקו, הומתו בגז ונשרפו — ואין אנו יודעים, היכן עצמותיהם והיכן אפרם...

אנו אומרים יזכור לנשמת כל אלה, שנזכרו בספר ולנשמת אלה שלא נזכרו בו.

יהי רצון, שכל אות שבספר תהיה כנר דולק לזכר הנשמות של קדושנו והלואי, שכל הלהבות יתלכדו ויתמזגו לשלהבת גדולה לוהטת לעולם ועד כמו אות קין יוקדת ומגואלת בדם במצחם של הרוצחים הגרמנים הארורים, שרצחו את עמנו באכזריות ובקור רוח.

העיירה זאבלודוב ובית הכנסת שלה
(המציאות והאגדה)

ירוחם בכרך

מקורות לתולדות היישובים העתיקים ביותר בסביבת ביאליסטוק במאות ה־17, ה־18 וה־19

זאבלודוב נמצאת 19 ק"מ דרומית מזרחית מביאליסטוק. המקורות הפולניים מורים, שהיישוב נוסד ב־1525.

המלך הפולני זיגמונד הזקן נתן את היישוב במתנה למושל המחוז. נובורודקי, אלכסנדר כדקוויץ, שהעניק ליישוב זכויות של עיר. ב־1563 בנה בעיירה כנסייה רוסית ובית ספר ובשנת 1568 ייסד בית דפוס רוסי. בסוף המאה ה־16 עברה העיירה לידי הנסיכים מבית ראדז'וויל ונשארה בידיהם עד ראשית המאה ה־20. אחרי שקיבלו את העיירה, הם הקימו מיד כנסייה קאלוויניסטית וכך הפכה זאבלודוב למרכז של התנועה הקאלוויניסטית באיזור.

ראשיתו של היישוב היהודי בזאבלודוב חלה בסוף המאה ה־16, בזמן שהעיירה היתה נחלת הנסיכים מבית ראדז'וויל. קהילת זאבלודוב היא, איפוא, אחת הקהילות העתיקות ביותר בליטא בכלל ובאיזור ביאליסטוק בפרט.

בתולדות היהודים ידועה קהילת זאבלודוב מהמאבק הגדול, שניהלו בגללה שתי קהילות של גליל ליטא, גרודנו וטיקטין. כל אחת מהן טענה שלה הזכות לאפיטרופסות על זאבלודוב. מפסקי הדין של "ועד ארבע ארצות" אנו למדים, שהמאבק היה חריף מאוד. בשנת שפ"א (1621) החליט הועד בישיבתו בלובלין, שזאבלודוב שייכת לגליל טיקטין. להחלטה נוספה הערה: הואיל ולזאבלודוב יש בית כנסת, חזן ובית קברות — היא פטורה מלשלם מסים לטיקטין, פרט לתשלומים הנדרשים לכיסוי הוצאות הרבנות בגרודנו ושל בית הדין הגדול שבקהילה.

גרודנו לא היתה מרוצה מפסק דין זה ולא צייתה לו. שנה אחר כך אנו מוצאים מכתב אזהרה מ"ועד ארבע ארצות", שבו הוא מגנה בחריפות את ראשי העדה בגרודנו, מפני שהם תפסו את "החזקה" על זאבלודוב. הועד מזהיר את קהילת גרודנו, שיטיל עיקול על סחורות, שיביאו סוחרי גורדנו ליריד בלובלין. מתעודות שונות שבפינקס ניתן ללמוד,

שזאבלודוב עצמה נוטה לקבל עליה את מרותה של גרודנו. בשנת שפ״ב (1622) מאיים כבר, ״ועד ארבע ארצות״ על זאבלודוב בחרם חמור ובנידוי.

בשנת תי״ב (1654) הגיע ועד ארבע ארצות לפשרה בישיבתו, שהתקיימה ביארוסלאב. לפיה זאבלודוב תהיה כפופה לגרודנו בענינים הקשורים בניהול אחוזות אצילים וב״חזקה״ עליהן (אוראנדה). בשיפוט תהיה תלוייה בטיקטין. ההכנסות של בית הדין בזאבלודוב שייכות לטיקטין. בית הדין בזאבלודוב רשאי לדון בדיני ממונות בתביעות עד 30 זהובים. בתביעות על סך זה רשאי התובע לפנות אל בית הדין הגדול בטיקטין.

אבל גם פשרה זאת לא הועילה. המצב הבלתי טבעי של תלות ב״שתי רשויות״ לא יכול היה להימשך זמן רב. חלפו חמש שנים ושוב התלקחה המחלוקת. בשנת תכ״ח (1668) רצה ועד ארבע ארצות לדון שוב בעניין זאבלודוב, אולם הבעייה נדחתה עד ליריד בלובלין.

לא ידוע, במה הסתיים הטיפול בנושא. בפנקס קהילת זאבלודוב נמצא עותק ממכתב, ששלחה קהילת גרודנו בשנת תנ״ז (1697) ובו נאמר בין השאר: ״הואיל וקהילת טיקטין מאיימת עליכם בחרמות, אף על פי שאינה הבעל הבית עליכם... ואנו מגינים תמיד עליכם מפני החרמות שלהם הודות להנהגתנו החזקה, אנו מודיעים לכם, שלא תשימו לב לדבריהם, משום שהם עושים סתם מהומה כדי להפחידכם: כך מנהגם״...

...היישוב היהודי בזאבלודוב מנה לפי ספירת התושבים ב1764 831 נפשות. אולם היה מבוסס למדי, כי היהודים שלטו במסחר ובמלאכה. בזאבלודוב עבר נתיב התחבורה העיקרי בין ליטא ופולין. אנו יודעים גם מהפנקסים העתיקים של ועד מדינת ליטא, שבזאבלודוב נתקיימו ישיבות הוועד בשנים תד״ך, תל״ו ותמ״ז (1664; 1677, 1687).

מותר לשער, שנטייתה של זאבלודוב לגרודנו נבעה מקשרי מסחר עם עיר זו, כיוון ששימשה מקום מעבר לסוחרים.

מהתעודות של גנזך הקהילה אנו למדים, שבשנים בין 1680 — 1681 הגישו העירונים הנוצרים קובלנה לבעלים של העיירה, שהיהודים הוציאו מידיהם את ענף הפונדקאות, את המסחר ואת המלאכה ושהם משתלטים על העיירה. לא די להם, שה״חצר״ נתנה להם רשות לבנות ברחוב סוראז׳; הם תפסו כבר שני רחובות נוספים...

ב־1696 היה בזאבלודוב נסיון להפיץ עלילת דם. המקרה ידוע כעלילת גאוורילה. האשימו את היהודים, שקצב יהודי מזאבלודוב חטף ילד נוצרי בן שש ששמו גאוורילה, העבירוהו לביאליסטוק ושם שחטו אותו וסחטו את דמו. מן הסתם, סיבת העלילה (״בילבול״ בלשון של הימים ההם) נעוצה בתחרות בין העירונים הנוצרים לבין היהודים.

תעודות אחדות מפנקס הקהילה מעידות, שהתחרות היתה חריפה. גם בקרב הסוחרים היהודים התפתחה תחרות. ראשי הקהל ניסו בתקנות מיוחדות לבלום את המאבק הכלכלי.

רצוי לציין את התעודות הבאות:

א) כרוז משנת ת״ט (1700) נגד היהודים, שמלמדים את הגויים פרנסות של יהודים. הם מוזהרים בחרם.

ב) תקנה משנת תקי״ב (1752). עניינה המחלוקת בין הצאך (האיגוד המקצועי) של החייטים לבין הפרוונים על הזכות להתפלל בעליית הגג של בית הכנסת. קודם התפללו שתי החברות ביחד ולפי התקנה ניתנה לפרוונים זכות בלעדית לעליית הגג. הם רשאים לקחת מבית הכנסת את ספר התורה לקריאה, אולם חייבים להתקין פרוכת לארון הקודש ומעיל לספר תורה; עליהם לדאוג גם, שבעל הקורא יהיה אדם הגון.

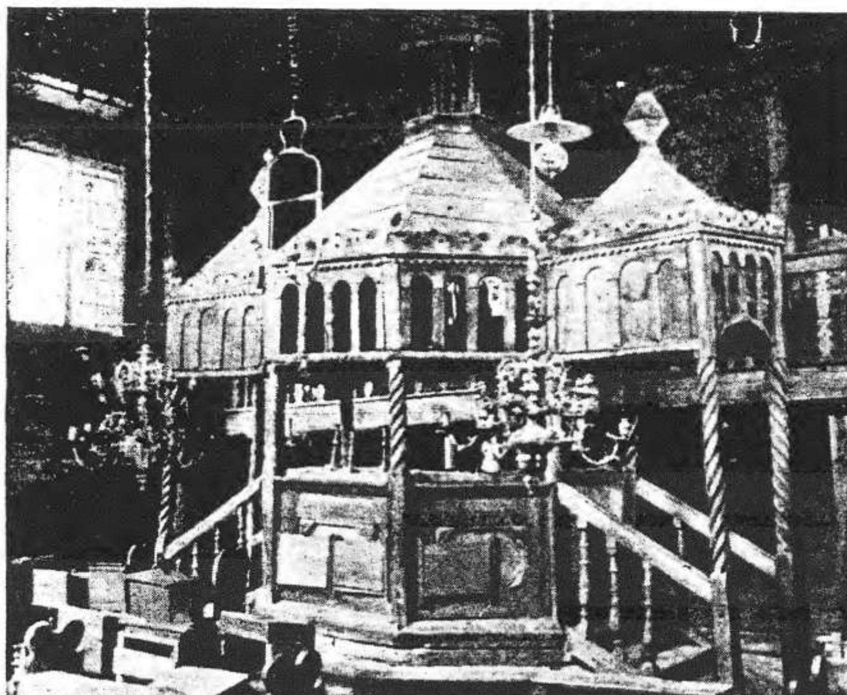
ג) כרוז־חרם משנת תקי״ד (1754) נגד הסוחרים המושכים את הלקוחות הנוצרים מהדוכנים של היהודים ומוציאים את דיבת חבריהם.

ד) כרוז נגד מתיישבים חדשים; אוסרים עליהם בחרם לעסוק במסחר ולשכור דוכן מהעירייה, משום שהם מביאים נזק לקהילה.

כל התקנות האלה מוכיחות, שראשי הקהל דאגו להשליט סדר בפרנסות היהודים ולמנוע תחרות באמצעים בלתי כשרים. ניתן גם להסיק, שהמקצועות פרוונות וחייטות נהנו מיחס מיוחד.

במאה ה־19 נעשתה זאבלודוב עיירה תעשייתית והיהודים היו חלוצי התעשייה. קמו בתי חרושת קטנים לבדים, ולעיבוד עורות; נבנו מטוויות וכל אלה סיפקו פרנסה טובה ליהודים ולגויים גם יחד.

בשנים 1905 — 1925 פנה זרם גדול של מהגרים יהודים מזאבלודוב לצפון אמריקה. יוצאי זאבלודוב יצרו את קהילת המהגרים הגדולה ביותר בין המהגרים מהעיירות השונות. ב־1939 מנתה האוכלוסיה היהודית 2000 נפשות. מספר כלל התושבים הגיע ל3500 נפש.

הבימה של בית הכנסת

קטעים מפנקס קהילת זאבלודוב

הפנקס נמצא בספריה הלאומית בירושלים

פנקס קהילת זאבלודוב הוא אוסף של תקנות, שנקבעו לצורכי השעה או לזכר ארועים חשובים, שמצאו לנכון להנציחם בשביל הדורות הבאים.

עזרה לאיש שהחליט לעלות לארץ ישראל

תרכ״ג (1663)

״שלום לכם היקרים והנעימים, ראשי אלופי ומנהיגי עדת הקודש דק״ק (של הקהילה הקדושה) זאבלודאווה, יצ״ו (ישמרהו צורו ויחיה).

״בא אלינו הישיש המרומם... הגאון אברהם שהיה מורה צדק בבריסק והחליט ״לשום לדרך פעמיו לאדמת הקודש״... והואיל שיש צורך להגיש לו עזרה...״יצא מאתנו, שתתנו לאיש המרומם הנ״ל עשרים זהובים מיד בלי שום דחיה והתנצלות. אנו מזהירים אתכם ...לסלק נתינה הנ״ל מיד ועלינו לקבל מכם החשבון, אך אל תאחרו״

(מכתב זה נשלח לקהילת זאבלודוב ע״י ראשי קהילת גרודנו.. הקהילה הראשית באזור, שהממונה מטעם וועד ארבע ארצות על קהילות קטנות).

פדיון שבויים

תכ״ד (1664)

הפסק שיצא מפי ״האלופים המבוררים״,מנהיגי הקהילה, בעניין פדיון שבויים מידי החיילים המוסקוביים, שעשו פרעות בקהילת זאבלודוב. הסכום הגיע לשש מאות זהובים. סכום זה נתחייבו לתת אנשים אחדים לפי מה יעריכו עליהם מנהגי ק״ק זאבלודאווע בצרוף כבוד הרב מ״צ (מורה צדק) דקהילתם... כל הנ״ל יקויים בכפיות ויתר עונשים״.

(בימי מלחמת פולין ורוסיה ב־1959 פרע הצבא הרוסי פרעות ביהודי זאבלודוב רבים נרצחו ונישבו. ראשי הקהילה לוו כסף כדי לשחרר את השבויים. ועתה גובים מהאמידים כסף לשם החזר ההלוואה).

איסור לעקל רכוש בגלל חוב

תכ״ז (1667)

״גזרנו על כל הקהילות דארצות (הכוונה לוועד ארבע ארצות) ועל כל האלופים ראשיים ועל כל אדם בעונשים ובקנסות גדולים, שלא לעקל ולא לתפוס מיחיד או רבים מתושבי

הגליל (גליל ליטא) בשל חוב של יחיד או רבים ואפילו בשל מיסי המלכות. בעלי החוב יישבעו רק, כמה שהם חייבים ולפי זה ישלמו "עשינו זאת מפני תיקון העולם, כדי שתהא הארץ רחבת ידים לפניהם ולא יהא אחד נתפס בשל חברו ולא תהא הארץ סגורה ומסוגרת באין יוצא ואין בא בפני החוטפים".

(בעיירות פעלו כנראה חבורות של גובי מיסים אלימים, שנשכרו על ידי נושים. הם הטילו פחד על בעלי חוב, שהיו להם קשיים בהחזרת חובות. וועד ארבע ארצות קבע תקנה זו נוהל, איך לטפל בבעייה ולשים קץ למעשי בריונות.)

איסור למכור בית לנוצרי

תמ"ד (1684)

מזהירים ששום בעל בית מק"ק הנ"ל אינו רשאי למכור בית לשום ערל... בשאר רחובות ומכל שכן ברחוב היהודים וגם בשוק בלי ידיעת בית־דין הגדול של קהילת גרודנו"

(תקנה זו הוצאה בעקבות תלונה. שהגישו התושבים הנוצרים לבעלת העיר, הנסיכה לבית ראדז'וויל. הם טענו, שהיהודים מפירים את כתב הזכויות, שאבותיה נתנו להם. היהודים מנשלים את הנוצרים מהפרנסות כמו בישול שכר, מסחר ומלאכה; כמו כן הם בונים בתים ומתיישבים ברחובות. שאסור להם לגור בהם).

התנאים להתיישבות בקהילה

מתקנות תק"י (1750)

בעל משפחה, שירצה להתיישב בקהילה יתן לקהל דמי חזקה בסך 2 אדומים. אנשים אחרים ישלמו כך שיקבעו ראש הקהל והרב. למתיישבים החדשים אין זכות להשתתף בבחירות לראשות הקהל ולא יקבלו מינוי למשרה כלשהי במשך 10 שנים מיום ששילמו דמי חזקה ונרשמו בפנקס הקהל. מי שאינו רשום בפנקס הקהילה וקיבל מינוי למשרה, מינויו בטל ומבוטל, אעפ"י שיש לו כתב חזקה.

פיקוח על בעלי תפילה ועל התוקעים בשופר

ראשי הקהל חייבים ביום א של סליחות לעשות את הסידורים בעניין התפילות והתקיעות, כדי שכל בעל תפילה וכל בעל תקיעה יהיה בקיא בעבודת הקודש. בעל תפילה ובעל תקיעה יפרשו מעיסקיהם, יישבו בבית המדרש וילמדו לפחות שלושה ימים לפני ראש השנה.

תקנה נגד רמאים המבקשים נדבות למימון נסיעתם לארץ ישראל

תקנ"ח (1798)

הואיל ובערים סובבים אנשים, המבקשים סיוע למימון עלייתם לארץ ישראל ולמעשה כוונתם לאסוף רק כסף, מודיעים, שעד כינוס "וועד המדינה" אין רשות לשום אדם בעולם ליתן כתב סיוע לנסיעה לארץ ישראל; ואם כתב כזה יהיה בידי אדם, חובה על מנהיגי הקהילה לקחת אותו ממנו, לקרוע אותו ולהחרים את הכסף שאסף "וליתן לגבאים של עניי ארץ ישראל".

ז. סגלובייץ

בית הכנסת בזאבלודוב

פְּאֵר הָאָמָנוּת — פְּרִי דּוֹרוֹת וְסִגְנוֹנוֹת
מוּסִיקָה אֲצִילַת גְּוָנִים,
צְלִילֵי חָרוּז שֶׁל דַּנְטֶה וּוִירְגִיל,
מִקְדָּשׁ עַתִּיק — זֶה עֵדֶן וְעֲדָנִים

הַכֹּל, מַה אָמָן — אֱנוֹשׁ צָבַר
מַה גִּלֵּף עֲדִין הַטַּעַם; וּשְׁכִינַת אֵל שָׁם...
יָקָר נֶחְשָׁב רַק לָנוּ אָז
— עֵת בְּזַאבְּלוּדוֹב בֵּית הַכְּנֶסֶת קַיָּם.

מיכאל ליפשיץ

בית הכנסת העתיק שלנו בזאבלודוב*

מן הראוי, שבית הכנסת בזאבלודוב יתפוס את המקום החשוב ביותר בין האוצרות, היהודיים העתיקים של פולין. לפי ידיעה, שרשומה באחד מחדרוני הקהל, בית הכנסת נבנה לפני 465 שנה, אבל לפי המסורת הוא קיים 500 שנה.

מלבד הבנין הנפלא, המצטיין בציורים רבי הגוונים ובתפילות הכתובות על פני הכתלים, יש לבית הכנסת רכוש גדול של כלי הקודש יקרי המציאות, שחשיבותם ההיסטורית עצומה. הם כוללים סידור מרובב בכתמי שמן, הפטרות מרובבות לכל שבת לחוד, כתר גדול ומוצק־עשוי כסף על אחד מספרי התורה, ומנורה יפה בעלת גביעים וכפתורים, הניצבת סמוך לעמוד על כן, שנבנה באופן מיוחד בשבילה. מיליונר אמריקאי הציע ב־1904 עבור המנורה סך של 5 אלפים דולר.

בנוסף לכלי קודש אלו נמצאים עוד בבית הכנסת: מספר רב של פרוכות צבעוניות ממשי, אטלאס וקטיפה, רקומות בחוטי כסף וזהב; קופסת כסף בשביל החזן, שהיה סובב בעיר לאחר הזכרת נשמות ואוסף תרומות; כד כסף גדול למים בשביל הכהנים לנטילת ידיים ועוד כלי קודש שונים.

הבימה המפליאה ביופיה באמצע בית הכנסת, מעוצבת בצורת מגדל עם חלונות וקשתיות, חטובות בגרזן ומפלסת. מכאן שבימים ההם לא ידעו את מלאכת החריטה. גם התפילות הכתובות על פני הקירות (שבחלקן כמעט בלתי ידועות) מעידות, שלא ידעו אז

את מלאכת הדפוס; אפשר להסיק מסקנה זו גם מ"הסידור כל בו", שמלא כתמים. אותיות רבות, שהיו על פני הקירות, כבר נמחקו. אף על פי כן איש לא העז לשפצם: נזהרו מלבצע תיקונים: מספרים, שמי שמלאו לבו לעשות זאת, לא הוציא את שנתו. למשל, רווחת שמועה, שבעלי המלאכה, שניסו לשפץ את בית הכנסת מתו בשעת עבודתם, הם הרחיבו מעט את החלונות הזעירים באחד משני המבנים של "עזרת הנשים", שנוספו לבית הכנסת מצד דרום, כדי שהנשים תוכלנה לשמוע היטב את תפילות החזן. מיד לאחר מותם של בעלי המלאכה סתמו בסורגי עץ את החלונות, שהורחבו. "עזרת הנשים" השנייה נשארה כפי שהייתה עם חלונותיה הזעירים כמידת הטפח.

שני החלונות הגדולים הנמצאים מצד מזרח ביציע הגבוה של "עזרת הנשים", הבנויה בבית הכנסת גופו, אף הם נסתמו בנסרים מחמת "פריצות". מסיבה זו לא איפשר היציע הגבוה לנשים לראות מה מתרחש בבית הכנסת, אלא לשמוע את החזן בלבד.

הזקנים מספרים, שיציע זה נועד לרבנים ותלמידיהם, שנהגו לעמוד שם יום יום בין מנחה למעריב ולענות "ברוך הוא וברוך שמו" ו"אמן". ובשמחת תורה עמדו ביציע הילדים הקטנים ובידיהם דגלים.

מצה עבה וגדולה, שהוחלפה כל פסח, תלויה על אחד מכתלי בית הכנסת לשם "עירובי חצרות".

באחת הפינות של בית הכנסת תלוי "נר תמיד", תקוע בתוך מקל עבה; זהו פנס פשוט מעץ ועתיק מאד.

על הפנס הזה מספרים את הספור הבא: לפני ששים שנה בקירוב, קנה אחד מאנשי הקהל באותם הימים, מ. ביאליסטוצקי, מנורה יפה כדי להחליף את פנסי־העץ. ביקשו מחילה ליד "נר התמיד" ותלו במקומו את המנורה החדשה. מה רבה היתה התדהמה של האנשים, ובאיזו בהלה נתקפו כולם, כאשר באו למחרת לבית הכנסת וראו שהמנורה שבורה לרסיסים. מיד לקחו. את "נר התמיד" הקודם והשיבו אותו למקומו הישן. בימי הכיבוש הגרמני, במלחמת העולם הראשונה, ביקרו בבית הכנסת הנסיך הגרמני אוגוסט ווילהלם ופמלייתו. הם התפעלו מכלי הקודש המופלאים, מהפרוכות היפות ומהטסים, שעל כל אחד מהם היו רשומים פרטים מלפני מאות בשנים. הנסיך צילם חפצים רבים וכן את בית הכנסת עצמו מכל צדדיו. לא רק הוא ביקר בבית הכנסת. גם מלבדו באו לראותו נסיכים ופקידים גבוהים. רק האמנים היהודים שלנו יודעים מעט מאוד על בית הכנסת המיוחד במינו, האפוף אגדה.

על גבי קורה אחת, הבולטת מעל היציע מול "עזרת הנשים" חרותים באיזמל ובגרזן שמותיהם של בעלי המלאכה מבריסק ומפינסק, שבנו את בית הכנסת. אבל דבר של מה בכך — שכחו לציין את שנת ביצוע העבודה. בפנים תלויים על הכותל המזרחי טסי נחושת, שעליהם חרותות דמויות שונות. הכתלים מכוסים כתמי חלב. ובמקומות מסויימים חרוכים הם מנרות שעוה שהודבקו לכתלים, בימים שעדיין לא ידעו על תאורה אחרת.

הכתלים בנוים מקורות ארוכות למדי ורחבות מאוד, אין הן — מנוסרות במשורים מלוכסי שיניים, אלא חטובות בגרזינים, כי בימים ההם לא היו נוהגים לנסר קורות.

מנהג ישן נקבע בבית הכנסת, שראשיתו בימי הרבנים הגאונים הראשונים והוא לחוג בפאר רב את שבת "בהעלותך". זה היה חג אמיתי וכל העיירה השתתפה בו.

ערב שבת "בהעלותך" נהגו לקשט את בית־הכנסת. על הכתלים תלו את הפרוכות היקרות ולפנות ערב הדליקו מספר רב של נרות כמספר "בהעלותך" בגימטריה, 600 נרות בקירוב.

ימים ספורים לפני החג היו הולכים השמש וגבאים אחדים אל בעלי הבתים ואוספים נרות. כל אחד נתן נרות ברצון רב. ערב שבת אחר הצהרים היו באים "כלי זמר" של העיירה ובראשם הבדחן והם ניגנו ניגונים לכבוד שבת "בהעלותך". כל בני העיירה מיהרו לבית הכנסת לראות את השמחה. עד היום מתקיים המנהג לתלות את הפרוכות בשבת "בהעלותך". אך אין כלי זמר ואין נרות כה רבים, כי בימינו בית הכנסת מואר בנורות חשמל.

בלי לשים לב לאגדות הנפוצות זה כמה דורות, שצריך להיזהר מתיקונים, נמצאו אחדים ממתפללי בית הכנסת, שהעזו לעשות שינויים. הם נתנו רשות לצבוע את ארון הקודש הישן ואת המדרגות המוליכות אל הבימה. קישטו את החלונות בשמשות צבעוניות רבות ואף חיזקו את הכתלים השחוחים קמעא באמצעות משענות של כלונסאות מוברגות. ואמנם אחד מאצילי פולין שלאחר מכן ביקר בבית הכנסת הטיף מוסר לגבאי בית הכנסת. הייתכן, שהרשו לעצמם לעשות חידושים בבית הכנסת, הרי מעשה זה פוגם בהדרו ובפארו הקדום.

מעניינות האגדות והמעשיות שנרקמו סביב לבית הכנסת. הן שופכות אור על חיי אבותינו מלפני מאות בשנים.

מספרים, שלפנים היו מלקים על האבן שליד בית הכנסת את העבריינים, שסטו מן הדין או אפילו מן המנהג הקל ביותר. בהקשר לענין זה מובא בפנקס הישן סיפור על בחור, קצב, שאכל ביום תענית אצל נוצרי בכפר הסמוך טרעשצ׳נקי. לפני מנחה חיכו לו הרב, השמשים ובני עיר שונים. הם הלקוהו מלקות על האבן ואחר כך העמידו אותו ב"קונע".** כשנסתיימה התפילה, ניגש אליו כל אחד, וירק בו ובדרך זו האיש כיפר על עוונו.

בפנקס רשומה גם תקנה, שקבע הגאון ר׳ בנדט, מחבר "נר תמיד", שהעיר לא תעסיק לעולם חזן־שוחט. הסיבה לכך, שהשוחט שהיה בימי הגאון לפני מאה, ושלושים שנה ומעלה, נרדם מחמת העייפות בליל כל נדרי ליד העמוד, משום שבמשך כל היום עסק בשחיטת כפרות. באותו פינקס מופיעה גם תקנה נוספת של הגאון, שאין לקבור את המתים בטליתות. היא קשורה באגדה, שפעם ביום כיפור, הורגשה בבית הכנסת צפיפות רבה ללא נשוא. והקהל צעק: "אין זאת אלא שלבית הכנסת באו מתים, שאי אפשר להכירם, משום שעטופים בטליתות כמו כולם.

רווחת אגדה, שרבי בנדט יצר גולם מחומר וכל ערב שבת היה חוטב עצים ושואב מים. הזקנים מספרים, שעד היום נמצא החומר בעליית גג, אבל לא כל אחד זוכה לראותו. קיומם של שלושת בתי העלמין הקטנים סמוך לצד המזרח של בית הכנסת — עטוף סוד. מדוע הוקמו כה קרוב לבית הכנסת? משערים, שבזמן מסויים היהודים גרו בגיטו ואסור היה להם להיראות מחוץ לתחום.

מהלכת אגדה, שב"בית עולם" השלישי, שהוא קטן, עגול ובמרכזו עומד עץ, נקברו חתן וכלה בימי מגפת חולירע כאשר הלכו לחופתם. סיפורים ואגדות רבות רשומים בפינקס הישן, שדר. זנוביץ׳ מביאליסטוק העביר לפני כמה שנים לספריית האוניברסיטה בירושלים.

---

* המאמר נכתב לפני השואה שבה הנאצים שרפו את בית הכנסת.

** קונע — פינה בפרוזדור בית הכנסת, בה הוענש העבריין.

י. קרעפליאק

העיירה בְּמַעֲבֵה היער

.1

אנו הילדים ידענו: מי שיטול אפילו שבב עץ זעיר מבית הכנסת הישן, דינו כָּרֵת; הוא ימות בדמי עלומיו.

בית הכנסת עוד עומד על תילו.

הוא קיים מאות בשנים; בניינו, העשוי עץ עולה מתוך מעמקים; מאמצע העמק החולי הוא מתנשא מעל הגגות של העיירה.

מחוטב ומגולף יפה מתרומם גגו המחודד עד לשחקים. ורבים בו המגדלים הזעירים, החדרונים והחלונות שצורת מגן דוד.

בכתלים הישנים, האפורים כצבע האפר, נקדחו חורים, שדרכם עפות צפורים בנות חורין לבית הכנסת פנימה והחוצה.

★

במרחק של כמה פסיעות, מאחורי הכותל המזרחי נמצא בית עלמין קטן וצר, מוקף גדר כמו גנון רגיל.

אנו הילדים ידענו: מי שיטפס מעל הגדר הנמוכה, דינו כרת. הוא ימות בדמי עלומיו.

כוח נסתר משך אל הגדר; השתוקקנו לטפס מעליו; בקיץ היה זה המקום הירוק היחיד שבכל העמק החולי והוא מלא פרחי בר, שהשתרבבו מבעד לגדר. בחורף היה שם השלג, לבן וצח יותר מאשר במקומות אחרים.

אולם ידענו, שכאן הביאו לקבר ישראל חתן וכלה מתחת לחופתם ואסור להפריע את מנוחת העולמים שלהם.

★

מאחורי העיירה כבש היער הזקן את האופק והוא מתקרב לעיירה. הוא כבר קרוב מאוד.

ומכל הצדדים האפשריים נמשכים שבילים שבקושי רואים אותם, שבילים עטופי צל וחשאיים. הם מתפתלים ומתנחשלים בין שיחים ותילי־נמלים, ובשולי אגמי־יערות ומוליכים הם אל עימקי היער — אֶל ההר הגבוה, שמדרגותיו שרשים — אל הבקתה שביער, שחלונה סגור.

וכשבאנו פעם לשם בקבוצות, ליבנו הלם מרוֹב פחד. איש לא העז לבוא לבדו. את

הבקתה אפפה אווירה של סודיות וחגיגיות. היער חיבק אותה באהבה כנה ונאמנה. שני אלונים, שעמדו בין אורנים גאים, הושיטו מעל הגגון הנמוך את ידיהם המסועפות וכמנהג חברים הניחו אותן על כתפו והידיים הסמוכות זו לזו. נדמה, שהן שומרות על הבקתה.

אנו, הנערים, לא נטפלנו לבקתה שביער, לא ניסינו לפרוץ את חלונותיו החתומים, כדי לראות מה נִמְצָא בתוכו. פחדנו. אמנם איש לא הזהיר אותנו. בכל זאת הטרידה אותנו המחשבה, שמא יבוא עלינו עונש "כרת".

במשך דורי דורות נתרחשו הדברים.

היער האפל, הַסָמיך, משתרע למרחקים. מעולם לא יגיח הלילה ממעמקיו. עטוף סוד הוא מביט תמיד אל העולם הלבן.

היער מזמזם, מזמר ורועש. צפורים מתעופפות על פני השמים הירוקים; מתרוצצות אַיָלות זריזות וחינניות. מתוך הצימחיה הסבוכה פורץ לו את דרכו שור הבר באנחה כבדה. הדוב פוסע לו בּרַכות וכולו־כפוף. אי־שם מנקש בשיניו הזאב ועל הענף ישנה התנשמת ועיניה פקוחות, ארנבים מקפצים מעץ לעץ ועל פני קרחת היער מדלגות הארנבות; ביער, מתהלך ורועש "האדם היערי". שביבי־אש משתעשעים עם הולכי־רגל תועים, מפתים אותם ומושכים אל עבי־היער, מוליכים סביב, סביב עד שמביאים אותו בערמה אל הביצה.

ועיירה תעתה ונתקעה ביער. צמחה בקתה ואחריה עוד בקתה ועוד כמה והן נתחברו ויצרו רחובות עקומים. באמצע גרים יהודים ובקצותיהם גויים.

חיים שם יהודים שקטים, מיושבים בדעתם, סוחרים בתבואה, בגריסים, בעטרן, עושים נעליים, תופרים בגדים, משלמים מסים לרוזן של העיירה, מצפים לביאת המשיח ודבקים באלוהים. אנשים פשוטים ועמלים.

עוד יותר פשוט ויותר עניו הוא הרב העטור שֵיבה. היהודים קוראים לו באהבה רבה ר' יוסלה; פיו מבורך; דבריו מתקיימים. אבל רע להם ליהודי העיירה. הרוזן של העיירה נטפל אליהם, מציק להם; מדי פעם מעלה את שיעור המסים ומסית נגדם את הגויים.

הגוים נטפלים ליהודים, כי רוצים לשאת חן בעיני הרוזן — נאנחים היהודים מצפים למשיח ודבקים באלוהים.

.2

לילה. ליל הפסח.

הרב אינו ישן. מאחורי הביקתה רועש היער. הספר פתוח; עששית מאפילה ומאירה את הדפים הצהובים ואת זקן־השיבה.

הרב אינו ישן. היער רועש. רוח קלה מתרוצצת בלילה ונשמעות אנחות שקטות, אנחות מעמוקות. זה הרב מתאנח. מתקמט מצחו הבהיר והמהורהר. "קשים הם החיים של רב, שדברי אלוהים בפיו. הרבה עינויים ראה, הרבה צרות וסבל".

"אבל אלוהים עזר ואלוהים יעזור". והגוף הולך ומזדקן, הולך ומתכופף; מיום ליום רועדות יותר הידים, והמקל כמעט נשמט מידיו"...

הדבר גורם לו צער אבל לא בשל כך מתאנח הרב.

"כבר קשה ללכת להתבודדות ביער בעלות השחר. הרגליים עוד אינן נשמעות"... אך לא בשל כך נתאנח הרב.

הוא יודע "הנשמה נכספת לשמים והגוף המתגבן נמשך אל האדמה"...

לא מסיבה זו מתאנח הרב; לא, מתקרב יום טוב, הפסח הכָּשר הולך ובא והרוזן הזקן, בעליו של העיירה נטפל ליהודים. הם נתונים למרותו.

העששית מהבהבת. מתרוצצים צללים של צער, צללים של סבל. והשפתיים מְמַללות: אלוהי אבותינו! שמע לתפילתי; רַכֵּך את לב הרוזן, טול ממנו את רשעותו"

הרב אינו ישן. היער רועש. רוח קלה מתרוצצת בלילה ונשמעות אנחות שקטות אנחות עמוקות. הרב מתאנח.

.3

מיד בבוקר, ביום הראשון של פסח באו בריצה יהודים לרב יוסלה:

"רבי, הגויים הטילו חמץ לכל הבארות; אין מים לשתיה.

החליק ר' יוסלה את זקנו:

"מילא, מן הסתם זה נסיון, שמנסה אותנו אלוהים. לכן, תשאבו את המים מבארותיכם.

עמדו הגברים יום תמים של יום־טוב ושאבו את המים מהבארות המפֻכּות, ולמחרת בבוקר שוב בהלה בעיירה. "הבארות הפכו שוב חמץ. הגויים שפכו לתוכם שבולת־שועל ושעורים.... רבי אסון, הבארות הפכו שוב חמץ... מקמט הרב את פניו מרוב צער:

— יהודים, שַׁאֲבו שוב את המים! —

וכך יום אחר יום, כל החג.

ויום יום רצים לרב;

רבי, הושיע, אין עוד כוחות לשאוב את המים; אין עוד מי שישאב; כולנו כבר חולים. עדיין לא טעמנו את טעמו של החג.

וביום האחרון של פסח, כאשר באו שוב עם הבשורה הרעה, נתמלא ר' יאסעלע כעס, הוא קם ואמר בצער:

"רבונו של עולם! מה הם רוצים מאתנו? השביתו את היום טוב..."

הוא לא הוסיף מלה. רק ביקש מאת היהודים לחזור ולשאוב; מוכרחים לשאוב עד המקור.

ולפתע בעיצומו של הלילה נשמעו קולות מחרידים מרחובות הגויים. בכנסייה התחילו לצלצל הפעמונים. אדמימות כיסתה את השמים ומיד נעשתה יותר בהירה, יותר מפחידה. אנשים לבושים בגדים מוזרים קופצים במפתיע מתוך האפלה אל האוויר המזדהר. עירומים למחצה הם רצים ופניהם מעוותות; הם רצים בעיניים מבוהלות אל תוך החשכה.

ועם האש המתפשטת, נישאת עד לב השמים זעקת שבר של אנשים; שומעים בכי ילדים, פעיית הכבשים וגעיית הפרות; בדהירה פראית דוהרים מסביב הסוסים ואחריהם רודפים הכלבים.

ופתאום בְּיֵאוּשָׁם תלו הכול את תקוותם במלה אחת:

"מים"!

ומיד עלו לשמים, העטוים להבות, קולות קורעים לב:

הצילו, מים!

גויים רצים, יהודים רצים; הצילו! מים! הבארות ריקות; נותר אך מעט מעט בתחתית הבארות. והאש המשתוללת מציפה ומציפה את העיירה.

הלהבה קופצת מגג־קש אחד לגג קש שני. ללא רחמים מגרשת את הלילה וליד כל גג פורצת שוב הזעקה הפראית: אוי, אוי ואבוי!

הגויים, מבולבלים, נבוכים, חסרי עצה. רק היהודים רצים רצוא ושוב; הם מביאים מבתיהם את המים שחסכו, אבל האם אפשר בכך להועיל? והשמים נעשים בהירים יותר ונוראים יותר.

ופתאום נפלה הברה:

הרבי!

האם אמר זאת יהודי? האם אמר זאת גוי? איש אינו יודע. אבל מיד כל האנשים הפצירו וצעקו: להביא לכאן את הרבי ר׳ יוסלה.

לעת חצות הביאו אותו אל השרפה כשהוא לבוש קיטל ועטוף בטליתו.

והרבי נשא את קולו:

יהודים, בואו אלי!

הכול הקיפו אותו.

והוא פנה אליהם וביקש:

— רבותי, מי שבליבו שאיפת נקם, יגרש אותה מקרבו; נתפלל ביחד שאלוהים יושיע לעיירה. ר׳ יוסלה ניצב מול האש והתפלל בלחש, וזקנו העטור שיבה נע קמעה קמעה..

והיהודים סיפרו לאחר מכן:

קרה נס. מול מבטו השלו של רבם האש החלה לדעוך, ולאט לאט שקעה עד שכבתה לגמרי.

ובית הכנסת עדיין עומד על תילו.

הוא קיים מאות בשנים. בניינו, העשוי עץ, עולה מתוך מעמקים. מאמצע העמק המכוסה חול מתנשא מעל הגגות של העיירה.

מחוטב ומגולף יפה מתרומם גגו המחודד עד לשחקים ורבים בו המגדלים הזעירים, החדרונים והחלונות, שצורתם מגן דוד. בכתלים הישנים, האפורים כצבע האפר נקדחו חורים, שדרכם עפות בחופשיות צפורים בנות חורין לבית הכנסת פנימה והחוצה. בבית הכנסת הישן יש פינה, שם בפנס גדול עשוי עץ, דולק נר התמיד.

וליד הכניסה מוטלת אבן. אנו, הילדים, שיחקנו עליו ב״הר סיני״.

האבן היא עדות לנצחיותו של בית הכנסת. היא שומרת על בית הכנסת, כל עוד האבן תהיה שם מוטלת — בית הכנסת יעמוד על תילו.

אלתר גניטשוצקי

חצר הנסיכים של זאבלודוב והיער היפה "קראסנה"

האדמה שעליה הוקמה העיירה זאבלודוב היתה שייכת לטירה שבבעלות הנסיך ובמשך שנים רבות שילמו התושבים מס קרקע. אדם שרצה למכור בית או מגרש, נזקק לאישור מהנהלת "חצר" הנסיך.

לפני מלחמת העולם הראשונה היתה האחוזה שייכת לנסיכה, שרוב זמנה בילתה בארמון הצאר בפטרסבורג. את האחוזה ניהל בשמה נציב.

האחוזה היוותה מעין ממלכה פיאודאלית קטנה. הוקם בה משק גדול של בקר וסוסים. בבתים הרבים הפזורים על פני השטח גרו המנהלים, ברובם אצילים, שחיו חיי מלכים. בשדות רחבי הידיים עבדו פועלים איכרים, ששוכנו בבקתות קטנות.

"החצר" נהגה להחכיר חלקי אדמה לאנשים שונים ונהנו מכך חוכרים יהודים. אבל מקור עושרו העיקרי של החצר היה היער הגדול העבות, שהקיף את זאבלודוב ונמשך לאורך אלפי קילומטרים. סוחרים מכל העולם באו לקנות עצים,וזה היה עסק טוב. הפריצים קיבלו מראש מזומנים ויוכלו אח"כ לשבת בפטרסבורג, לחיות שם חיי הוללות ולבזבז את כספם.

ה"חצר" סיפקה לעיירה שירות רפואי; הביאו רופא, שדאג לנזקקים לטיפול. מי אינו זוכר את ד"ר דביצקי, האיש הנדיב, ידידם של היהודים, שהיה נותן אפילו מכספו לחולים העניים. החצר החזיקה בעיירה גם מרפא; שנים רבות מילאו תפקיד זה יהודים. הם קיבלו שכר ועצי הסקה.

עירונים רבים, ששנאו את היהודים, חתרו תחת המרפאים היהודים. ופעם הטילו עליהם חרם. ה"חצר" נכנעה ללחץ והביאה מרפא נוצרי, אבל היו נוצרים, ששמרו אמונים למרפא היהודי האחרון, אהרון הירש, המכונה "פרופסור", הוא נהג לומר, שזכה לברכה מהצדיק ר' יוסעלע, ולכן מרבים להזמין אותו לחולים ולא את רופא החצר. שילמו לו גם בעין יפה עבור טיפול בחולה.

העיירה התפרנסה ממסחר עם החצר. מסביבה גרו בעלי מלאכה שונים, סנדלרים, חייטים, נגרים ועוד. תושבי המקום, האיכרים, סחרו עם החצר אחר שיחרורם מהצמיתות; רבים מהם בנו משקי חלב, שהכניסו להם רווחים גדולים. צברו הון והפכו למלווים בריבית, יהודים לוו מהם כסף, לכיסוי הוצאות חתונה לבנותיהם או לשם בניית בית.

גם היהודים מצאו פרנסה ב"חצר". על פי רוב חכרו שטחי קרקע חקלאית ויערות. הם התקיימו ממשקיהם או ממסחר בעצים. החכירות גרמו לפעמים לתחרות בלתי הוגנת.

מאלף מבחינה זאת הסיפור על החוכר נטע. הוא התחבב על העיירה ואנשי הסביבה ונתפרסם כאיש ישר, תם לב ואוהב הבריות. ביתו עמד על פרשת דרכים וכל נוסע או עובר אורח היה מוזמן להיכנס ולהתארח. בני הבית הקיפוהו מיד, והגישו מאכלים מכל טוב; שמנת טרייה, גבינה, חמאה ומאכלים שונים. השתדלו להנעים את ביקורו. האנשים העריכו מאוד את נדיבותו של נטע. לפתע קם לו מתחרה, יהודי, שהשתוקק לנשלו מחכירתו ולרשת את מקומו. הוא נקט אמצעים שפלים למנוע מנטע את האפשרות לשלם את דמי החכירה לפריץ. סייע לו בכך בנו, שהיה לו מכר באחת מהכנופיות האנארכיסטיות, שהתארגנו אחר מהפכת 1905. המונח "אנארכיסט" שימש לכנופיות אחדות מסווה לפשעים ולמעשי שוד.

מתחרהו של נטע השתמש בתכסיסים שונים נגדו. תחילה הציע מחיר חכירה גבוה יותר. לנטע קשה היה לגייס את הסכום הדרוש, אבל מחוסר ברירה שילם את דמי החכירה הגבוהים. אבל המתחרה לא נח ולא שקט. בנו סיפר לידידו האנארכיסט, שביום מסויים ייסע דרך היער בורגני עשיר ובידו אוצר כסף גדול; לכן מצווה היא לקחת את כספו. הכוונה היתה לנטע, שנסע לשלם את דמי החכירה; למעשה — נסתכם "האוצר" בס"ה בכמה מאות רובלים. האנארכיסטים ארבו לנטע ושדדו את כספו; אך לא נעלם מעיניהם, שהבורגני הנתפס אינו נראה כאדם עשיר, גמרו אפוא בלבם, שלא להשתמש לפי שעה באוצר, שנפל לידם.

בינתיים נמנע מנטע לחדש את החכירה. כאשר נתפרסמה בזאבלודוב הידיעה, ששדדו את נטע, רגשה כל העיירה. הצעירים רגזו ולא יכלו להירגע. הם נזדעזעו, שפגעו בנטע באיש הישר, שמכניס אורחים.

האנארכיסטים של זאבלודוב החליטו להתערב; רתמו את סוסיהם ומיהרו לביאליסטוק ועוד בו ביום הספיקו להביא ל"חצר" את דמי החכירה. הם סיפרו אח"כ לנטע, מי זמם לנשלו מהחכירה. זה נרעש. הטרידה אותו בעיקר המחשבה, מדוע האיש שונא אותו?

ב"חצר" עמד ארמון נפלא בנוי בסגנון קלאסי. איש לא גר בו, אבל טיפלו בו ודאגו, שיהיה במצב תקין למקרה שתבוא הנסיכה. המשרתים ציחצחו יום יום את פנים הארמון ובסביבתו. בקיץ נתכסו המטפסים שעל הקיר עלים ירוקים ופרחים צבעוניים. את הארמון הקיפו עצים ישנים, גבוהים, שדמו למטריות ומעבר להם השתרע גן תפוחי עץ שפירותיו משובחים. ובאמצע הגן — ביתנים שונים, נחל מלאכותי ומעליו מתוח גשר אבנים. מכל העולם הזה נותר תל חרבות בלבד.

יהודי העיירה נהגו לצאת אל הארמון בשבת אחרי הצהריים. זה היה עונג שבת אמיתי. היו מתפרקדים על הדשא, מסירים את הבגדים העליונים, את כתונותיהם, את הטליתות הקטנות. על שפת הנחל היו יושבים חתנים וכלות.

מי חשב בכלל על היער, על האורנים הישנים, שצמרותיהם מגיעות לשמיים. את התענוג העיקרי סיפק הארמון.

נתחלפו הזמנים. ה"חצר" עברה ליד הבארון ממשפחת קרייזנשטיין. הוא התיישב בארמון. הביא גננים מקצועיים, ששיפצו את הגן. מסביב לארמון הוקמה גדר גבוהה, בצידה ניטעו עצים, שגוזמו צמרותיהם. על השבילים פוזר חצץ. נשתלו ערוגות פרחים ונכבשה דרך עגולה. אך הגן־עדן נסגר לפני בני העיירה.

פעם עשה הבארון משתה. הגיעו אורחים מכל העולם. הובאה תזמורת צבאית, שניגנה מספר ימים. בני העיירה נהרו אל הגדר; הציצו מבעד לסדקים לראות את ההילולה.

לפני שהאורחים נפרדו, נפתחו השערים: המונים נדחקו פנימה, יהודים ועירונים נוצרים. הבארון הורה לתזמורת להמשיך בנגינה. הקהל רקד. הבארון שישב על המרפסת

בחברת אורחיו, השליך צרורות מטבעות על ראשי החוגגים. נערכה תחרות ריצה. הראשון שיעבור את המעגל יזכה בפרס. התזמורת החלה לנגן מנגינה בקצב דוהר. הבארון נתן אות. החל המירוץ. בחור יהודי בשם לייבושיק, קיבל את הפרס, טבעת זהב. התזמורת המשיכה לנגן. לייבושיק שתה לחיים עם הבארון. כיבדו את הקהל בפירות. לילדים נתנו סוכריות. השמחה נמשכה עד אור הבוקר.

מאז ננעלו שערי הארמון. הגן עדן נסגר. כעבור זמן מה מת הבארון.

בתוך היער התנשא הר גבוה, שעליו עמדה בקתה. קראו לה: הבקתה של מושל המחוז. נועדה, כנראה, לשמש כמעון קיץ, אבל תמיד היתה נעולה. זוגות צעירים חרטו שם על עצים ראשי תיבות של שמותיהם. אלו, שנמשכו להזיות, היו שוכבים אפרקדן, מביטים בשמים וחולמים... זוגות צעירים סיפרו שם על אהבתם.

משפחות רבות הביאו חולים ליער ובילו בו ימים שלמים. אמרו: אוויר היער מרפא, במעבה היער גדלו תותים ואוכמניות. בני העיר באו ללקט אותם; מילאו בהם את כדיהם ואת סליהם למרות האיסור של ה״חצר״. לפעמים הופיעו פתאום שומרי היער. העבריינים נתפסו והובאו ל״חצר״ אל הפריץ. הם ביקשו סליחה, נישקו את ידו עד שנתפייס והניח להם. תושבים עניים לקחו גם בגניבה עצים.

הפריצים גילו יחס ידידותי אל היהודים, הנהלת החצר נהגה לשלוח עצים ותפוחי אדמה לעניים. בראש השנה האזרחי היו באים אל הפריץ נציגי הקהילה, בירכו אותו וביקשו עצים. היהודים קנו ב״חצר״ חטים למצות. ב״חצר״ ידעו, איך לשמור על החטים, שאפשר יהיה להשתמש בהם לאפיית מצה שמורה. ה״חצר״ קיימה קשרים הדוקים עם האוכלוסיה היהודית. אם פרצה שרפה חס ושלום, מיד הופיעו מכבי־אש של החצר. וכשבא הרב לבקש עצים כדי שיהודי, שביתו נשרף, יוכל לבנות בית חדש, היה מיד הפריץ מגיש עזרה. יהודי העיירה חלקו כבוד לפריצים. כשעברה מרכבתם הסירו את כובעיהם.

ה״חצר״ נחרבה בימי מלחמת העולם הראשונה. היא נשרפה על ידי הקוזאקים לפני שנסוגו. הפריץ והפועלים הסתלקו עוד קודם לכן. הקוזאקים מצאו את מרתף המשקאות והשתכרו. נשקפה סכנה ליהודים; אך למזלם, הגרמנים פרצו את החזית ופלשו לעיירה. לכן, מיהרו הקוזאקים להימלט ולא הספיק הזמן להיטפל לתושבים. אף בעלי הזרוע היהודים ביקרו במרתף ומצאו כמה בקבוקי יין ישן לקידוש, השכנים של ה״חצר״ פשטו על הארמון, הוציאו את שרידי הרהיטים שנותרו לפליטה. ראו עצמם כיורשים, אך נאלצו להחזיר הכול ליורשים האמיתיים לגרמנים.

הגרמנים שיקמו את האחוזה. השדות עובדו שוב. הם כרתו גם עצי יער רבים. במשך הזמן נמכרה כל אדמת האחוזה. הוקמה מנסרה, שרוקנה כמעט כל היערות מסביב. המשור והגרזן הפילו ארצה את האורנים הכבדים, שהיו מוטלים כחללי המלחמה. הלכתי במיוחד לראות את העצים, שעל פני גזעיהם נחרטו שמות מכיריי. מהמנסרות צמחו גם גבירים חדשים, שראו ברכה בעסקיהם.

ולבסוף קמו חוות רבות על פני השטחים הנרחבים, שפעם השתייכו לאחוזת הפריצים. החוות הן קניינם של הפועלים המאזוריים, שעבדו לפנים ב״חצר״.

ליהודים לא רצו למכור נחלות, מישהו עמד מאחורי הסירוב... לא בשבילך, יהודון, עבודת האדמה. עליך לחיות חיי דחק בעיירה ולהיחנק׳.

היו יהודים רבים, שרצו לקנות אדמה, אבל לא עמדה להם זכות אבות...

שמואל צ׳סלר

לא המתים יהללו יָה

עתיק היה היישוב היהודי בזאבלודוב ועתיק היה בית הכנסת ההיסטורי העשוי עץ, וכן גם האגדות שֶנִרְקמו סביב בית הכנסת.

כמו טִירה התרומם בית הכנסת הזה מעל החולות ולצידו מוטלת האבן מששת ימי בראשית.

ועטופי סוד, בחשאי שמרו עליו שני בתי עלמין קטנים שהיו למראשותיו, וגם קברם של חתן־כלה, שמתו מתחת לחופה ונקברו בקבר אחד.

וכל החיים ביישוב היהודי של העיירה היו קשורים בבנין ההיסטורי הנזכר.

נתקיימה חתונה בעיירה, היו מלווים את חתן־כלה לצלילי מוזיקה עד לבית הכנסת ההיסטורי הישן ושם מעמידים חופה.

ואם נתקיימה, חלילה לווייה, היו סובבים עם המיטה מסביב לבית הכנסת. ואם הנפטר היה אדם חשוב, היו מספידים אותו ליד בית הכנסת ואח״כ מביאים לקבורה.

את המתים היו מקברים בזאבלודוב בלי טליתות.

מנהג זה קשור באגדה מופלאה ובתקנה מהימים ההם, שנרשמו בפינקס הישן של בית־הכנסת בזאבלודוב. פנקס זה נמצא עכשיו בספריית האוניברסיטה העברית בירושלים.

האגדה מספרת: ערב יום כיפור מחכה הקהל בדריכות ל״כל נדרי״; אך מרגישים בבית הכנסת שהמקום .. הולך ונעשה יותר ויותר צַר.

את בית הכנסת מילאו יהודים, שראשיהם מכוסים בטליתות ומספרם הולך וגָדֵל...

הבין צדיק הדור, רב בנדט המפורסם, שהמתים מבתי עלמין שבסביבה באו לשמוע כל־נדרי.

ובבית הכנסת המקום הולך ונעשה יותר ויותר צַר... אז עלה הצדיק אל הבימה וגזר, שכל המתים חייבים לעזוב את בית הכנסת — אבל איש לא זז. ובבית הכנסת המקום הולך ונעשה יותר ויותר צר.

אז ציווה הצדיק, שכל האנשים החיים יורידו את הטליתות מראשיהם. וכאשר האנשים החיים עשו כן, נשארו מתפללים רבים שראשיהם מכוסים בטליתות... ואז קרא הצדיק ר׳ בנדט ״לא המתים יהללו יה ולא כל יוֹרְדֵי דוּמָה! אני מצווה בפעם האחרונה, שהמתים יעזבו את בית הכנסת״.

והמתים שמעו בקול הרב. ומיד נעשה בית הכנסת בהדרגה מרוּוָח יותר. המתפללים החיים כיסו שוב עצמם בטליתות ופתחו בכל נדרי.

ומיד אחרי יום כיפור נתכנסה אספת רבנים ובפינקס ההיסטורי של בית הכנסת נרשמה תקנה, שלעולם לא יקברו עוד מת כשהוא עטוף בטלית, כדי שלא יבוא לבית הכנסת לכל־נדרי.

אברהם זאק

אֲנִי זוֹכֵר...

זוֹכֵר אֲנִי עֲיָרוֹת קְטַנּוֹת בְּלִיטָא
זְרוּעוֹת, פְּזוּרוֹת פֹּה וְשָׁם,
בָּתִּים קְטַנִּים, בָּלִים, שְׁחוּחִים,
אֵי־שָׁם צָץ עֵץ יָרוֹק אוֹ גַּן.

★

בָּתִּים דַּלִּים — בַּגֶּשֶׁם הִשְׁחִירוּ
אֲרֻבּוֹת שְׁבוּרוֹת — חָשְׁכוּ הַלְּבֵנִים,
חַלּוֹנוֹת קְטַנִּים — וּשְׁמָשׁוֹת אַיִן,
וּמֵהָעֲרִיסָה עוֹלֶה בְּכִי תַּמְרוּרִים.

★

חַלּוֹנוֹת זְעִירִים יְרוּקִים מִישֶׁן,
וּמֵהַשְּׁמָשׁוֹת צָצָה דַּלּוּת קוֹדֶרֶת.
מְכוֹנָה תּוֹפֶרֶת וּנְעָרוֹת שָׁרוֹת,
שִׁירַת בְּנוֹתֵינוּ הַכַּלּוֹת מִזְדַּמֶּרֶת.

★

הַמְּכוֹנָה תּוֹפֶרֶת — הַחוּט מִתְמַתֵּחַ
מִתְמַתֵּחַ, נִמְשָׁךְ בְּיוֹם קַיִץ בָּהִיר.
חִוְּרִים הַפָּנִים — נוֹצְצוֹת הָעֵינַיִם.
מַשֶּׁהוּ בַּלֵּב כִּסּוּפִים יָעִיר.

★

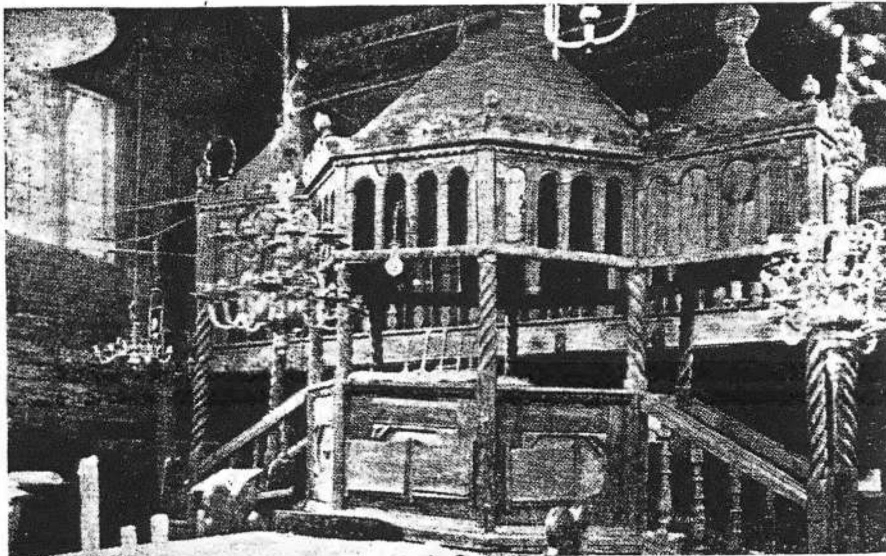
וּמֵחַלּוֹן אֶחָד — קוֹל יַלְדוֹן בּוֹקֵעַ
אָמַר אַבַּיֵי, יְלָדִים! אִמְרוּ, כַּכָּתוּב,
הָרַב מְלַמֵּד יְלָדִים גְּמָרָא,
אַךְ שִׂמְחַת נְעוּרִים תָּגֹז בְּלִי שׁוּב.

וְהָלְאָה בֵּית כְּנֶסֶת; בֵּית מִדְרָשׁ — חֲסִידִים
בֵּית מֶרְחָץ וַאֲרֻבָּה — עוֹד מְעַט וְהִיא נִשְׁמֶטֶת,
בַּשּׁוּק בּוֹץ — רְחוֹבוֹת צָרִים אַרְבָּעָה
בְּאֵר — טַחֲנַת־רוּחַ — גָּדֵר מִתְמוֹטֶטֶת

בְּכָל צַד כְּנֵסִיָּה; קָתוֹלִית — פְּרַבוֹסְלַוִית,
כִּפּוֹת נִנְעָצוֹת גָּבוֹהַּ בַּשָּׁמַיִם.
וְהָלְאָה — סוֹף הָעֲיָרָה — יֶרֶק, שַׁאֲנַנּוּת.
נִיר — רֵיחוֹת רוּמְיַאנֶק — כְּפָר, בְּשֵׂם הַחַיִּים.

★

מִצַּד אֶחָד — בֵּית קְבָרוֹת נוֹצְרִי, יֶרֶק וּצְלָמִים
וּמִצַּד שֵׁנִי — בֵּית עוֹלָם יְהוּדִי שָׁלֵו
אֶל הָרִאשׁוֹן בָּאִים בְּשִׁירָה וְזֵרִים.
הַשֵּׁנִי יוֹדֵעַ אֲנָחוֹת וּכְאֵב.

הבימה האומנותית מזוית אחרת

ההנהגה הדתית והרוחנית

הרב ר׳ יוחנן מירסקי

רבני זאבלודוב

כאשר מעיינים בזכרונות הקדומים של העיירה זאבלודוב ושל חברת ש״ס הוותיקה ושומעים על גאוניה, אז אפשר להבין, מה גדולה חשיבותה של ההיסטוריה המקומית לשם הכרת תולדות היישובים היהודים במרכז ליטא וקשריהם עם יהודי מערב אירופה.
(מייסדה של חברת ש״ס היה הגאון המאור הגדול, ר׳ אלעזר, מחבר הספר, ״אור חדש״, ששימש כרב בעיירה לפני 158 שנה בשנת תקכ״ו).

רבנים גדולים ישבו על כסא הרבנות בזאבלודוב. כמו הגאון בעל הספר ״אור חדש״, שמכאן עבר בשנת תקכ״ז לברלין והתיישב שם, כפי שכתוב בהקדמה לחיבורו ״כתנות אור על התורה״ ואח״כ נתמנה לרב בקהילה היהודית הגדולה ראכניץ בהונגריה. כעבור זמן זכה בכהונת הרב בעיר הגדולה קלן. גם הגאון הגדול ר׳ יהושע שפירא ז״ל מחבר הספר ״ארבע שיטות״ על פסחים, ביצה, ר״ה, מגילה, כיהן כרב במקלנבורג שוורן בגרמניה. עובדה זו מעידה על הערכת רמתם הרוחנית של יהודי ליטא בקרב הקהילות היהודיות במערב אירופה. הקהילות הגדולות ביותר במערב אירופה כיבדו מאד את רבני ליטא והכתירו אותם בכתר הרבנות. זאת גם עדות לרמתם הדתית והתרבותית הגבוהה של הקהילות במרכז ליטא, שבהן חיו ויצרו גאונים כאלה.

בזאבלודוב הייתה ישיבה גדולה שבראשה עמד הגאון ר׳ אליעזר מחבר ״אור חדש״ זכרונו לברכה. מלמד על כך ״כתב ההסכמה״ של הגאון המפורסם שהיה מן הגאונים הגאים ביותר, ״שלא יחת מפני איש״; היה רבה של ואלז׳ין ואחר כך רבה של מינסק ושל מץ באלזאס, הוא, בעל ״שאגת אריה״. בהסכמה כותב לספר ״כתנות אור״ משנת תקכ״ו, מינסק: ...וזה רבות בשנים, אשר אני מכיר את הרב מהור״ר אלעזר והנה ידו בכל; בפלפול וסברא, בגמרא וסברא כאחד מהרבנים המפורסמים שבמדינתינו. וזה כמה שנים, שיושב על כסא ההוראה בק״ק זאבלודאווע, ומרביץ תורה לרבים ומעמיד תלמידים והנה מעודי אין דרכי ליתן הסכמות למחברי דורנו, שרובם מקלקלים לניר ודיו ומבזים את התורה בעו״ה.

אמנם הוא יוצא מן הכלל, בכן ידיתיכון עם הרב המחבר. נאום ארי׳ ליב בח״י הגאון מהר״ר אשר ז״ל ראבד״ד מינסק, כותב וחותם פה פפורט דאדר.״

הסכמה כזאת על ספר, שנתן גאון, שמעולם לא כתב הסכמה לחיבור כלשהו, מעידה רק מה גדול היה הגאון ״אור חדש״, בעל ״שאגת אריה״ מספר גם, שבזאבלודוב קיימת קהילה חשובה שיש לה ישיבה גדולה.

בזמן מאוחר יותר, בשנת תקל״ח בערך שימש כראש ישיבה הגאון בעל ״ארבע השיטות״. אחריו נתקבל כראש הישיבה הגאון ר׳ בענדיט ז״ל, שקבע מנהגים ותיקן תקנות חשובות; שנרשמו בפינקס הישן. כל שנה נהג לנסוע לביקור אצל הגאון מווילנא ר׳ אליהו ז״ל. חיבורו על הש״ס ״נר תמיד״ הצטיין בעמקות רבה. היו גם גאונים אחרים כמו הגאון, האיש העניו ר׳ יוסף ז״ל והגאונים ר׳ אלחנן צבי לאף ובנו ר׳ אפרים לאפ.

חובה עלינו להזכיר גם את מורי ההוראה הגדולים, ר׳ שמואל מאזיריציק ז״ל, ספרא רבא ולמדן חריף וכן ר׳ יעקב ראזנצווייג ז״ל, שהיה בקיא מאוד בש״ס ובפוסקים ונודע כמקובל גדול.

גדולים היו הגאונים, שישבו על כסא הרבנות בעיירה הקטנה זאבלודוב.

מנורת הנחושת העתיקה בבית־הכנסת

מיכאל ליפשיץ

ר׳ יוחנן מירסקי
(רבה האחרון של זאבלודוב)

נולד בסטויבץ (מחוז מינסק) להורים מכובדים מאוד. אביו ר׳ מאיר מילא תפקיד חשוב בעולם המסחר. אמו רחל, שהיתה ידועה כאישה צנועה העניקה לו חינוך טוב והשיגה בשבילו את המלמדים והמורים הטובים ביותר. למד לימודים תורניים וכלליים כאחד. בגיל 14 למד בישיבת מיר אצל הגאון הזקן ר׳ חיים לייב; בהיותו בן 16 נתקבל בישיבת סלובודקה ע״ש ר׳ יצחק אלחנן. מישיבת סלובודקה חזר אח״כ שוב לישיבת מיר, שבה נתמנה כראש הישיבה — הגאון הגדול ר׳ אליהו ברוך מטשכנובצה. המשיך בלימודים בישיבה החדשה במאלץ אצל הגאון הגדול ר׳ זלמן סנדר כהנא, אביו של הרב מקובנו. התחתן בעיירה נובוסווינצאנקה עם בתו של רב המקום הגאון ר׳ צבי זאב ראצקר. שם השתלם בלימודים והוסמך ע״י הגאונים הגדולים ביותר, כמו ר׳ איצלה פוניבז׳ר ר׳ אליהו טלזר ר׳ רפאל וואלוזיי׳נר, ר׳ ברוך טשכנובצר, והרב הגאון ר׳ חיים עוזר מווילנה.

היה עסקן הדואג לציבור, כיוון שידע את לשון המדינה, היה מקובל בקרב כל התושבים. הקים מוסדות סעד רבים ובין השאר בנק עממי.

ב־1912 עזב את בית חותנו ועלה על כסא רבנות בעיירה באדקי, שנתפרסמה ברבניה ובגאוניה הקודמים. גם שם טיפל בענייני ציבור. השקיע עמל רב בחינוך ילדי יהודים ברוח דתית ולאומית ובימי מלחמת העולם הראשונה, בשנים 1918 — 1914 הגן על כבודם ורכושם של היהודים, שהיו הפקר תחת שלטון הכיבוש הגרמני. השלטון הגרמני נהג בו בכבוד רב ועובדה זו סייעה לו להושיע ליהודים בכל הסביבה.

עמד תמיד בראש הפעילות הציבורית. כחבר ב״וועד החלוקה של הג׳וינט״ באיזור בילסק עשה הכול, שלא יחסר דבר לתושבי העיירה באדקי; לא היו להם די מלים להביע תודה לרב.

ב־1923 הטילה הממשלה הפולנית מסים כבדים על יהודי פולין, עד כי נשקפה סכנה לקיומם. הרב יוחנן מירסקי יצא אז לווארשה עם קבוצה של עסקנים מאיזור בילסק ובעזרת כמה צירים יהודים פנה אל הממשלה והצליח להקל את עול המסים.

הודות ליוזמתו נוסד בעיירה סניף של אגודת הסוחרים, שעזר מאוד ליהודים להתמודד עם בעית המיסים, שפגעו פגיעה חמורה בקיומם.

שלוש עשרה שנה כיהן כרב בעיירה באדקי, יצאו לו מוניטין של תלמיד חכם ועסקן ציבורי ועם פטירתו של הרב הגאון ר׳ עקיבא סובוטניק ז״ל, הזמינה אותו קהילת זאבלודוב לשבת על כסא הרבנות. הרב ר׳ יוחנן מירסקי ניגש מיד לטפל במרץ בבעיות הציבור; יזם הקמת תלמוד תורה ודאג לצורכי הפרט והכלל.

ד"ר אברהם מירסקי (חיפה)

לזכר אבי היקר, הרב האחרון של זאבלודוב ר' יוחנן מירסקי זצ"ל, ולזכר אמי ביילה, אחיותי ואחי

(קורות משפחתו)

בטרם אכתוב על סבלות אבי בדרכו האחרונה, ברצוני לחלוק כבוד לאמי היקרה ביילה ע"ה, נפטרה פתאום ב־13 בינואר 1937 (א' בשבט ה'תרצ"ז) בביאליסטוק והובאה לקבורה בעיירת הולדתנו, זאבלודוב. יהיו נא דברי ביטוי הוקרה של ילד לאמו וכן ביטוי הערכה של כלל הציבור, שהכיר אותה מקרוב וידע את מסירותה האימהית למען כל אלה, שהיו זקוקים למילה טובה ולעזרה ממשית. היא השתתפה באופן פעיל במוסדות סיוע שונים ועמדה בראשם, כגון "לינת צדק", "אירגון נשים" למען יולדות עניות, עזרת נשים, הכנסת כלה וכו'. עם מותה נוצר חלל ריק במוסדות, שבהם פעלה. גדולה היתה האבדה. תיזכר אישיותה לעד בכבוד ובהערצה!

על גורלו של אבי היקר, הרב ר' יוחנן מירסקי זצ"ל נודע לי מפי בחור הנמצא עכשיו בישראל. אבי היה הרב האחרון של קהילת זאבלודוב והרב הדינאמי ביותר. אבי היקר נספה באושוויץ ביחד עם אחותי חנה ובתה הקטנה. הבחור סיפר, שהיה עימו בקרון אחד ברכבת, שנסעה לאושוויץ. גם בהיותו בגיטו לא נפלה בו רוחו; היתה לו תמיד מלה של נחמה בשביל האנשים שסבלו והשפיע לטובה מבחינה חברתית במידה שתנאי הגיהינום איפשרו זאת.

הסבל הגיע לשיא בקרונות המרוחים בסיד, שהובילו אותו ויהודים אחרים לאושוויץ; אבי איבד כמעט את עשתונותיו ונאבק כדי לקפוץ מהרכבת. אלו הפרטים המעטים, שעלה בידי להשיג על התקופה האחרונה ורבת הסבל של אבי תחת שלטון הנאצים.

את אחי צבי (הארשקו) אסרו הרוסים, שעה שעבר את גבול ליטה (זמן מה לפני הכיבוש הרוסי 1939/40). הוא היה אסיר במחנה עבודה ב"אוכטא" — ארכנגלסק; זאת סיפרו לי אנשים, שעבדו עימו, וכנראה, שוחרר יחד עם כל האזרחים הפולניים. אחר כך היו ידיעות, שראו אותו במוסד לנכים ברוסיה. אבל החקירות של אנשים מזאבלודוב, שהיו אז שם וחיפושי משפחתי מסטולפצי, לא הביאו שום תוצאות. הקרובים מסטולפצי משוכנעים, שהוא מת ברוסיה יחד עם אלפי יהודים אחרים שניספו מרעב, ממחלות ומקור.

אחותי הצעירה רחל ישבה בארץ ישראל מאז 1938. היא מתה מהתקף לב בחשון 1946. בשנים המעטות של חייה בארץ היתה פעילה בלב ונפש בתנועת המזרחי. למרות בריאותה הרופפת נטלה על עצמה תפקיד קשה לארגן מבצעי סיוע לחיילים.

כל החברים והידידים העריכו אותה כחברה נאמנה ומסורה לתנועה, כנשמה כשרה הנכונה לכל קורבן שיידרש. פטירתה גרמה צער רב והעתונות הישראלית של מזרחי הרבתה לכתוב על פועלה.

זהו הסך הכל העצוב של היקרים והקרובים לי ביותר. נותרתי מיותם לבדי.

ואמנם, לבי מלא יגון על אנשי זאבלודוב והייתי צריך להעלות זכרונות מהימים הטובים, על דמויות של חברים וידידים, שהיו לי כה קרובים בעיירה שלפני המלחמה. אבל הדבר אינו עולה בידי...

אני רוצה רק להביע את הערכתי לעורכים של ספר יזכור ולכל חברי הוועד ולומר להם יישר־כוח גדול על העבודה הקדושה שנטלו על עצמם. תחזקנה ידיהם!

יהיו נא דברי מזכרת נצח למשפחתי היקרה, שנספתה ואבדה ולקהילת זאבלודוב הבלתי נשכחת, שנכרתה מהעולם.

כבוד לזכרם.

הרב מירסק ומשפחתו זצ"ל
בחדר האורחים בביתו בזאבלודוב

מיכאל ליפשיץ (בע״ז)

הגאון והצדיק ר׳ יוסלה זצ״ל

שלושים שנה ישב על כסא הרבנות והתפרסם כלמדן מעמיק וכצדיק גדול.

היה תלמידו של הגאון ר׳ דודל מירער וחבר קרוב של הגאון הגדול ר׳ יצחק אלחנן ז״ל, שתפס את כסא הרבנות בקרטוז־ברוזה. ר׳ יוסלה כיהן גם קודם לכן כרב בעיירה הסמוכה לגרודנו. בכל מקום התייחסו אליו ביראת כבוד.

הנוצרים העירוניים נהגו כלפיו בדרך ארץ וכיבדוהו מאד. לעתים קרובות היו באים אליו לבקש עצה בעניינים פרטיים והתחשבו מאוד בדעתו.

אגדות רבות נרקמו סביב אישיותו. יהודים ונוצרים סיפרו, שעשה מופתים גדולים. למשל, הוא בירך את העיירה, שלעולם לא תפרוץ בה שריפה; ואם חלילה, תפרוץ אי פעם, שלא יעלה באש אלא בית אחד בלבד. וראה זה פלא; דבריו נתקיימו. אם פורצת שריפה, היא פוגעת רק בבית אחד. עירוני נוצרי אחד סיפר: פעם הלך ר׳ יוסלה לטייל והוא העירוני זכה, שהרבי ישב לנוח על ספסל ליד ביתו. הספסל נשען על עץ פרי ומאז העץ מניב שפע של פרות.

כל הסיפורים על ר׳ יוסלה מעידים, שהיה אהוב על הבריות ושהאמינו מאד בברכותיו.

מבחינה כלכלית היו ימי הרבנות שלו בזאבלודוב רעים וקשים. לא שילמו שכר, שיספק את צרכיו; והוא חי בדחקות ובמצוקה. נוסף על כך, קמו לו מתנגדים, שקיטרגו עליו, נלחמו בו בחריפות וציערוהו מאוד. לולא עזרת הגביר ר׳ הירשל הפנר, היה גווע מרעב. האנשים שהציקו לו, באו על עונשם. הם לא ראו נחת מילדיהם שגרמו להם סבל רב. הם גם מתו ללא עת.

בשנותיו האחרונות נתקף מחלה, שהתישה אותו במידה כזאת, שלא היה מסוגל לשמש ברבנות. פרנסי העיר פנו אליו ושאלו אם יסכים, שיביאו לקהילה ממלא מקום. הוא השיב בחצי פה, שמסכים. הביאו אז לעיירה את הרב מוויסטניץ, את הגאון ר׳ אלחנן צבי לאפ. העיירה ערכה לו קבלת פנים מפוארת. הגאון, ר׳ יצחק אלחנן מקובנה כעס מאד על בני הקהילה וכתב אל ראשי הקהילה מחאה חריפה, שבה נאמר: ״עוד יוסף חי״.

ר׳ יצחק אלחנן צבי לאפ ישב זמן קצר על כסא הרבנות. לפתע חלה ור׳ יוסלה התשוש ממחלתו הספיד אותו.

הרב הגאון ר׳ יוסלה זצ״ל

מיכאל ליפשיץ (בע"ז)

הרב הגאון ר' אברהם עקיבא סובוטניק ז"ל

עודנו ילד, ובני העיירה אושמינה כבר שמו לב, שלאברהם יש תשוקה עזה ללימודים. ואמנם הוריו שלחו אותו לישיבת וואלוז'ין, שם היה מתמיד. המשיך בלימודיו בווילנה.

בוואלוז'ין השתכן בביתו של הגאון הגדול ר' נפתלי צבי יהודה ברלין, שהקדיש לו תשומת לב רבה, משום שגילה בו כשרונות גדולים ללימודים ולמנהיגות.

ר' אברהם כיהן תחילה כרב בקאמאֶן. במשך שמונה שנות כהונתו בעיר זו הנהיג בקהילה סדרים למופת. ובדרשותיו המרשימות הדריך את הציבור כיצד לחנך את הילדים לתורה ולדרך ארץ.

הוא עבר אח"כ לקהילת סופראסלא, עיירה ליד ביאליסטוק. שם נתקבל בכבוד רב, ייסד בעיירה חברה ש"ס והקים בית מדרש מפואר. שאפילו עיר גדולה יכלה להתברך בו. כיוון שחסרו אמצעים להשלמת הבנייה — סבב בעיירות הסמוכות ואסף תרומות לבניין בית המדרש. השפיע על בעל בית החרושת בוכהולץ לתרום 500 רובל וכיבדוהו בהנחת אבן פינה. שיכנע גם את הגרמנים, תושבי המקום, שיתרמו לבית המדרש.

התורם הראשי בוכהולץ מת בשלב סיום הבנייה, הרב אברהם הודיע לאלמנתו, שברצונו להספידו בבית הכנסת, כיוון שראוי לכך בגלל מעשיו למען הכלל ולמען בית המרדש. להספד באו האלמנה ובני משפחתה. בית המדרש היה מלא עד אפס מקום. נוכחו גם כל בעלי בתי חרושת של סופראסלאָ. ההספד של הרב הרעיש לבבות. דמעות עמדו בעיני הקהל. האלמנה הייתה אסירת תודה, והמשיכה לסייע בבניין בית המדרש עד להשלמתו. בית המדרש הפך לאנדרטה מפוארת של העיירה.

כעבור 10 שנים נתמנה לרב בזאבלודוב, שם שימש ברבנות 20 שנה. יצאו לו מוניטין של דרשן מזהיר. דרשותיו משכו קהל רב. פנו אליו תמיד, שישא דברו לפני הצבור אם התעורר צורך להדריכו וכן במקרים, שנזקקו להספיד אנשים חשובים.

בימי מלחמת העולם הראשונה עברו עליו ימים קשים. לעתים נשקפה סכנה לחייו. פעם בימי נסיגת הרוסים, רצה קוזאק אחד לירות בו, אבל הוא השכיל לפייסו במלים רבות, כך הציל את נפשו, ואפילו השפיע עליו, שלא יציתו את העיר ואת בית המדרש.

כשנפטר ליוותה אותו כל העיירה. רבנים באו מעיירות רבות להספידו, כפי שראוי היה הגאון הזה, הצדיק הגדול, שהיה חבר של הגאון ר' חיים מבריסק זצ"ל וחבר של הרב הכולל הגאון ר' אברהם יצחק קוק מירושלים.

מן הראוי להזכיר, שכאשר השלטונות הרוסיים החליטו לסגור את ישיבת וואלוזי'ן נשלח עם אישים חשובים להשתדל אצל פקידים גבוהים לבטל את הגזירה. הוא נסע לעסקן חשוב. שהיו לו מהלכים בחצר הצאר, וכן גייס לעזרה את הרב ר' עזריאל הילדסהיימר הנודע, רבה של ברלין, ולאחר מאמצים רבים שוב הותר לפתוח את הישיבה.

ביוזמתו הוקם בזאבלודוב תלמוד תורה. בזכותו תרם ר' יצחק ברנר מארה"ב 500 דולר. בכסף זה נקנה בית גדול מוקף חצר גדולה וגינה. אך הוא כבר לא זכה לראות את המוסד השוקק חיים.

תושבי העיירה יזכרו תמיד את התקנות, שתיקן למען הציבור ואת הנהגתו הנבונה. יזכרו את רבם, שהיה אדם בעל שיעור קומה, שאין בימינו רבים כמוהו.

שרה סובוטניק-גלרשטיין

כיצד הציל אבי, הרב סובוטניק את העיירה זאבלודוב

הודות לאבי, הרב אברהם עקיבא סובוטניק ז״ל, ניצלה עיירתנו מחורבן בשנת 1914.

כאשר הגיעה הידיעה על התקרבות הצבא הגרמני לעיירתנו, התחילו כל התושבים בעיירה נמלטים על נפשם — מי בעגלות ומי בכרכרות והיו שברחו ברגל — ופניהם לביאליסטוק. נטשו הכול, את בתיהם, את חנויותיהם, את כל רכושם הפקירו ללא השגחה.

זאבלודוב היתה כנטולת רוח חיים ודומיה עמוקה נשתררה בכל. רק ברחוב בילסקה, מביתו של הרב, בקע קול חדגוני של קורא תהלים, קולו של הרב. בעל הדרת פנים, עטור זקן עבות ולבן, התהלך הרב בפסיעות שקטות בין כותלי הבית וזימר את מזמורי התהלים. היה היחיד שנותר בעיירה, תוך אמונה עמוקה, שאלוהים יחיש לו עזרה ומפני הרגשת האחריות האופיינית למנהיג, שבידיו הופקד גורל הקהילה — חרף הסכנה המאיימת על חייו.

אנוכי, הבת היחידה, ואחי הצעיר ממני יהושע, הפצרנו בהורינו ותבענו, שגם הם יצטרפו לעוזבים, כל עוד לא איחרו את המועד. אלא שהפצרותינו לא נשאו פרי. הורינו גמרו אומר לשלח אותנו, והחלטתם נחושה היתה: הם לא יעזבו את המקום. אף על פי שצעירים מאד היינו עדיין, חשנו כי את ההורים אין להשאיר לבדם — ונשארנו גם אנו.

שני דברים עמדו לעזרת אבי בהצלת העיירה: א) לפני בריחתם התאספו נכבדי העיר בבית אבי והפקידו בידיו סכום כסף ניכר, כדי לנסות ולפדות את העיר בממון, אם תיווצר אפשרות כזאת; ב) אחד מידידי אבי, יוסף יבלונסקי, חבר מועצת העיירה, משכיל ושפות זרות שגורות על לשונו, לא הספיק לצאת בעוד מועד ונאלץ להישאר איתנו.

בלילה הראשון, שעה שהעיירה ריקה מתושביה, עברו דרכה אלפי חיילים רוסיים בנסיגתם מזרחה ותוך כדי כך פוצצו בניינים, שדדו וגזלו מכל הבא ליד. פעמיים במשך אותו הלילה פרצו קוזאקים לביתנו, מכוונים בהשתוללות פראית רוביהם כלפי אבי. התחננו, בכינו, ביקשנו רחמים — ועד היום איני מבינה באיזה נס ניצלנו.

בשבת בבוקר הופיעו ה״מציתים״. כך כינו את קבוצות הקוזאקים, שהיוו את המאסף של הצבא הרוסי ותפקידם — להשמיד, להצית ולמחוק את היישובים שבדרך נסיגתם. הם הגיעו מחולקים ל״צוותים״ ומיד התחילו ב״מלאכתם״. אבי וידידו התחילו לפעול: הציעו למציתים סכומי כסף גדולים, התחננו, ניסו להציל קודם כל את בתי־הכנסת ושאר מבנים ציבוריים.

זוכרת אני היטב, איך הופיעה קבוצה כזאת בחצר ביתנו ומיד פתחה במלאכת ההצתה של בית־המדרש, שהיה צמוד לבית המגורים שלנו. יצאתי מיד לקראתם, התחלתי לדבר על לבם ואמרתי שיזכו בסכומי כסף גדולים אם יוותרו. לשמע המלה ״כסף״ — נעצרו, ואני מיהרתי לחפש את אבי. והוא אמנם בא מיד ואחרי חילופי דברים ותשלום נאות עזבו הפורעים את המקום.

היו חלקים בקצה העיירה שנשרפו כליל, מקומות אליהם לא הספיק אבי להגיע. ברור היה שהקוזאקים הללו, שנכנסו דוהרים על סוסיהם במסע משתולל, אחת היתה כוונתם — להרוס עד היסוד את העיירה היהודית ולהשאיר לגרמנים אדמה חרוכה. רק הודות לאמונתו העמוקה ולאומץ לבו של אבי נשארה העיירה זאבלודוב על עומדה וכך ניצל בית הכנסת העתיק והמפורסם.

הרב ר' אברהם עקיבא סובאָטניק זצ"ל

הרבנית ריינה סובאָטניק זצ"ל

הפעילות הכלכלית, החברתית והתרבותית

אלתר גניאטשוצקי

ניצני תנועת הפועלים

האורגים היו הפועלים הראשונים, שיצאו להילחם בבעלי הבתים, המעסיקים, למען שיפור מצבם הכלכלי. בעיירה היה מספר לא רב של בתי חרושת קטנים לאריגה. לאורגים של המפעלים האלה היה בית כנסת, שבו היו מתכנסים בשבתות. שם היו מתפללים ולומדים בצוותא. רובם למדו בעבר בישיבות. מי שרצה ללמוד את מקצוע האריגה, נתקל בקשיים רבים. המתלמד היה משלם לאורג דמי לימוד ובנוסף לכך היה חייב לעשות משתה לכל האורגים. סעודה כזאת נערכה במסעדה ועלתה כסף רב. המתלמד למד מספר חדשים ללא שכר. ולאחר כל זה עשה הכול כדי למצוא חן בעיני בעל הבית, השכר הראשון שקיבל היה נמוך. והלימוד עצמו — פרשה של צרות, כי המקצוע קשה ומסובך וכל פירור של ידע עלה בכסף. נהגו תמיד לתת תשורה לאומן המדריך; למשל, הביאו לו בקבוק יי״ש, כעך ונקניק יבש. אגב, הכעך של זאבלודוב התפרסם בטיבו. ביאליסטוקאי, שביקר בזאבלודוב, בדרך כלל לקח עמו הביתה מחרוזת כעכים.

זמן רב שררו יחסים ידידותיים בין בעלי בתי חרושת והאורגים. אם התעוררו בעיות כל שהן, נהגו לפתור אותן ברוח טובה. בליל שבת היו האורגים מבקרים אצל בעלי הבתים ומשיחים על כוס תה בענייני תורה. בשעת הצורך נתנו בעלי בתים גמילת חסד, שהוחזרה בתשלומים קטנים, שנוכו ממשכורתו של האורג. בעל בית החרושת ואשתו היו באים אל האורג לברית מילה ונהנו מקבלת פנים יפה; הם ראו עצמם כבני משפחה. ובכלל, התפתחו קשרי רעות וידידות.

מלבד האורגים עבדו במפעלים נערות בהכנות סלילי חוטים. הן קיבלו שכר עלוב ושועבדו על ידי המעביד והאורג גם יחד. האורג ניצל אותן לשרותים שונים; היו שולחים אותן להביא מים, להביא אוכל, לטאטא את בית החרושת, להסיק את התנור והרבו ללעוג להן; ״הנערות האלה, גם הן פועלות?״

אבל לימים החכימו הנערות. עשו חשבון הנפש; הנה ימים ולילות יושבות רכונות על גלגל הטוויה ומכינות סלילים... ואם האורג היחסן כועס, הוא גם לפעמים מרים יד, אין לסבול עוד את המצב... הנערות החליטו להיאבק; הן התארגנו, הפסיקו את העבודה והציגו תביעות לשניהם. בעלי בית החרושת נדרשו להעלות שכרן והאורגים נתבעו לשפר

את יחסם אליהן. האורגים נתמלאו זעם. "אף אתן בני אדם"? — צעקו — "אולי גם נשבות בגללכן? אנו משפחות גדולות"; החלו לאיים ונקטו אמצעים; רצו אל הורי הנערות; אמרו שיגרשו אותן מהעבודה... אך לבסוף הנערות השיגו את מבוקשן. האורגים הנעלבים, שהובסו, נהגו אחר כך ללעוג להן בכל הזדמנות. אולם נוכחו לדעת, שיש כוח לנערות; בלי עבודתן אי אפשר להמשיך.

סכסוך חמור פרץ בבית החרושת לבדים בין הפועלים לבין בעל בית החרושת הרשל מריש׳ס. עבדו אצלו למעלה מ־40 אורגים, מתקני סלילים, גוזרים וכו׳. הפועלים נוצלו ודוכאו עד עפר. האורגים נתכנסו בבית הכנסת שלהם, דנו במצב ובחרו במשלחת, שתעלה את תביעותיהם לפני מעבידיהם.

נפסקו יחסי הידידות; צריך לעמוד בפתח דלתו של המעביד להסיר את הכובע לפניו. הרשל מריש׳ס מעשן סיגר ומביט מלמעלה על הפועלים. הם אינם רצויים כאן. הוא מאזין לדבריהם. מתרגז ומתנפל עליהם. "אלו רעיונות עלו בראשכם שם בבית הכנסת? האם דוקרת אתכם השבולת שועל? אין אתם שבעים? אתם מאיימים, שלא תעבדו, אני לא אוותר לכם? לכו לכם בשלום! העבודה תימשך בלעדיכם, קבצנים". אשתו רוצה לעשות שלום. "הוא כעסן" — היא אומרת — "תפייסו איתו"!

המשלחת נבהלת: "אבל בעל הבית"... הוא זועף; משתולל כמו פנתר "אני צריך בכלל את בית החרושת? רק למענכם אני מריץ את הנולים; אני רק דואג, שיהיה קיום לכם ואוכל לטפכם" אצלי לא תשיגו דבר, צאו מכאן!"

האורגים מתכנסים לאספה. שולחים אנשים לביאליסטוק לטכס עצה. נשי האורגים באות לאספה וצועקות: "יהודים שוטים, מדוע אתם נותנים לצעירים הפוחזים להוליך אתכם באף׳? מה הם צריכם? סיגריות"? והן מבקשות: "אל תעשו שביתה".

השליחים חוזרים מביאליסטוק ובפיהם הודעה: "אל לנו להכנע! פועלי ביאליסטוק מבטיחים עזרה. לנשוי 4 רובלים לשבוע; לרווק 2 רובלים. הרווקים מוותרים על התמיכה. הם נטשו את הנולים והביתה; הצעירים רוקדים משמחה. השביתה הראשונה של האורגים.

הירשל מריש׳ס כועס; הוא מתהלך שקוע במחשבות; אך הוא אינו נועל את בית החרושת, כפי שאיים. הוא אינו משליך החוצה את הנולים?... "הם יבואו עוד אלי" הוא אומר. "הם יתחננו, אבל אני לא אעזור להם"?

יצאו ימים ספורים; והנה הופיעו בבית החרושת דמויות חדשות. אורגים רוסיים, גברתניים, החלו להתניע את הנולים. ואצל אופני הסלילים יושבות שיקצות, העבודה נמשכת...

בבית הכנסת של האורגים עומדים על השולחנות כלי משחק בדמקה. אורגים אחדים לומדים דף גמרא. מחלקים דמי תמיכה.

הצעירים מחליטים לנקוט אמצעים. אחד מהם חטף מכות רצח בקטטה עם הרוסים. חבטו בראשו במשקולת; נפער בו סדק, עד כי היתה סכנה לחייו. אינם יודעים, מי עשה זאת. והפועלים הרוסים ממשיכים בעבודתם. ברחוב הם מתהלכים חמושים במוטות. הם שקטים ואינם נטפלים לאיש.

אולם הגוי הרוסי אוהב את הטיפה המרה, שותה יי״ש; הוא שיכור כלוט מחצית השבוע מיום ראשון עד יום רביעי. כמובן, אינו עובד עד יום רביעי.

עבודת האורגים הרוסיים נמשכה כמה שבועות. בבוקר לא עבות אחד נעלמו האורגים הגויים. האורגים היהודים נתבקשו לחזור לעבודה. הם ניצחו בשביתה.

י.צ.ר.

הבורסקאים של זאבלודוב

(סיפר יעקב משה פורמן)

זאבלודוב זכתה לפירסום רב בזכות הבורסקאות המפותחת. (התעשייה לעיבוד העורות). היו שני סוגים של בורסקאות. אחת המכונה "בורסקאות לחה" היתה מייצרת את העורות הטובים ביותר לסוליות. תעשייה זו שמה הלך לפניה ברוסיה ואח"כ בכל פולין. שלטו בה המשפחות הידועות; בקר ישעיהו, חצקל וניסל, הרצקה רובינס, זלמן ביאליסטוצקי, מרדכי שמואל פלבן, הילל פלבסקי ובנו וכן משפחות אחרות.

השניה "בורסקאות יבשה", היתה מאורגנת היטב. ייסדו אותה, כפי הנראה, ישעיה גפנר ויטשי בונדי, שהביאו אותה מוורשה.

המפעלים הראשונים לעיבוד עורות היו שייכים להרשל יטשי בונדס ולישעיה גפנרס ולשותפם, נחום גלרשטיין. את בית החרושת של יטשי בונדס קנה אחד כך יאנקל רודי מרחוב הסנדלרים. בית חרושת אחר בבעלותו של יאנקל זילבר עמד מול תחנת הקמח של יאנקל פאראבסקי בבניין, שבו שכן לאחרונה ביה"ס "תחכמוני". בתי חרושת נוספים היו שייכים להרשיל מינדס, לליבל רזניק ולאהרון צ׳סלר.

כותב השורות האלה היה זמן מה שותף עם לייב רזניק. לאחר מכן, סמוך לפרוץ מלחמת העולם הראשונה, קנה את בית החרושת הזה אברהם צ׳סלר ובית החרושת של אברהם צ׳סלר נמצא ברחוב בילסקי בבית חומה המרוחק מספר בתים מבית המדרש.

פריחתה של בורסקאות חלה בעצם בזאבלודוב בשנים בין 1900 ו־1914. (עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה). הועסקו בהם בין 150 ו־200 פועלים בקירוב. הפועלים קיבלו שכר נאה. בעלי מקצוע מיומנים הרוויחו בין 12 ל־15 רובל בשבוע. הפועלים המתחילים — בין 5 ו־8 רובל. בימים ההם היה זה כסף רב. הוא סיפק קיום למשפחות רבות. אבות ובנים הרוויחו יפה וחיו חיים טובים.

הבורסקאים היו מייצרים "לשונות" "למגפיים" של האיכרים. בדרך כלל שווקה התוצרת ברחבי רוסיה. היו גם סוגי תוצרת אחרים כמו "עור למגף" (לייצור נעלים מחתיכת עור אחת, המצופה גומי מצדדיה) "וחיתולי עור" לייצור נעליים מיוחדות בעלי שוקיים מקומטים בשביל כלי קודש.

את החומר הגולמי, רצועות עור גזורות, היו מקבלים מבתי חרושת לעורות. וכך נתבצע תהליך "ייצור הלשונות". בתחילה מרחו את רצועת העור בשמן מיוחד, שריכך את העור. היצרן והספק של השמן היה יוסף זבלדובסקי. בהמשך היו מרטיבים את העור ומסירים ממנו שכבות, שכבות. מלאכת הסרת שכבות דרשה מיומנות רבה. היו מקלפים שכבות דקות, הקרויות "נסרים" בסכין דו־להבי, שכפוף בקצהו. את השכבות גללו בזריזות ובאומנות לגלוליות ארוכות. "נסרים" אלה נמכרו לכורכי ספרים בשביל כריכות וכן

שימשו הם לייצור מוצרי עור שונים. בגמר תהליך הקילוף היו מורחים שוב את "הלשונות" בשמן, מותחים אותם על אימומים ומעמידים על מדפים לשם ייבוש. בקיץ נעשה הייבוש בשמש; בחורף — בבתי החרושת ליד תנורים מיוחדים העטופים צינורות פח. אחר הייבוש צבעו את הלשונות בצבע שחור, גזרו אותן לפי מידות, ונתנו להן ברק. בייצור השתתפו מקלפים, צובעים, גוזרים ומבריקים, את המוצרים הגמורים היו עורכים בזוגות ובתריסרים. לסידור כזה ניתן כינוי "מראה". ה"מראות" של זאבלודוב היו לשם דבר.

סוחרי רוסיה היו רגילים לבוא לזאבלודוב ולקנות את כל מוצרי עור. היו שנים, שבעלי התעשייה והפועלים גם יחד הרוויחו יפה. בימים הטובים נהגו הפועלים ובעלי הבתים לערוך סעודה דשנה.

בבתי החרושת היה תמיד שמח. בשעות העבודה הדהדו בחלל שירי עבודה ושירי אהבה, ששרו הפועלים הצעירים. נעשו גם בבתי החרושת כל מיני תעלולי ליצנות. כאשר הגיע מתלמד חדש, היו הפועלים הוותיקים קוראים למנהל העובדה ומטכסים עצה, איזה כינוי להדביק לאורח. נערך טקס שלם באווירה של הצגה. הבחור, שבא ללמוד מקצוע, היה חסר אונים. מסביבו כל הפועלים; מסתכלים בו והפועל הראשי שואל: מה השם ניתן לו? אחד הפועלים מציע: למשל, ארנבון, (סימן, שמצאו חן בעיניו האוזנים של החדש). בראוו! קוראים כולם; וכך קיבל המתלמד את השם "ארנבון". יש סברה, שכינויים רבים של אנשי זאבלודוב מוצאם מבתי חרושת לעיבוד עורות. הצחוק ורוח בדוחה איפיינו את האווירה של בתי חרושת. קרה, שאם או אחות הביאו מאכלים טובים או מטעמים כמו לביבות. מיד עשו מעין יום טוב; הפועלים הניחו את עבודתם וערכו סעודה משותפת.

השביתה הראשונה פרצה בבית החרושת של ישעיהו ונחום. באותה שעה נכנס ישעיהו למפעל וכמנהגו — כוס תה בידיו. הוא מביט ומשתאה; הפועלים יושבים בחיבוק ידיים ומקדמים פניו בשיר, במקהלה.

עבודה — פחות שעות
השכר — להעלות, להעלות
וכל יום ששי
פשטידה מתפוחי אדמה.

כוס התה נפלה מידיו של בעל הבית. והפועלים קמו ועזבו את בית החרושת.

בבית החרושת של ישעיהו עבדו הפועלים 16 שעות ביממה וגם במוצאי שבת. שכרם היה זעום. הם דרשו יום עבודה קצר יותר ועלייה בשכרם. כיוון שרוב הפעולם היו צעירים, סמוכים על שולחן הוריהם ופחדו בשל ה"מעשה" שעשו. הם גמרו בדעתם, שלא לשוב לבתיהם ופנו אל השדה של לייב אלטס רזניק; נשארו ללון בו בלילה ולמחרת יצאו ליער, שם שמעו נאום מהפכני של שליחים מביאליסטוק ומווילנה. לבסוף נאלץ בעל בית החרושת לוותר ולמלא את תביעות העובדים. הפועלים הוזמנו שוב לעבודה. היו אלה הנצחונות הראשונים במאבק למען שיפור תנאי עבודה.

לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה הורע המצב בבורסקאות; ובכלל חלה ירידה בתנאים הכלכליים בעיירה. נסגרו בתי חרושת ובעליהם היגרו לארצות הברית. מעט מעט דעכה בעיירתינו התעשייה החשובה, שפרנסה משפחות רבות. אחר מלחמת העולם הראשונה לא היתה עוד קיימת בעיירה תעשיית העורות. עבדו עוד במפעלים הקטנים. אך חלפו כבר השנים שבהן היו באים קניינים מרוסיה. וכך נעלם כליל הענף החשוב של תעשיית העורות בזאבלודוב

משה זילברברג (חיפה)

התנועה הציונית בזאבלודוב

געגועים עמוקים וצורבים עולים בנפשי, בשעה שאני מנסה לתאר את הפעילות הציונית בזאבלודוב בשנת 1929 — 1932. הייתי שם מורה ומנהל ביה"ס העממי וכיהנתי כיושב ראש התנועה הציונית הכללית. העט משיב לחיים את האירועים ואת הדמויות המזהירות, שחיו חיים צנועים ושגורלם היה מזעזע וטראגי בימי השואה. זכרונות ספוגים חוויות רבות ומגוונות. חוויות אישיות וחוויות, שהעניקה לי פעולותי בתחום התרבותי והמדיני.

לגבי דידי, שמוצאי מפולין המערבית הפכה זאבלודוב תוך זמן קצר לעיר הולדתי השנייה. בבואי לעיירה מצאתי שאינה מאורגנת די הצורך בשטח התרבותי והחברתי.

אולם לא קשה היה לחוש, שמתחת לשכבה הצוננת של אדישות פועם לב חם של אנשים, הצמאים לחיי חברה תרבותיים.

הרגשתי חובה להפיח רוח חיים בתנועה הציונית המקומית.

בלב העסקנים היו רגשות כנים ועזים כלפי פועלה של התנועה הציונית ומוסדותיה. עובדה זו השפיעה על הארגונים השונים, שהתעלמו מניגודי השקפות ומהמאבקים המפלגתיים וליכדו את כוחותיהם לאור המטרות העיקריות של התנועה ופעלו כדי להמריץ ולהגביר את העבודה הציונית של העיירה. עד מהרה הוקם מרכז, שמטרתו לכוון את הפעילות הציונית המגוונת. השותפים היקרים בעבודתי היו המורים: שמואל צסלר, בנימין קאפוסטין, הציוני המסור פרץ שווארץ ואחרים. תמיכה רבה קיבלנו מהרב יוחנן מירסקי, עסקן מזרחי ידוע בפולין, שישב על כסא הרבנות עד לחורבן הטראגי. הודות לאנשים הנ"ל, והאחרים הוגשמו במהרה תוכניותינו. פתחנו מחדש את בית עם, שהפך למרכז ולבית שהתסיס ומשך אליו את כל היסודות הלאומיים של האוכלוסייה ובעיקר את הנוער. בבית העם התרכזה ונוהלה הפעילות למען קרן קיימת לישראל, קרן היסוד, השקל וכולי.

עם פתיחת בית עם החלה עבודה ציונית ותרבותית ענפה: התקיימו שיעורים בתולדות הציונות, ובבעיות הציוניות האקטואליות; מלבד זה כללה התוכנית מיגוון נושאים: הרצאות על נושאים יהודיים וכלליים, "משפטים" ספרותיים, ערבי אמנות, שיעורים בתולדות עמנו, כלכלה, אמנות, מדע ועוד. המרצים היו בעיקר שמואל צסלר, קאפוסטין, שווארץ וכותב השורות האלה. בכל ליל שבת נערך עיתון בעל פה. באופן קבוע הופיעו עתוני־קיר. לעתים קרובות אורגנו ערבי בילוי, שתכניתם העשירה הקיפה סוגים שונים של אמנות זעירה כגון; סקטשים, מקהלה, פארודיות, מונולוגים, הקראות, הופעת סוליסטים או קונצרט של הכנר שמואל לייב צסלר. את ההישגים הספרותיים והאמנותיים, שהצטיינו ברמה גבוהה, יש לזקוף לזכותו של חברנו האציל והלבבי מוליע (שמואל צסלר).

הודות לפעילות העניפה של "בית־עם" עלתה כבודה של התנועה הציונית בכל העיירה. גדלו הכנסותיהן של קק"ל, ושל קרן היסוד; השקל נמכר כפליים מאשר קודם לכן; קהל רב בא לשמוע את הרצאות חברינו על נושאים ציוניים ועל בעיות שונות. להרצאות אלו הייתה הצלחה רבה.

לציונים הכלליים היתה בימים ההם השפעה מכרעת על החיים החברתיים והמדיניים. הוטל עלי לייצג את זאבלודוב בכנס הארצי העשירי, שנתקיים בוורשה. לבני זאבלודוב היתה תודעה ציונית עמוקה; הם השתתפו באופן פעיל בבחירות לסיים הפולני וערכו עצרות עם גדולות ומוצלחות, שבהן הפגינו את השקפותיהם הציוניות ודעותיהם במדיניות הכללית ובשאלות הפנים ארציות.

אלו הם הקווים הספורים בפעילות הציונית התוססת והססגונית בזאבלודוב.

בשואה הלאומית הגדולה, שבאה על יהדות פולין, נמחקה גם מאדמת אלוהים התנועה הציונית בזאבלודוב יחד עם כל הקהילה הקדושה, שהיה לה עבר היסטורי עשיר.

Organizacja Sionistyczna
w ZABŁUDOWIE.
ההסתדרות הציונית
בזבלודובה.
Karta członkowska
כרטיס־חבר
№ 21

Imię / שם: Sara
Nazwisko / משפחה: Miller
Adres / כתבת: Zabłudów
Ważna do / קים עד: 31 grudnia 1931
Zabłudowo / זבלודובה: 1 I 1931
Prezes / יושב ראש
Sekretarz / מזכיר

כרטיס חבר בתנועה הציונית בזאבלודוב

משה גוניונדזקי

הספרייה שלנו בזאבלודוב

בחדרון קטן בבית הקפה של מיכאל ליפשיץ היו נפגשים צעירים, שידעו להעריך את חשיבותה של הספרות ושל האמנות היהודית. תמורת דמי כניסה של שתי קופיקות היתה להם הזדמנות להימצא באווירה חברתית נאורה. אפשר היה לקרוא את העיתון היומי וכתבי־עת שונים וגם לשחק דאמקה ושח. בנוסף לכך התקיימו שם בכל שבת הרצאה על הספרות והאמנות היהודית או מופע קריאה ביצירות שונות.

באחת השבתות — היה זה ב־1911 — נידונה בבית־הקפה השאלה של ייסוד ספרייה בזאבלודוב. החברים המועטים החליטו בו במקום להניח את היסוד לספרייה. כל אחד מ־20 הצעירים נתן רובל ומיד קנו קצת ספרים. בדרך זו קמה הספרייה, שתוך זמן קצר אספה כ־300 ספר. זה היה הישגם של מעטים. הם המשיכו לחפש אמצעים נוספים; לא פסחו על שום טקס של כתיבת תנאים או של חתונה. ביקשו בכל הזדמנות תרומות לספרייה. במקביל לפעילות זו נתארגן חוג דרמטי, שהקדיש לספרייה את כל ההכנסות מההצגות או מערבי אמנות.

ההצגות נערכו ללא פירסום, כי השלטונות הטילו איסור על תיאטרון יהודי. קרה פעם מקרה, שעמדו לערוך הצגה, הכינו הכול ואפילו הותקנה כבר הבמה. לפתע נודע, ששוטר מתהלך ברחוב וחוקר אנשים: "איפה התיאטרון? מתי ההצגה?"

הוחלט, איפוא, לקיים את האירוע בסתר. ההצגה הוקדמה ונערכה בדירתו של יודל בוריק; אחר ההצגה פורקה מיד הבמה, נאספו כל האביזרים ותוך חצי שעה לא היה עוד סימן לאירוע... הצעירים לא נרתעו מפני הקשיים וכמו לוחמים נמרצים ביצעו כל משימה, שנדרשה למען פיתוח הספרייה.

הנהלת הספרייה התרכזה בהתחלה בידי המייסדים. אברהם ליפשיץ נבחר לתפקיד של גזבר. כספרנים שימשו שאר החברים, שהתחלפו כל ערב. כך נמשך המצב, עד שהתחילה ההגירה לאמריקה, הספרייה נאלצה לנדוד מבית לבית; כי לא היה רצוי, שכתובתה ייוודע למשטרה. הפעילות נמשכה במסירות רבה.

כשפרצה ב־1914 מלחמת העולם הראשונה, העקובה מדם, והצבא הצארי עמד לסגת מהעיירה, כילו החיילים את חמתם בספרים; הפורעים קרעו הרבה ספרים; נותרו רק ספרים מעטים.

המצב נשתנה עם כניסת הגרמנים. נבחר וועד קהילה והוטל עליו לנהל את העיר. הוועד פרש את חסותו על הספרייה, אך התושבים לא התעניינו בה. הצעירים שועבדו לעבודה מפרכת בדרכים וביערות ודעתם לא היתה פנוייה לספר. וכמובן, לא נקנו ספרים חדשים. בשביל מי? הספרים נאספו, הוטבעה עליהם חותמת של וועד הקהילה כסימן, שהספרייה שייכת לעיר. ארון הספרים עמד במשרד וועד הקהילה; אבל לא היתה שום פעילות.

ב־1919 החלה העיירה לנשום שוב את האוויר החופשי. הוסרו הכבלים הגרמניים, בוטלה עבודת הכפייה הארורה, אנשים חזרו לחיים הנורמליים, מי למסחר ומי לעבוד במקצועו. אף בספרייה חלה התקדמות. בבית השוחט נשכר חדר ושם נפתחה הספרייה.

בשנת 1922 בימי המלחמה בין רוסיה ופולין חדרו הבולשביקים לעיירה. כמה חברים גמרו בדעתם להחביא את ארון הספרים בביתו של הכומר. היה זה גילגולה הגרוע ביותר של הספרייה. כשנסוגו הבולשביקים נכנסו הפולנים, נקמו בספרים בתאוות־הרס; תלשו וקרעו דפים ככל שהשיגה ידם. שארית הפליטה הועברה אל מושל המחוז. שם נבדקו הספרים, אם אין בהם פסול ובתום הבדיקה נשלחו אל הרב. שם הוכנסו הספרים לתוך שקים והונחו בעליית גג. זמן רב איש לא ידע לאן נעלמו? באחד הימים מצאו אותם במקרה. מאז החלה תקופה חדשה. שכרו חדר ופתחו בפעולות כדי להביא את הספרייה למצב תקין. הואיל ובבית שבו נמצאה הספרייה הקימה התנועה הציונית את מרכזה, טבעי היה ש"המרכז" ייטול על עצמו את הפיקוח על הספרייה.

בינתיים פרץ סכסוך בין "המרכז" הציוני והצעירים בענין קניית ספרים. נקראה אספת הקוראים והיא החליטה להעביר את הנהלת הספרייה לידי "הצעירים". אולם בסוף התפשרו עם "המרכז" והשאירו בהנהלה מספר ציונים.

תחת ידי ההנהלה החדשה התפתחה הספרייה מיום ליום. היא יזמה פעולות שונות לשם השגת אמצעים כספיים; אורגנו משחקי פייס, נערכו ערבי אמנות וכולי. כמות הספרים עלתה בקצב מהיר. עלה גם מספר הקוראים והגיע לכמה מאות מנויים. רבים מילדי "תלמוד תורה" קיבלו ספרים חינם. למחוסרי עבודה ניתנו הנחות גדולות.

הספרייה היתה המקום היחידי, שבו הנוער חסר־אמצעים, קיבל ספרי קריאה. היא הפכה למוסד תרבותי, ששימש לנוער מקור יניקה רוחנית, שהעניק לו ערכים חברתיים.

הנהלת הספריה

דוד זאבלודובסקי

תיאטרון, תרבות ובילוי זמן בזאבלודוב

כמו בעיירות אחרות כך גם בזאבלודוב התחיל עידן התיאטרון מהופעותיהם של "שחקני פורים". בעלי מלאכה וסתם בני עמך היו מתחפשים והולכים מבית לבית לשמח את המסובים בסעודת פורים ומציגים "מחזות פורים". הם הביאו שמחה למעונותיהם של זקנינו וסבתותינו. מבחינה זו הם היו החלוצים של התיאטרון היהודי, שקם בזמן מאוחר יותר.

בזאבלודוב — אחת הקהילות הוותיקות ביותר — נערכו "משחקי פורים" כבר לפני דורות רבים. אבי ז"ל סיפר לי, שמשפחת וודליק היתה האחרונה משושלת השחקנים. היה בה צוות שחקנים קבוע, שהוריש את כשרונותיו לצאצאיו מדור לדור. הם נהגו ללכת בפורים מבית לבית ובראשם מתופף. הציגו את "מחזה אחשורוש" ואת "מכירת יוסף". את ההצגות פתחו בפרולוג; עדיין אני זוכר את הבתים הראשונים שלימדני אבי. הלחן היה מקורי, לבבי ומן הראוי שיונצח.

יום טוב, יהודים —
זֹאת הַבְּרָכָה — הִנֵּה בָּאנוּ
וּכְמוֹ תָמִיד — כַּבְּדוּ אוֹתָנוּ
יאם, פאם וטשיריבם פאם, טשירי פאם
טשיריבים, פאם, פאם וכן הלאה

זוכר אני, שבימי ילדותי לא נערכו עדיין הצגות פורים. הופיעו שחקנים בודדים, או קבוצות שחקנים בתוכניות קצרות. הצגות תיאטרון ראשונות התקיימו בזאבלודוב ב"מחסן" של מאיר לאדיקעס, שבו הותקן "אולם תיאטרון" — שם הוצגו המחזות: "שולמית" "בר כוכבא" ועוד. אבי ע"ה סיפר לי, שהלהקה היתה מורכבת מבני משפחת ציפקוס ועוד כמה שחקנים. הם התאכסנו בבית היין של יונה. אבי, שהיה בימים ההם בחור צעיר וחש משיכה עזה לתיאטרון ולאמנות, לא עזב את הלהקה אפילו לרגע. הוא התעניין בחזרות ובאורח החיים של השחקנים. גם עזר להם בהכנת המחזות. לפי דעתו, בשים לב לתנאים הפרימיטיביים, שבהם פעל התיאטרון הנודד, רמת ההצגות היתה גבוהה למדי. הקהל חיבב אותן; הכול רצו לתיאטרון, גדולים וקטנים. הלהקה הציגה בזאבלודוב כשלושה חדשים ובהשראתה החליט אבי כעבור זמן מה להקים תיאטרון חובבים, שעליו הוא מספר בזכרונותיו.

בזאבלודוב לא היו, לא תזמורת ולא כלי זמר. לחתונות הביאו כלי זמר מביאליסטוק. טקס הולכת חתן וכלה לחופה היה מרהיב עין. כלי הזמר צעדו בראש התהלוכה וניגנו את מארש החתונה. באו כמעט כל תושבי העיירה. החופה נערכה בבית הכנסת הישן לאור נרות

ולפידים. בחצר הצטופפו נוצרים רבים, סקרנים לראות את ״החתונה היהודית״. החתונות נערכו לרוב ביום שישי לפני הצהריים. במוצאי שבת ערכו, את ״שבע הברכות״. אח״כ רקדו כל הלילה עד אור הבוקר. הוזמנו בדחנים לשמח את האורחים. הם הובאו מביאליסטוק עם כלי הזמר. היו כמה בדחנים, ידועי שם, שידעו ליצור אווירה עליזה. החשובים ביניהם היו שמואל חיים, ואלתר שטיינברג ז״ל (שנספה ביום שישי הטראגי, כאשר הנאצים הציתו את בית הכנסת), וסוניע, שבא בדרך כלל לחתונות של אנשים חשובים; הוא הופיע בתוכניות תיאטרוניות. במזוודה, שהיתה עמו, נמצאו אביזרים שונים, בגדי־תחפושת ואמצעי איפור שונים. ההצגות שלו הסבו לקהל עונג רב. גם לזאבלודוב היה בדחן, גאלדע לאסטה; הוא לא נחשב לבעל מקצוע מעולה, אבל הצטיין בכישרון לשירה ולאילתור פזמונים מחרוזים.

הדור הצעיר והמשכיל שאף לבלות את זמנו באווירה תרבותית ויזם פעולות רבות לשם יצירת תנאים למפגשים חברתיים ותרבותיים.

לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה נוסדה ספרייה, שבמשך זמן מסויים נמצאה בביתו של משה חיים גלרשטין, ואח״כ בביתנו. במרפסת הגדולה שבקומה השנייה הוקם מועדון, שבו החליפו ספרים, קראו עתון, שחקו שח, ודומינו. נערכו שם מפגשי חברים ומסיבות ספרות.

זוכר אני, שעם זיכויו של מענדעל בייליס נתקיים מופע בידור גדול. שרנו ושמחנו. ששונאי ישראל נחלו מפלה. מיכאל ליפשיץ, ההומוריסט, שהוציא כמה ספרי בדיחות, נתן לבתי השימוש החדשים את השם שמאוקובה (שמו של התובע במשפט בייליס) וכך הונצח על ידינו האנטישמי הגדול ביותר במשפט בייליס.

קבוצה של צעירים שטיפלו בספרייה, הקימה בהדרכת אבי להקה תיאטרונית, שהציגה מחזות שונים ובין השאר את ״ארבעת האחים הטובים״ של רייזן. היא יזמה גם את הצגת ״הדוב״ של צ׳כוב בהשתתפות שחקני־חוץ, שהצטיינה ברמה גבוהה מאד. מביאליסטוק בא אמן איפור, שהביא עמו תלבושות. הייתי אז בן חמש. זאת הפעם הראשונה, שראיתי על הבמה הצגה כה מפוארת ודמויות כה טבעיות.

באותם הימים נטה את אוהלו בעיירתנו הקרקס הנודד. אני זוכר את ה״קארוסלה״ ואת ה״ביבר״. במשך שבועות מספר היה שמח בעיירה. יהודים ונוצרים רצו אל הקירקס והשתאו למראה הלהטוטים, שעשו הקופים והדובים והתפעלו מתעלוליהם האקרובאטיים של הלוליינים.

זכינו גם לראות בפעם הראשונה סרטי קולנוע, שהוצגו בביתה הגדול של חנה משקה. הסרטים היו: ״משפט שלמה״ ועוד מספר קומדיות קצרות. הקהל רץ לראות את הפלאים המשונים ואת האנשים המתהלכים על פני המסך הלבן.

שלטון הכיבוש הגרמני בימי מלחמת העולם הראשונה לא התערב בחיים הפנימיים של הקהילה היהודית ולכן ניתן היה לקיים פעולות תרבותיות באורח חופשי. בתחילה, עם התקרבות הגרמנים לעיירה, נמלטו רוב התושבים לביאליסטוק מפחד הקרבות; אח״כ שבו והשתדלו להסתגל למשטר הכיבוש, לקיצוב מזונות ולעבודת כפייה. הואיל והגרמנים לא הפריעו לפעילות תרבותית אפשר היה לפתחה בתנופה. הוקם מועדון, שבו התכנסו הצעירים לאחר יום עבודה מפרך . קראו עתונים, בילו את זמנם בשיחה, במשחק שח ודומינו. אורגנו חוגים דראמטטים. הותקן גם אולם להופעות, שצוייד בבמה מפוארת ובמסך יפה; הועלו בו מחזות של שלום עליכם: ״מזל טוב״; ״הרופא״; ״האנשים״, של שלום אש ״עם הזרם״ ועוד.

נציגי השלטון הגרמני: ראש העיר, מפקד המקום והשוטרים, שלא היו אז רוצחי המונים וסאדיסטים כמו בימינו, הוזמנו ל"ערבי אמנות". הם צחקו בקול רם, מחאו כפיים ונהנו מ"ההצגות היהודיות... נהגו להיכנס אל מאחורי הקלעים, להודות לשחקנים ולכבדם בשוקולד. ההכנסות הוקדשו להקמת בית ספר יהודי עברי בשביל ילדים עניים בהנהלתו של ירוחם בכרך ע"ה. פריחת התרבות והאמנות התיאטרונית נמשכה גם פרק זמן תחת השלטון הפולני.

בראשית שנות ה־20 בא לזאבלודוב הכנר הווירטואוז שמואל לייב צ׳סלר, בנו של המרפא הנודע אהרן הערש. הוא הגיע מברלין, שם שימש ככנר סוליסט בתיאטרון הקיסרי ועתה נתמנה בביאליסטוק לפרופ׳ לנגינה בבית הספר למוסיקה על שם שופי. שמואל לייב הופיע בקונצרטים לכינור בביאליסטוק ובערים הגדולות בפולין. ביוזמת מספר אנשים משכילים בזאבלודוב נערכו בעיירה שני קונצרטים, שבהם השתתפו שמואל לייב צסלר בכינור ולצידו הפסרתרנית המעולה קלארה פאֶטֶלין וזמרת השירה הקלאסית ושירי עם באיטלקית ביידיש ובפולנית הגב׳ ברטה ריטנברג (עתה בקאנדה). הכנסייה המקומית השאילה את הפסנתר. הקונצרטים נתקיימו פעמיים, אחד, במוצאי שבת בשביל היהודים; שני, ביום ראשון בשביל הנוצרים. לזאבלודוב ניתנה הזדמנות ליהנות הנאה רוחנית ממוסיקה קלאסית טובה.

הפעילות התיאטרונית העשירה ביותר החלה עם בואו של השחקן והבמאי המפורסם מביאליסטוק ר. סולקס. הוא הקים בעיירה, סטודיו דראמטי, שבו ריכז סביבו את מיטב הצעירים המוכשרים ביותר. ההצגות נערכו בחסות חברות כלכליות שונות, שכיסו את ההוצאות והתקיימו באולם התיאטרון של מכבי אש, שהכיל 300 מקומות ישיבה, במה גדולה וקלעים, ביצוע ההצגות היה מעולה. ברפרטואר נכללו המחזות של פרץ הירשביין, גאלדפאדן, י. קאברין ויצירות של מחזאים אמריקאים.

ברצוני לייחד את הדיבור לשתי הופעות, שזכו להישג מוסרי וחומרי כאחד ואלו הן: "הנער הכפרי" של קאברין ו"הדיבוק" של אנסקי. המחזה הראשון הוצג ארבע פעמים והשני פעמיים. היה זה הישג מרשים בשים לב למספר הקטן של התושבים. האנשים באו פעמיים לראות את ההצגה. באו גם קבוצות אנשים מהעיירות הסמוכות לזאבלודוב.

החוגים הדרמאטיים פעלו זמן מה בהנהלתו ובהשתתפותו, של כותב השורות האלה. מההצגות שהועלו יש להזכיר את "הזכייה" של שלום עליכם, שהוצגה פעמיים בחסותו של "ארגון הנשים" המקומי. תרומה רבה תרם לקידום חיי חברה בעיירה ש. צ סלר, שערך ערבי־אמנות זעירה. הוקראו בהם הפארודיות, שכתב על נושאים אקטואליים והושרו שירים שנתחבבו 'ביותר על צעירי זאבלודוב, ועוד. היום שרים אותם שרידי העיירה שנשארו בחיים. בלילות שבת נתקיימו מפגשים חברתיים, שבהם נערכו עתונים בע"פ, משפטים על נושאים ספרותיים או דיונים על בעיות חברתיות. מן הראוי להזכיר את המשפט על "האישה היהודית בזמננו", שבויים לפי הדגם של משפט ממשי עם תובע וסניגוריה של ש. צסלר ועם חבר שופטים ועדים. הנושא עורר הדים רבים בקרב תושבי העיירה.

בראשית שנות השלושים התארחה פעם אצלנו בקיץ להקה אוקראינית ע"ש שבצ׳נקו, שקיימה את ההצגות באולם מכבי אש. הלהקה מנתה 40 איש, נגנים ומקהלה. הביאה עמה אביזרים רבים, תלבושות ודקוראציות עשירות. מלבד הרפרטואר הרוסי הציגו את "אל הנקמות" של ש. אש ואת "המשומדת". קהל רב זרם כדי לראות את הופעותיהם המרשימות. ביקורם נתן דחיפה חזקה להגברת הפעילות התיאטרונית.

הכוח הפעיל ביותר בתחום זה היה שמואל צסלר. "בית ספר תחכמוני" העלה בבימויו את "שולמית" של גולדפדן. ההצגה קצרה הצלחה רבה. את תפקידה של שולמית מילאה בת זאבלודוב כשרונית אלטע רובינס ע"ה. הגורל התאכזר בה. הנאצים הרגו את בעלה לעיניה. בימי ה"אקציות" נדדה ביערות, בשלגים ובכפור ותינוקה בזרועותיה. היא "שיחקה" בחייה הטראגיים את "שולמית", עד שהאיכרים הסגירוה לידי התליינים הנאצים.

החברה היהודית בעיירה הופכת לצרכנית תרבות חשובה. היא מושכת תשומת לב של מרצים ואומנים. מופיעים בה המוסיקאים והשחקנים הטובים ביותר, ביניהם הזמר העממי הנודע יוסלה קולודני, הנואם הידוע זרובבל, הסופר ז. סגאלוביץ' רחל פיינברג ועוד. תיירים רבים מוצאים עניין רב בבית הכנסת הישן, הקיים מאות בשנים. עתה לא נשאר ממנו זכר. הגרמנים הנאצים העלו אותו באש.

כאשר באמצע שנות השלושים נוסד תיאטרון קבוע בביאליסטוק, שנהג לארח את טובי השחקנים היהודים של פולין, נהנתה גם זאבלודוב מהצגות מעולות. שחקני ביאליסטוק הוזמנו לעיירה להופעות. התחבורה באומניבוסים איפשרה לקיים קשר מתמיד בין שתי הערים. באולם הותקנה מערכת חשמל, שיצרה תנאים נוחים לביצוע תוכניות אמנותיות. והשחקנים האורחים ידעו, שלא יוכלו לצאת ידי חובה ב"חאלטורות". הקהל תבע רמה אמנותית גבוהה.

השלב האחרון בפעילות התרבותית החל בשנת 1939 בזמן שכל האיזור עבר לידי השלטון הסובייטי. בעיירה הוקם "בית תרבות". זה היה בניין חדיש, שהכיל אולם תיאטרון מפואר, ספרייה ושני חוגים דרמאטיים; יהודי וביאלורוסי. התארחו בו לעתים קרובות להקות שונות בקונצרטים ובריקודים.

כך נמשך המצב עד שפרצה המלחמה בין רוסיה וגרמניה ב־1941. זאבלודוב עוברת מיד ליד. ניטשים קרבות עזים בין הצבא האדום והכוחות הנאציים. כל העיירה כמעט נחרבת. יהודים רבים ניספים בהפצצות, הנותרים נכלאים בגיטו באיזור בתי החרושת לעורות.

וכך תם ונשלם הדף האחרון בחיי אבותינו, אמהותינו אחיותינו ואחינו והדף האחרון בתולדות העיירה הבלתי נשכחת זאבלודוב. כך הם חיו באווירה תרבותית, כך שמחו, צחקו והתרגשו בהצגות ובמופעי אמנות ונהנו הנאה רוחנית בטרם שולחו למסעם האחרון אל כבשני טרבלינקה.

אהרון הירש צ׳סלר

דמויות מיוחדות

י.ל. אלטס

שלושה דיוקנים מזאבלודוב

אהרן־הירש המרפא

כל אנשי העיירה הכירו אותו, אהבו אותו וכיבדוהו. שמו יצא לפניו בכל הכפרים הפולָניים ובכפרי רוסיה הלבנה ולא בזאבלודוב בלבד. העריצו אותו היהודים והעירונים.

קראו לו אהרן־הירש המרפא. די היה להזכיר רק את שמו וכבר ידעו למי מתכוונים. התבלט באישיותו המעניינת והמקורית.

הוא נולד בזאבלודוב בשנת 1852. אביו עבד בזיעת אפיים והיה מטופל בילדים רבים. לא היתה לו ילדות שמחה.היא עברה בחדר בלימוד תורה. כשיצא לשרת בצבא, נזדמנה לו האפשרות ללמוד לימודים כלליים. כשרונותיו הגדולים והאינטלגנציה הטבעית פתחו לפניו את השערים הנעולים של הקורס הרפואי, שאורגן בצבא בשביל חיילים מצטיינים. למד בעקשנות של מתמיד יהודי וסיים את הקורס כאחד התלמידים המעולים. הוענקה לו תעודה של מרפא, בעל זכות לטפל בחולים. לאחר שסיים את שירותו בצבא, חזר לעיירת מולדתו, נשא לאשה את פייגה באשה. הצנועה והיפה, הוליד שני בנים והתפרנס כמרפא.

יחסו האנושי לחולים, תכונותיו כאדם וכרופא הזכירו לנו מאד את רופאנו הבלתי נשכח בארגנטיה ד״ר נח ירחי. בזאבלודוב ובסביבתה לא היה אף רופא. אך הוא כמרפא היחידי מעולם לא ניצל את ההזדמנות לקדם את האינטרסים הכלכליים שלו, אדרבא, העמיד את שירותיו לאוכלוסייה היהודית והנוצרית כאחד וכך העלה את מקצועו לרמה הומניטארית גבוהה.

אהרן הירש היה פסיכולוג גדול; הוא הכיר היטב את מצבם הנפשי של תושבי העיירה. ידע במי לנזוף, על מי לצעוק, את מי לנחם ולמי לא לענות בכלל ואצל מי לקחת תשלום גבוה יותר, שאפשר יהיה לכסות הוצאות הטיפול בחולה עני. אירע פעמים רבות, שסירב לקבל שכר מחולה מסויים, וכאשר בני המשפחה הפצירו בו יותר מדי; נזף בהם; ״מי מבקש מכם כסף; מוטב שתקנו עוף בשביל החולה״ ועם צאתו מהבית הניח על השולחן סכום כסף ואמר: ״זה בשביל תרופות״. היה מנחם את משפחתו של החולה, הנתונה במצוקה כלכלית. ביקש, שלא ישלמו לו בעד ביקור ואמר: ״אל דאגה, יהיו עוד ימים טובים, תשלמו לי כאשר ישתפר מצבכם״.

היתה לו לאהרן הירש חזות נאה; תמיר וגמיש; קרחת ראשו עטורה שער מכסיף. עיניו הזעירות, העירניות והפיקחות השקיפו מבעד למשקפיים הקשורים אל קנה ארוך ושחור המשובץ פנינים כחולות. צעדיו קטנים, שקטים ותנועותיו מלאות ביטחון. לבוש יפה ובקפידה, צווארונו מקופל למחצה ומעונב בעניבת פרפר שחורה. כל אלה שיוו לדמותו הדרת פנים. הוא עורר כבוד רב אפילו בקרב אנשים, שלא הכירוהו מקרוב.

לא רק בעיירתנו הצטיין אהרן הירש בהופעתו הנאה ובהתנהגותו המוסרית. הוא גילה גם נדיבות לב והבנה רבה לצרכי הכלל בפעילותו הפילנטרופית הענפה למען תושבי העיירה. כחבר קבוע במועצת העיר הגן באופן בלתי פשרני על האינטרסים של התושבים היהודים. בעיירה לא חסרו אנטישמיים מוסווים; נציגיהם ישבו במועצת העיר. לא פעם ניסו להעביר הצעות נגד היהודים, אך אהרן הירש עמד על המשמר וסיכל מזימותיהם. היה גאה מאוד ביהדותו. שאב ממנה אומץ לב כדי להגן בלהט על בני עמו. אפילו האנטישמיים כיבדו אותו ופחדו מפניו. בזכותו נמנעו בעיירה התפרצויות אנטישמיות רציניות.

בגיל הביניים ולעת זקנה עזרה לו הרבה אישתו השנייה, גב׳ ליפשה, בחייו הפרטיים ובפעילותו הציבורית.

אהרן הירש נמנה עם מייסדי קק״ל וקרן היסוד בזאבלודוב. היה מהמנהיגים המכובדים ביותר של וועד הקהילה ושל קופת גמילות חסדים. את אומץ לבו ואת נכונותו לעזור הוכיח בכל הזדמנות. די, אם נזכיר רק מקרה אחד, שאירע בימי מלחמת העולם הראשונה.

כאשר הצבא התקרב לעיירה והאנשים חששו מפני קרבות עקובים מדם — התחילה עזיבה ובריחה אל העיר הגדולה, ביאליסטוק. אהרן־הירש התקין לו כבר מרכבה חדשה, אך לפתע חש האיש הגאה הזה, העשוי ללא חת, שהתנהגותו מגוחכת. התבייש בפני עצמו. לא היה מסוגל להבין, איך נסחף עם הגל של בהלת המונים עד כי חשב להימלט מהעיירה. מיד גמר בלבו להשאר, יהיה אשר יהיה. חובתו להגן על הרכוש היהודי שנשאר הפקר; ואם נגזר עליו למות — ימות תוך הגנה על עיירתו. אהרן הירש לבש חלוק לבן, שם על ראשו מצנפת לבנה, סימנה בצלב אדום, בתקוה שהופעתו כסניטאר תקל עליו להסתובב בעיר ולהגיע לכל מקום הזקוק לעזרה ולהצלה. פעולתו היתה חשובה מאד. הוא ועוד שני יהודים שנשארו בעיירה, הרב עקיבא סובוטניק ויוסף יאבלונסקי, הצילו משרפה את בית הכנסת ההיסטורי הישן ואת כל העיירה, שנשקפה לה סכנה, שתימחק מעל פני האדמה. כנופיית הקוזאקים, המכונים ״מציתי אש״ עמדה כבר למלא את הפקודה לשרוף את העיירה. אולם אהרן הירש ושניים משותפיו הצליחו להעביר את רוע הגזרה בכופר גדול ובנימוקים משכנעים. הודות להם ניצלה זאבלודוב מחורבן ב־1914.

אלו חייו של אהרן הירש, המרפא של העיירה, שסייע לתושביה במצוקותיהם השונות ודאג לפתרון בעיותיהם. הוא הגיע לשיבה טובה בקרב בני העיירה, שהגו לו כבוד והערצה. מת בגיל 84 בשנת 1936, רשם דף מזהיר בהיסטוריה העשירה של היישוב היהודי בזאבלודוב שהוכחד בימי השואה.

י.ל. אלטס

י. שמואל לייב צ׳סלר
הכנר הווירטואוז

שמואל לייב צסלר נולד ב־1880. הוא היה הבן הבכור של המרפא אהרן הירש צסלר. האישיות הנודעת ביותר בזאבלודוב. חלפו שנים ושמואל לייב נתפרסם כאמן הכינור, שעורר השתאות והערכה בעולם המוסיקה.

שמואל לייב גדל במחיצת חולים יהודים ונוצרים, לרוב אכרים, שבאו אל אביו לבקש עזרה רפואית. הוא נשם את האוויר הספוג תמיד ריחות של יוד, יודופורם, אלכוהול ותרופות שונות.

אביו, השקוע תמיד בעבודתו הרפואית ובפעילותו החברתית לא מצא זמן פנוי להתמסר לחינוך בנו. לרוע המזל מתה אמו פייגה באשה — האשה השקטה, הצנועה והנבונה. הוא היה אז בן ארבע ואחיו אברמלה בן שנה וחצי. שמואל לייב נאלץ לדאוג לעצמו.

מילדותו בלטו בו שתי נטיות: ענווה ואהבת המוסיקה. המעמד האציל של בית אביו, מצבו הכלכלי והחברתי לא השפיעו לרעה על הנער, שיתנשא וינהג בגאווה כלפי חבריו. אדרבא, עניו היה במעשיו וביחסו לפרט ולכלל וכל אחד הכיר מיד, שפשטותו אינה מסווה אלא יוצאת מן הלב; היא פרי הנשמה היתרה. היה תמיד לבדו, אם כי אנשים רבים הסתופפו בבית אביו. הוא לא נמשך למקומות רועשים, שבהם תוססים החיים והמהומה רבה. הסתגר בעולם של חלומות הילדות, שבו הדימיונות הפכו לשירה ולמוסיקה. זה היה עולמו ולשום אדם לא היתה שליטה על קסמיו.

לעתים קרובות נעלם לשעות רבות מהבית; מקרים כאלה היו בעיקר לעת אביב. לפתע חש אי־שקט ונתקף געגועים, שמשכו אותו אל מעבר לבתי העיר, הרחק והרחק... הוא עזב את בית אביו, את הרחובות הקטנים של העיירה, את המהומה, את חיי החולין של הסביבה, והלך אל האגם הצר המתפתל בין גן הפרות הגדול של הפריץ.

הבהוב קרני השמש על פני גלי המים המקורזלים, שצבעם כחול עמוק; המלמול החרישי, הסודי של האגם המפכפך ושעשועי הדגים החיננים, נטולי הדאגות, יצרו בעיני שמואל לייב הקטן הרמוניה מופלאה של צבעים וצלילים שהתמזגו בדימיונו הילדותי לסימפוניה מוסיקאלית מקסימה. ההתפעמות מהמוסיקה שבטבע המתנגן והמתגוון בצבעיו גרמה, ששמואל־לייב עדין הרגש היה מתהלך כמו חולם ומכושף. בעולמו הפנימי, הילדותי, החלו, כנראה, בימים ההם להתרקם לְחָנים מוסיקאליים שונים, ששָבו את לבו ימים רבים עד שנתן להם פורקן ביצירותיו.

השבתות היו בשבילו הימים המאושרים ביותר. שעה שאביו נח והעיירה כולה התעטפה בדממת השבת — היה שמואל לייב יוצא ליער קראסנה. אך נכנס ליער, נהג למצוא לעצמו פינה, שבה יהיה לבדו, איש לא הבחין היכן נעלם. כך התנהג תמיד. אנו, הילדים השתדלנו להיות יחד. אף אחד לא רצה להישאר לבדו. בדמיוננו הילדותי התמזג היער עם ״ששת ימי

בראשית״. הוא הטיל עלינו מורא ופחד. יָראנו מ״ביקתת ווידאוויץ״, הניצבת על ראש ההר באמצע היער, שנשזרו סביבה אגדות על שדים ורוחות. אולם שמואל־ליב לא פחד. הרגיש ביער יותר טוב מאשר בבית. כה עמוק היה הקשר הנפשי אליו. חש שהוא חלק מעולמו המוסיקאלי הנסתר של היער. הלחש העדין של העצים, שירת הציפורים הרבגוונית, הבלתי פוסקת; הדשא הירוק, הקטיפתי, שהתפרקד עליו, הרוח הקלילה, הרכה המלטפת את שערו; גג־הענפים הקלוע מעל ראשו, שדרכו הסתנן כחול השמים — כל זה הצטרף למסכת צלילים, שקלטה אוזנו המוסיקאלית.

את שמואל־לייב פקד אי־שקט, המאפיין אמנים גדולים. בגיל שלוש עשרה בערך הרגיש פתאום, שצר לו בעיירה הקטנה. לא היה לו ברור עדיין, מה רצונו, מה שאיפותיו. אולם חש משיכה עזה אל העולם הגדול. האינטואיציה לחשה שימצא שם את דרכו; שם אלפי אפשרויות.

ובאחד הימים נעלם שמואל לייב מהעיירה. עזב את בית אביו. את ידידיו ואת מכריו. לא ידעו, היכן הוא; לא הועילו החיפושים והחקירות, כדי לגלות את מקום מחבואו. הסתלק כמו אליהו הנביא. אנשים, שהכירו אותו מקרוב ושעקבו אחר אורח חייו, ראו את הנולד; הם היו בטוחים, שמשהו מוכרח לקרות; עם זאת הבינו, שהיעלמותו קשורה בתוכניותיו ובשאיפותיו הרציניות.

וכך היה. בהיותו בנכר השקיע עצמו בלימודים. רצונו החזק ואופיו הנמרץ דירבנו את שאיפתו להשתלמות במקצוע, שראה בו את תעודת חייו. לאחר עשר שנים של גלות שב הביתה ואז נודע לאנשים, שישב בברלין, עבד עבודה קשה ביום ובלילות למד מוסיקה.

שמואל לייב שב לזאבלודוב, אבל לא התכוון להשאר בעיירה; בא רק לראות את אביו, שהעריך אותו מאוד ואהבו בלב ונפש. השתוקק גם לפגוש את אחיו הצעיר, שעזבו בעוֹדו ילד קטן. לבו חפץ לשוחח עם חבריו ומעל הכול לראות שוב את העיירה, שמילאה פעם את נפשו גיל ושמחה. ביקש לחיות שוב את רגעי האושר, שבהם החל ללבלב חלום חייו. אחר תקופה ארוכה של חיים בנכר הרגיש מה קרובים לו יהודי העיירה, ורחובותיה הקטנים וכן מה עמוקות החוויות האומללות, שהותירה בלבו האם החורגת הנוקשה — ליפשה. נכון היה למחול לה אפילו על כל הצער, שגרמה לו. האווירה הביתית ומקום הולדתו. עוררו אצלו רגשות קרבה חזקים. ושמואל לייב נמצא פתאום על פרשת דרכים. אולם ניצח השכל הישר. הוא הבין, שאם שאיפת חייו להיות אמן — לא ישיג את חפצו אלא בעולם הגדול ולא בעיירה הקטנה. יש אפוא להפרד מהעיירה למרות אהבתו הגדולה אליה. מלא אמונה בכוחות עצמו וקורן בטחון נטל שוב את מקל הנדודים ויצא לדרך לאן? למי? למרחקים הזרים.

חלפו שנים רבות, איש בעיירה לא ידע על דרך הקוצים שלו, והיכן הוא נמצא. ומה עיסוקו.

אבל בברלין החל הצעיר מזאבלודוב למשוך את תשומת לב של גדולי המוסיקאים. לימים נודע, שנתמנה למנצח הרשמי של האופרה הקיסרית ותוארו: ״מנצח הקונצרטים של האופרה הממלכתית בברלין״. ועם הזמן היה למנצח הקונצרטים של התזמורת הסימפונית המפורסמת של בלוטנר בברלין. בעולם המוסיקה התחשבו מאד בדעתו. הופעותיו הפכו לאירועי־אמנות חשובים בחוגים האינטלקטואלים בברלין. תמונתו קִשטה את כתבי העת המוסיקאליים. הצלחתו פתחה לפניו את שערי הקונסרבטיון הצ׳כי־גרמני קלינוואֶרט־שווארנקי המפורסם, והוא מתמנה לפרופסור במוסד זה.

אחר מלחמת העולם הראשונה עזב שמואל לייב את גרמניה ושב אל זאבלודוב שלו.

אולם לא מצא בה מנוחה. הוא נוסע לאמריקה. כעבור שלוש שנים פירסמה הוצאת הספרים הנודעת קארל פישר בניו־יורק את יצירתו המוסיקאלית המדעית, שמשכה תשומת לב ועוררה התפעלות אצל המוסיקאים הגדולים ביותר. שם היצירה "סטאקאטו". שמואל־לייב מנסה לפתור ביצירה זו את בעיית ה"סטאקאטו", שעד כה שימשה נושא לוויכוחים רבים. להלן דברי המוסיקאי והכנר המפורסם עדרי בראוין במבוא ליצירה: "זה שנים רבות, שמומחים בעלי סמכות במוסיקה הביעו דעות אין ספור, איך לבצע סטאקאטו, אף אחד לא ירד אל שורשי הבעייה ולא עלה בידו לפתרה. אני משוכנע בהחלט שיצירתו החשובה של סמואל ל. צסלר בלבד מאירה את הנושא המסובך והמסקרן ונותנת לה את הפתרון המלא. אין שום ספק, שיצירה זו העמידה אותו בשורה הראשונה בין המומחים הגדולים ביותר למוסיקה בימינו והוא ראוי באמת להערכה רבה".

אולם אמריקה קהת הרגש והחומרית. שהעיקר בה "התכלית" לא התאימה לרוחו של האמן האציל והמעודן. עודנו שקוע בעיצומה של יצירתו, ובינתיים הזמן האכזרי הטביע את חותמו הטראגי על חייו. הוא חלה במחלת לב קשה בשנת 1952 בניו־יורק. הכנר האמן והאדם העדין שמואל לייב צ׳סלר הלך לעולמו ונפרד מאתנו לנצח.

הרב מירסקי עם פרופ׳ ש.ל. צ׳סלר בשעת פלפול.

ירוחם בכרך

י. אלטס

ירוחם בכרך, ההיסטוריון הצעיר

אין אנו יודעים, מדוע לפי "ייווא" ירוחם בכרך, הוא בן ביאליסטוק. אולי משום, שבשנים האחרונות לפני מלחמת העולם השנייה חי ויצר בביאליסטוק וכן משום שעבודותיו החשובות נכתבו בעיר זו.

האמת היא, שירוחם בכרך הוא איש זאבלודוב הן על פי כתביו הראשונים והן על פי קורות חייו.

בעודו ילד טעם ירוחם את טעמו של הטבע שבזאבלודוב, של החורשות הרבות; בקיץ נהנה מרחיצה באגמים שמסביב, ממראה המישורים הרחבים והריחניים ובחורף מההתגלשות בקרח ומההחלקה בשלג ומהדממה החורפית המשרה בדידות וכמיהות כמוסות.

כל אחד בעיירה הכיר את אביו, ידידיה השוחט, שהיה השוחט השלישי בעיירה. נולדו לו שישה ילדים, שלושה בנים ושלוש בנות. וירוחם — הבכור המבוגר ביותר במשפחה. אחיותיו היו יושבות בית; אחיו ארצ'יק ומוטקה סחרו בעצים. בעיירה העריכו את ירוחם כאיש משכיל, בעל ידיעות רבות.

השוחט, יהודי שקט וירא שמים העניק לילדיו חינוך חרדי קפדני. לירוחם היה מילדותו רצון עז ללימודים. אהב לקרוא הרבה והשתלם בלי הרף. בגיל צעיר עשה בגרות אכסטרנית והתחיל להורות עברית בבית הספר כמורה מתחיל. אח"כ הקים בעיירה בית ספר עברי בשותפות עם המומחה לעברית יוסף בלוך. ביה"ס התקיים תקופה ארוכה למדי. במשך הזמן נתמנה למנהל בית ספר עברי גדול ברח' זאטילנה, שבו לימדו גם מקצועות ביידיש.

תלמידיו של ירוחם מזאבלודוב, שמספרם רב, מפוזרים בכל העולם. רבים ביניהם סופרים ידועי שם, מורים ואמנים. כולם זוכרים את המורה ירוחם, שהיה אדם זריז, פעלתן ועסוק בלי הרף. תלמידיו חיבבוהו, כי תמיד ידע להשיב להם את התשובה הנכונה ולומר את המלה הטובה והמעודדת.

כשקוראים את מחקריו בהיסטוריה, משתכנעים, מיד, שזהו היסטוריון מהשורה הראשונה. מן הראוי לציין את עבודתו הבסיסית: "הרמב"ם, שיטתו ועיקרי דעותיו". זהו מחקר היסטורי פילוסופי על הרמב"ם ורעיונותיו. עבודתו אינה מקיפה את אישיותו הרב גונית של הרמב"ם. אולם מסתמנים בה הקווים האופייניים בגישתו המדעית וכן מתגלה כשרונו הרב של ההיסטוריון בעתיד.

שנים מועטות לפני פרוץ מלחמת העולם השנייה שהה ירוחם בביאליסטוק, שם הקדיש את זמנו לפעילות ציונית ובעיקר למחקר ההיסטורי.

ירוחם בכרך היה חוקר קפדן ויסודי. הוא הבין היטב את האחריות במילוי המשימה המדעית וידע להשתמש בכישוריו הרוחניים, כדי שמחקרו יהיה בעל ערך קיים וישרת את הציבור דורות רבים. אולם בעצם פריחתו כחוקר דברי הימים קיפד האוייב הנאצי האכזרי

את חוט הזהב של עבודתו, חוט הזהב שבו שיזר במסכת תולדות העם היהודי את קורות היהודים בעיירה הקטנה והחשובה זאבלודוב. עלה בידו להציל את רשימותיו. טמן אותן בקופסאות פח וקברן בגיטו ביאליסטוק. פרט מענין, החומר שניצל דן באמת בחשיבותה ההיסטורית של זאבלודוב. מסתבר, שירוחם חש כי הימים ספורים, ולכן התייחד עד לרגע האחרון עם עיירתו האהובה — בדימיונו, בנשמתו ובכל חוויתו, כי בעיירה זו נשתמרו החיים היהודים המסורתיים.

יהיו נא הקווים הביוגראפיים המועטים של המורה ההיסטוריון והעסקן כפרח על קברו האלמוני. העולם היהודי ואנשי מדע תלו בו תקוות רבות וציפו לגדולות ממנו. אולם הוא נכחד באכזריות בעיצומה של פעילותו המלבלבת.

חיים זליג סלונימסקי

א.ש. הרשברג

חיים זליג סלונימסקי

חיים זליג סלונימסקי. נולד בכ"א אדר בשנת תק"ע (1810). אביו ר' יעקב ב"ר בנימין בישקע היה למדן; קראו לו ר' ינקלה סלונימר כי מוצאו מסלונים.

חיים זליג סלונימסקי הוא נכדו של ר' יחיאל נכ"ס מייסדו ובעליו של בית המדרש ברחוב היהודי בביאליסטוק הנושא את שמו.

לחיים זליג היתה נטייה ללימודי מתמטיקה ומדעי־הטבע. במקצועות אלו עסק כל ימי חייו. בהתחלה למד הנדסה ומתמטיקה ממקורות עבריים, מהספר "אילם" של שלמה יוסף דלמידיגו, מהספר "תכונת השמים" של רפאל האנובר, מ"שבילי דרקיע" של ר' אליהו העכים ומפירושו של ר' שמעון וואלש על הלכות קידוש החודש" של הרמב"ם בשם "נאוה קודש".

אח"כ המשיך ללמוד את השפה הגרמנית בעזרתו של מיכל זאבלודובסקי, שהתיידד עמו וסיפק לו ספרי מדע בגרמנית. שמואל זליג עסק בחשאי בלימודים בבית המדרש והצטיין בהתמדה רבה.

אשתו הראשונה היתה מזאבלודוב. בעיירה זו כתב את עבודתו הראשונה במתימטיקה בעברית. שמה: "מוסדי חכמה". הודפסה בווילנה בשנת תקצ"ג בסיוע הנדיב שוחר התרבות, משה רוזנטאל, ובהסכמתו של ר' אבלי ידידו, ר' אברהם זקהיים הדפיס על חשבונו את ספרו "כוכבא דשביט" בווילנא בשנת תקצ"ה. באותה עת התעניינו בנושא זה, כי ציפו להופעת כוכב השביט הלים.

בשנת תקצ"ה הדפיס בווארשה את ספרו "תולדות השמים". ספרו "יסודי העיבור" תורגם לגרמנית ולאנגלית. בשנת תרכ"ב הופיע ספרו: "יסודי חכמת השיעור".

ב־1844 המציא את מכונת החישוב וקיבל פרס 2500 רובל מהאקדמיה הצארית והוכתר בתואר "האזרח המלומד".

בשעת ביקורו בברלין ב־1858 הכיר את אלכסנדר דון הומבולט, שהציגו לפני המלך הפרוסי. חיים זליג סלונימסקי כתב ספר: אות זכרון לאלכסנדר פון הומבולט, "קורות ימי חייו,מסעיו וספריו". הוצאות הדפסת הספר כוסו על ידי פרנסי קהילת ברלין.

יהדות רוסיה ופולין העריכה מאוד את אישיותו. עשה רושם רב על חובשי בית המדרש הצעירים בספרי המדע שלו, שנכתבו בסגנון עממי חדיש ויפה. הוא עורר בהם רצון ללמוד מדעים מדוייקים. כינוהו בשם: הומבולד היהודי".

ב־1856 המציא שיטה לשיגור מברקים באמצעות זרם חשמלי. בשנת — 1862 תרכ"ב החל להוציא בווארשה את השבועון "הצפירה". כעבור זמן לא רב הפכה "הצפירה" לעתון יומי. השתתף בה נחום סוקולוב.

ב"הצפירה" תר"מ, י"ג בתשרי (מספר 37) מספר חיים זליג סלונימסקי על לימודיו בבית

המדרש של זקנו. למד שם גמרא, פוסקים ראשונים ואחרונים. התידד עם מקובל אחד, הזקן ר'משה, שלמד ספרי קבלה וכתב הגהות ופירושים בשולי הדפים.

בגיל 17 התחתן בזאבלודוב עם בת העיירה ושם הכיר מקובל נוסף. הוא התרשם ממקובל זה, שהיה בעל שם ובעל מופת ורצה להשתלם אצלו בקבלה. אבל לא זכה, כי המקובל נפטר זמן מה לאחר בואו לעיירה.

בשנת תר"מ פירסם את ספרו: "מציאות הנפש וקיומה חוץ לגוף". בספר זה קנה לו את ידידותם של כל שומרי המצוות. נפטר בווארשה ב־1904. מועצת העיירה זאבלודוב קראה על שמו את סימטת מוכביץ, רחוב של זליג סלונימסקי.

הצפירה

HAZEFIRAH.

מכתב עתי משמיע חדשות

בקרב עם ישרון, מכל הדברים הנוגעים בעניני העבריות,

דברי חכמה ומדע, ידיעות העולם והטבע,

חיים זעליג סלאנימסקי.

№ 1.

דברי הימים

מיכאל ליפשיץ (בע"ז)

החנות של רייזה ריבהס
(חיים זליג סלונימסקי ואשתו הראשונה)

בעיירתנו זאבלודוב משך תשומת לב רבה הדוכן הישן, הכפוף, העשוי עץ, שעמד במרכז השוק בין שורה ארוכה של דוכנים. היה זה הדוכן של רייזה ריבה, שכל התושבים הכירו אותה. היא היתה אשתו הראשונה של המלומד הגדול, האסטרונום והפילוסוף, חיים זליג סלונימסקי, עורך "הצפירה": אשה פשוטה, שפניה מחוטטים ושומה על עיניה. דיברה מהר. בחנותה הקטנה מכרה מצרכי מזון, כמו גבינה, חמאה וחלב וכן כלים שונים: אבני משחזת. קופסות זעירות לטאבאק הרחה, קלשונים, אתים, מקצרות וכדומה. עסק זה סיפק פרנסה לה, לבעלה ולשתי בנותיה. היא כלבד דאגה לפרנסה ולא הפריעה לחז"ס בלימודיו ובכתיבת ספריו באסטרונומיה ובפילוסופיה. הוא ישב בדרך כלל בעליית גג של בית אביה, שעמד באמצע השוק.

כשעוברים ליד ביתו, נזכרים מיד באיש הגדול, שגר כאן כ־10 שנים היפות ביותר שבתקופת נעוריו. בבית זה החל לכתוב את ספריו המפורסמים: "יסודי העיבור" "כוכבא דשביט", "מציאות הנפש", "אות זכרו לאלכסנדר פון הומבולט". כאן בילה ימים ולילות בשיחות עם ידידו המלומד והפילוסוף זאב וולף הירשפלד על בעיות בתורה ובחכמה. בהיותו בווארשה החליפו שני הידידים מכתבים. בידי משפחת הירשפלד בלודז' נשאר אוצר של מאות מכתבים שערכם ההיסטורי רב מאוד.

זקני העיר סיפרו, שאחר החתונה לימד חיים זליג סלונימסקי בבית המדרש את הספר "חובת הלבבות" וזכה לקהל רב של תלמידים. בפנקס של חברת ש"ס הישן מופיע שמו של האברך ר' חיים זליג, סלונימסקי, שהצטרף אל הלומדים. האדוקים הקיצוניים של הימים ההם מתחו עליו ביקורת והציקו לו בגלל השקפותיו הנאורות. כינוהו בשם "ברלינצ'ייק משום שזקנו היה מסופר קצת. לאחר שנתגרש מאשתו עבר לווארשה עם שתי בנותיו. התחתן שנית עם בתו של הצנזור מווארשה, אברהם יעקב שטרן.

כשהיה העורך של "הצפירה" לא שכח את אשתו הראשונה. היה שולח לה תמיכה וכמה עותקים של ה"צפירה", שממכירתם הרוויחה רובלים אחדים. לפעמים ביקרה בווארשה. הוא קיבל אותה בכבוד רב ונסע עמה אל בנותיה.

אחר הגרושים המשיכה לנהל את עסקיה, אך הוציאה בדוחק את פרנסתה. גביר העיירה הרשל הפנר קנה אצלה מצרכי חלב. פעם הביאה המשרתת את המצרכים העטופים בגיליון נייר גדול. הוא הסתכל בנייר וגילה שזאת היא הכתובה של סלונימסקי עם אשתו הראשונה רייזה ריבה. הפנר שמר את הכתובה בכספת וכשנזדמן פעם לווארשה נכנס למערכת "הצפירה" ומסר אותה לסלונימסקי. זה הודה לו בלבביות ואמר: יודע אתה "זהו מסמך יקר מאד בשבילי..."

י.ק.

ר׳ שמואל פיינשטיין, המלמד גמרא בזאבלודוב

ר׳ שמואל פיינשטיין או כפי שקראו לו ר׳ שמואל סמאנס היה המלמד גמרא הבולט ביותר והחשוב ביותר בזאבלודוב. נודע בחריפותו ובבקיאותו ונחשב כאחד המלמדים הגדולים בעיירה. הוא ניחן בכשרונות נדירים והצטיין בידע מעמיק בתלמוד. לכן, אך טבעי היה, שיפנה אל הרבנות ויבחר בה כתעודת חייו.

אולם ר׳ שמואל נמנה עם אנשי הרוח הגאים והחכמים, שלא רצו לשרת את הקהל, משום שידע, כי הרבנות מביאה רק לידי עגמת נפש. ור׳ שמואל התירא מפני השפלה יותר מכל פגע שבעולם. הן טבעו האצילי והן ענוותנותו הרבה מנעו ממנו לבחור ברבנות. והוא העדיף לעסוק במלמדות כמקור פרנסה.

נכון, פרנסה זו נתנה לו פת לחם עוני, וביגע רב הרוויח את לחמו, אך איש לא הטיל עליו את דעתו.

ר׳ שמואל היה יהודי פיקח, תלמיד חכם שראשו צלול; בתפיסתו המעמיקה והבהירה הבין את ההתרחשויות שבעולם, אולם לא הצליח להתאים עצמו לתביעות של הקיום היומיומי האפור. היה שייך לאותו סוג של אידיאליסטים, שבני אדם פשוטים ראו בהם לא יוצלחים. לאמיתו של הדבר הם היו יפי הנפש, אניני הדעת ועדיני הרוח. הם היטיבו להבין את החיים המתרקמים סביבם, חשו עד עומק נפש את נגעי החברה ואת חסרונותיה ולכן משום כך סלדו ממנה ולא נקלטו בה.

וכיוון שלא עלה בידו להסתגל לחיים שמסביבו — גזר על עצמו חיי דחקות ומחסור, ואמנם משפחתו של ר׳ שמואל נאבקה מאד על קיומה. אשתו שפרה, שומרת המצוות וטובת לב, שהיתה סחופה מרוב טורח ועמל, נאלצה לצמצם את הוצאותיה ולאפות לחם קלוקל; אבל כל נסיונותיה לחסוך לא שיפרו את מצבם והכסף לא הספיק כדי קיום נפשם. הורי הילדים שילמו לו שכר דל ולפעמים לא יכלו, ״הגבירים הגדולים״ של זאבלודוב לשלם אפילו את השכר המועט.

ר׳ שמואל לא שלח מעולם ילד הביתה, אם אביו לא שילם את שכרו, ובבית שרר עוני. היו זמנים שבשבת לא היתה אפילו חלה. איש לא ידע על מצבו. גם אסור היה לדעת. ר׳ שמואל דרש בתוקף מאשתו וילדיו ש״חס וחלילה״ לא יפטפטו על מצבם. אסר עליהם לקחת הלואה ועשה קידוש על לחם שחור או על שני כעכים.

ר׳ שמואל חינך דורות של תלמידים צעירים. בחדרו הם גדלו והתבגרו. הוא התברך בכשרון מופלא להסביר ולפרש לתלמידיו את הבעיות הקשות בגמרא. דבריו היו בהירים והקלו על ההבנה: הוא האציל גם על תלמידיו שמץ מגאוותו המיוחדת ביהדות ועורר בהם את השאיפה לדעת.

למרות אמונתו העמוקה ודבקותו במסורתנו הקדומה הושפע מרוח ההשכלה ואף התיחס בהבנה לזרמים המהפכניים של הרחוב היהודי. בשיחות רעים אינטימיות נהג

להוקיע בזעם את העוולות הסוציאליות. באומץ לב אמר לידידו, בעל בית החרושת הגדול ביותר בזאבלודוב, מה דעתו על ניצול הפועלים. וייתכן, שדבריו השפיעו לפעמים על מעביד זה, שנענה בחיוב לתביעות הפועלים השובתים.

אדיקותו, יחסו להשכלה ומחשבתו המהפכנית לא חוברו סתם באופן ארעי אלא התמזגו אצלו לשלמות הרמונית, שנולדה בנפשו הספוגה צער והרגישה לסבל הזולת.

בהיותו אדם ליברלי מאד, אם כי בלתי מתפשר בהשקפת עולמו הדתית, הבין יפה לרוחו של הדור הצעיר. כאשר בניו ובנותיו הצטרפו לתנועה המהפכנית, לא נפערה תהום בינו לבין ילדיו כמו בבתים אחרים. בנו הבכור אהרון היה מהמנהיגים הנודעים של פועלי ציון ולאחר מכן חבר המפלגה הסוציאליסטית "ס.ס." בנו הצעיר הירש ובתו הצעירה נמנו עם המנהיגים הספורים של ה"בונד" בזאבלודוב.

כמו כן, עובדות אלה לא הוסיפו שמחה לביתו. לב אביו חרד תמיד מפני הסכנות האורבות להם. ר' שמואל נשאר נאמן לעצמו עד הרגע האחרון לחייו. בשכבו על ערש דווי נפרד מבנו הבכור, אהרון, ובמעמד זה ביקש מחתנו, שהיה איש צעיר ואדוק, שיבטיח לו לומר קדיש. הוא לא פנה בבקשה זו לבנו, משום שהבין, כי אמירת קדיש תהיה מנוגדת להשקפת עולמו ולרגשותיו של בנו, הבלתי מאמין.

אכן, ר' שמואל היה איש תם וישר כלפי עצמו וכלפי אחרים עד הרגע האחרון לחייו.

דורות רבים בזאבלודוב לא ישכחו את המלמד גמרא, ר' שמואל סמאנס.

ר' שמואל פיינשטיין המלמד

המלמד דרדקי, ר׳ ניסן גרינברג

ניסקי היה בזאבלודוב מעין מוסד חינוכי. כמו ה״פובליק־סקול״ בניו־יורק ובחדר שלו למדו יותר ממחצית זאטוטי העיירה.

התחילו מאלף־בית ועברו לקריאה בסידור, עד שידעו לקרוא עברית. בהמשך למדו חומש אצל מלמדים גדולים יותר.

מובן מאליו, בלימוד היו נוהגים לפי שיטה ישנה, כגון קמץ אלף ״אָ״, קמץ בית ״בָּ״. והלימוד נמשך ״זמנים״ אחדים. הורים שילמו תמורת הלימודים במשך ה״זמן״ — כלומר מפסח עד סוכות ומסוכות עד פסח. שניים או שלושה רובלים נחשבו בימים ההם שכר לימוד יקר. אולם ניסקה לא הקפיד בעניין שכר לימוד. הוא לא שלח הביתה ילדים, עניים שלהוריהם לא היה כסף לשלם שכר לימוד. בעיניו חשוב ביותר היה הלימוד עצמו ולא שכר הלימוד. ובאיזו הנאה היה מלמד את הילדים קמץ בית ״בָּ״ ומראה להם במחווה, היכן הקמץ והיכן החיריק. הוא לימד כל ילד לחוד. סיים עם אחד, מיד קרא לשני ובניגונו המיוחד חזר על תורתו, תיריק מתחת ל״א״ ״אִי״ וכך עברה לפניו כל החבורה. כך לימד כל ילד שלוש פעמים ביום. ניסקי לא ידע מה מספר תלמידיו אף לא זיהה את כולם. כה רבים היו בלי ״עין הרע״. אבל לא איכפת כמה הם. העיף עין על הזאטוטים, קרא לראשון, לשני, וכן הלאה וחוזר חלילה.

מטבעו היה איש טוב לב ותמים. לא ידע לשון שקר; תמיד דובר אמת. ואם מעלים את שבחו של ניסקי בהשוואה לג׳ורג׳ וושינגטון, שמעולם לא אמר דבר שקר, מותר לומר, שניסקי ראוי לשבח יותר ממנו.

זכור לי, שבזאבלודוב היה רב ושמו ר׳ אפרים לאפ, למדן גדול וחכם, אך עדיין איש צעיר ונטול הדרת פנים. מכיוון שלא הִצטיין בכושר הדיבור, לא כבש את לב ההמונים, שיכבדוהו וישמעו בקולו. לכן לא היתה לו השפעה על בעלי הבתים בזאבלודוב. וכאשר באו שליחים מהעיירה וורז׳בילובה, שעל גבול גרמניה אשר הכירו יפה את הרב לאפ והעריכו את ידיעותיו וחכמתו וביקשוהו לקבל אצלם את כסא הרבנות — בעלי הבתים של זאבלודוב לא הצטערו כלל.

לפני צאתו של הרב לאפ מהעיירה, ביקר אצלו ניסקי. תוך כדי שיחה שאל הרב: האם לא צר לך, שאני עוזב? השיב ניסקי: אם בעלי הבתים הגדולים אינם מצטערים, מדוע אהיה מצר אני״. ניסקי לא חש, שהעליב את הרב. כאשר סיפר על שיחתו זו למכיריו והעירו לו שפגע בכבודו של הרב — לא מצא עוד ניסקי מנוחה לנפשו, עד שהרב מחל לו.

ניסקי לא העריך כלל את העולם הזה. הוא הסתפק במועט. לא חשוב היה בעיניו, מה יאכל ומה ילבש. בלבו קיננה רק תאוה אחת — התאוה לספרים. מחבר ספר או מוכר ספרים שבאו לעיירה — ראשית כל הלכו לניסקי: ידעו, שניסקי מוכן תמיד לקנות ספר חדש, גם אם הוא יקר. אם כי לא היה למדן ולא הבין דבר בספרים שאין שפתם אידיש — הוסיף לקנות בלי הרף ספרים חדשים והיה נהנה מאד להסתכל בהם כשהם עומדים על

המדף. אולם לעתים נגרמה לו בגללם עגמת נפש רבה. כידוע, קבעה הממשלה הרוסית תקנה, שקרובי בדור יהודי, שלא התייצב לצבא, חייבים לשלם קנס 300 רובל. הואיל ושלושת בניו של ניסקי הגרו לאמריקה, הוא נדרש לשלם 300 רובל עבור כל אחד מהם. אך, כיוון שכל רכושו היו ספריו, נהגו פקידי הרשות למכור אותם במכירה פומבית לכיסוי הקנס. ניסקה היה שולח אחד מידידיו לקנות את הספרים וזה קנה אותם ברובלים ספורים והחזירם לבעליהם. ניסקי העמיד אותם שוב על המדף. עבר זמן מה ומפטרבורג הגיעה תביעה לשלם. את יתרת הקנס. ואל ניסקה באו קצין המשטרה והשוטרים להחרים את הספרים, שכבר פעם נמכרו, אך נוספו אליהם כמה ספרים חדשים. ושוב נערכה מכירה פומבית וגם הפעם קנה ידידו של ניסקה את הספרים. העיקר, הספרים נשארו תמיד אצל ניסקה. מה רבה היתה שמחתו לראות אותם על המדף ומה גדול היה צערו לראות את הערלים המוכרים את ספריו הקדושים. מספרים, יום אחד באה המשטרה ותבעה ממנו תשע מאות רובלים עבור שלושת בניו. אמר להם ניסקה: "איזה מין חשבון זה? תנו לי עוד מאה ואהיה חייב 1,000 רובלים".

וכך חי ניסקה בזאבלודוב בשלווה ובנחת. בניו הפצירו בו לבוא לאמריקה; אפילו חלב ציפורים לא יחסר לו. אבל ניסקה סרב. הוא ידע, שחיים כה נעימים כמו בזאבלודוב לא ימצא בשום מקום אחר.

אולם בערוב ימיו בראותו, שלזאבלודוב באים מלמדים צעירים עם שיטות הוראה חדשות ואף מספר תלמידיו הולך ופוחת — הרגיש, שאינו נחוץ עוד בעיירה.

בלב דואב נפרד מתלמידיו הגדולים והקטנים; נטל את ספריו ויצא אל בניו לאמריקה, שם הם דאגו, שלא יחסר לו דבר.

אולם איזה ערך להנאות מהעולם הזה ומאמריקה הטרפה בהשוואה לתענוגות הרוחניים, שהיו לו בזאבלודוב ואבדו לנצח.

ר' ניסן גרינברג
המלמד

אנשי זאבלודוב

משה בינדר

משפחות בזאבלודוב

היהודים בזאבלודוב התפלגו לבתי־אב, שייחד אותם קו אופי משותף. משפחות אחדות השתייכו לבית אב אחד, שמלבד שמו הרשמי, המופיע במסמכי העיירה, היה לו כינוי שמקובל על הבריות. כל ענפי המשפחה קיימו קשרי ידידות ורעות, ובשעת מצוקה עזרו איש לרעהו. הם שמחו בשמחת בן משפחה. ומי שהתגרה באיש מהמשפחה הסתכן, שכל בית אב יוצא נגדו.

היו בתי אב שהתגאו בייחוסם או שהתפארו, שמוצאם מגביר מפורסם בעיירה. אלו השתבחו במעשי גבורה, ולעומתם אחרים הבליטו את יושרם או מסירותם ללימוד תורה. לרוב המשפחות היו עיסוקים, שעברו בירושה מדור לדור. ידועה משפחת פייגלס, שמוצאה מגב׳ פייגלס, אישה פקחית. סוחרת, בעלת חנות בדים בזאבלודוב. בני המשפחה התפרסמו כחסידים יראי־שמים ולמדנים.

לפני עשרות בשנים הקימו בני המשפחה בתי חרושת לבדים ועמדו בקשרי מסחר עם סוחרים בכל רוסיה. כשפרץ המשבר הגדול בענף הבדים, הם הפסידו את כל כספם והפכו ל״יורדים״. ראש המשפחה, משה פייגלס, יהודי בעל תורה ובעל צדקה, נסע לרבי לבקש עצָה. סיפר לרבו שהוא עומד לפני פשיטת רגל ושאל אם עליו לשלם הכול לנוֹשים או מותר לו להשאיר לעצמו מעט כסף כדי שלעת זקנה לא יהיה תלוי בחסדי זרים.

הרבי השיב, חלילה לו להניח בידו כסף בטרם שילם את חובותיו. האיש שמע בקול הרב ובערוב יומו נעשה עני, אך מצפונו היה נקי. עקב המשבר הכלכלי התרוששו גם בני משפחה אחרים, כי עסקיהם היו משותפים.

בזאבלודוב זכתה לפרסום רב משפחת דראלס; בניה הצטיינו בכוחות גופניים, וביצרים תוקפניים חזקים. בריב בין שני אנשים, ניצח תמיד הצד, שבני דראלעס תמכו בו. איש לא העז להאבק עמם. אדם שרצה לבנות בית חדש או לשפץ את ביתו הישן וחשש מפני התנגדות שכנו, פנה לראש משפחת דארלס ושפך לפניו את ליבו. אם דראלס הבטיח עזרה — לא היה עוד ספק, שאיש לא יפריע. בייחוד התבלטו פלטיאל ומכיל, אנשים חריפים ושנונים, שניחנו בכישרון הדיבור; ואם לא הועיל השכנוע, לא היססו להראות גם את נחת זרועם.

בעיירה תפסה גם מקום חשוב משפחת רימר. היו בעלי בתי חרושת לעורות. יהושע רימר פתח את בית החרושת הראשון בזאבלודוב. הרימרים עשו חייל, הרחיבו עסקיהם ונתפרסמו גם מחוץ לעיירה.

מן הראוי להזכיר את משפחת קארז׳שס. רוב בניה קצבים, אנשים פשוטים, ישרים, עובדי כפיים. קיימו קשרים טובים עם האכרים, קנו אצלם בהמות ומכרו אותם ליהודים. אבי המשפחה היה בעל צדקה גדול ומכניס אורחים. שלטו בכל ענף הבשר, בידי בני קארז׳שס התרכזו בית המטבחיים וכל החנויות לבשר כשר.

היו עוד משפחות שזכו לתשומת לב של הציבור כגון:

1. משפחת קולטס. אנשים עמלים ורציניים. אבי המשפחה רצה שבנו יהיה למדן. שלח אותו לישיבה, ואמנם נתגשמה שאיפתו. בנו, אברהם, נעשה ברבות הימים. מוהל העיירה. היה למדן ובעל קורא.

2. משפחת ברצ׳רס — בעלי בתי מרזח, סוחרי תבואה וסוחרי יערות. כולם עשירים ומכובדים מאוד.

3. משפחת שיינה יאנטס — סוחרי בדים ולמדנים גדולים. הנשים ניהלו את העסקים והגברים חבשו את ספסלי בית המדרש. לפעמים עזרו בחנות ביום השוק. שפסל שיינה יאנטס שימש כל ימיו כגבאי בית הכנסת.

4. משפחת זלומס — כולם חסונים, מצטיינים בכוחות גופניים. בגלל המסחר בבקר נמצאו תמיד בקרב האכרים בשדות וביערות. זקן המשפחה הוגלה לסיביר על ידי הממשלה הרוסית. התערה שם בקרב התושבים היהודים ולא אבה לחזור לזאבלודוב. במשך הזמן הפך לנציגה של הקהילה היהודית בסיביר.

5. משפחת צ׳סלר — ידועים כבנאים טובים. הם הקימו כמעט את כל בתי עץ בזאבלודוב. אהרון הערש צ׳סלר נודע כמרפא מצויין ואף על פי שלא סיים את לימודיו, התייחסו אליו באימון, כאילו היה רופא מדופלם.

ראויה לציון משפחת לוקינס — רוכלים, אנשי עמל שבמשך כל השבוע סובבו בכפרים. מקום אשר בו יאיר להם היום — לא ילונו בו בלילה. אבל שבת הוא בשבילם יום מנוחה אמיתי. לבושים נאה ומסורקים הם באים לבית המדרש לומר פרק תהלים או לשמוע מדרש. הנשמה היתרה שורה עליהם. היינה התכוון, כנראה, לאנשים כאלה, כאשר אמר, שיהודי מתגלגל בשבת מכלב לנסיך.

כדאי גם להזכיר את משפחת פוז׳אק — כולם חייטים הגונים. יומם מתחיל במניין הראשון בבית הכנסת. כיוון שנתנו לרבונו של עולם את המגיע לו — הם חוזרים הביתה שותים כוסית משקה, מקנחים במאפה וניגשים לעבודה. את עבודתם עושים בנחת, כאומנים העוסקים בעשייה אמנותית. לעת ערב הולכים שוב לבית הכנסת לשמוע את דברי הרבי ב״חברה ללימוד ״עין יעקב״ או ללמוד מדרש בין מנחה למעריב. תושבי זאבלודוב היו מורכבים מבתי אב, שסופר עליהם כאן וממשפחות אחרות. המשפחות גדלו משנה לשנה, עד שבאה תקופת ההגירה לאמריקה. צעירים רבים יצאו מעבר לים — מקצתם, משום שלא רצו להתגייס ומקצתם בגלל המצוקה הכלכלית.

יוצאי זאבלודוב קיימו קשרים הדוקים עם בני העיירה וסייעו להם בעת צרה. לא שכחו את שבטם. מדי פעם היו משגרים איגרת או דולרים.

י. רזניק

זאבלודוב כפי שהיתה

(פרק מעבודה מקיפה)

זה שנים רבות, שאני הולך בכביש הביאליסטוקאי ואיני יכול להגיע אל עיירתי הקטנה. מה רבות משאלות הלב, שהתנדפו במרוצת הזמנים. מה רבים האופקים, שנתגלו במשך הזמן, ועדיין אני באותו הכביש, בדרך לעיירה, שאין אני יכול להגיע אליה.

אולם משהו בלתי רגיל התרחש בדמיוני: בבת אחת נפלו הכבלים, ונדמה לי שאני עושה צעדים ממשיים, כן! אני הולך, הדרך מתקצרת ומוסיפה להתקצר ואולי אין זו אלא אשלייה של אדם גוסס שצמא? לא! זאת ממשות: אני הולך באמת. הנה אני כבר ליד "המצבות", הניצבות בצד הדרך. לפני גדר ארוכה, שמזדקרים ממנה מוטות ברזל עבים. תקועים הם עד מחצית גובהה של הגדר.

צְלָמים רבי־צורות ניבטים מבעד סבכי עצי שיטה קטנים. ומעל הכל מתנשא צלם עשוי משיש שחור — צלם גבוה, מעין אנדרטה, מתחתיו טמון בנו של הפריץ, שמת ללא עת. דומה, שגם פה, בעולם המתים, מדגישה האנדרטה, שהיא חשובה יותר מצלמים אחרים.

בצד השני מסתלסלים הראשים הירוקים של ערבות הנחל. שם היינו רצים לרחוץ בימי קיץ המחניקים לאחר־שהצלחנו לחמוק מה"חדר". אני רואה עוד את המים השקטים תמיד, שצבעם ירוק בהיר. הנחל חבוי בחיק המוצל של הערבות התמירות והממלמלות. הנה אנו קופצים אל תוך הנחל ומיד יוצאים ממנו ומשתעשעים עם רבואות טיפות המים הניתזות מגופינו. אנו רצים על פני השדה כציפורי בר או משתטחים על האדמה בצל המרענן בצהלה ובצעקות ושום דאגה אינה מעיבה על ילדותנו.

אני מתקרב לעיירה. קמעה, קמעה מתחילים לצוץ באופק קצות הארובות של בתי החרושת לעורות; מקרוב הם נראים כענקים עצומים השומרים על העיירה. פתאום האוויר משתנה. הוא מתמלא ריח חמצמץ, המזכיר ריח של לחם חמוץ. וכשמתקרבים — האוויר ספוג יותר ריחות חריפים.

הנה עומד אני בכניסה לעיירה. משמאל ניצבים וכאילו מחוברים יחדיו בתי הבורסקי של ניסל וכאצקל בקר. לידם במקומות הריקים, פרושות פצלות של קליפת אלון לחות המתייבשות לאור השמש הלוהטת. מכאן הריח המריר והחמצמץ, שהאוויר רווי בו. שני בחורים צעירים, מוצקים ויחפים, במכנסיים מופשלים ולבושים סינרי עור, שופכים את פצלות האלון לתוך סל עמוק, שידיותיו צמודות אל מוטות ברזל ונושאים אותו אל בית החרושת פנימה.

איני יודע, מדוע אני פונה ימינה, שם עומדת כנסייה קטנה; קשה כמעט להכירה בגלל צמחיית פרא הגדלה מסביב. איש אינו יודע, מתי ננעלה בפעם האחרונה דלת הברזל, שנתמעכה הן עקב משא השנים והן עקב כירסום החלודה. בסמוך לה בית החרושת של

פלווסקין ומעבר לכנסייה בורות חומר וסיד; משם היו האיכרים מביאים את החומר לבתי חרושת ללבנים, שעמדו במרחק לא רב.

אני פונה שוב שמאלה ונכנס לסמטת מצרים הקטנה, שם גרים העירונים הנוצרים, אנו הילדים עקפנו תמיד את הרחוב הזה בשל פחד אינסטיקטיבי. הנה הכניסה; בפתח בתי חרושת לעורות של הארצקי רובינס וזלמן ביאליסטוצקי. אני נזכר בברק שפעם הכה בהם. אשתו של הארצקה ניצלה; זלמן ביאליסטוצקי נהרג.

אני מגיע אל רחוב בית הקברות החוצה את רחוב מצרים. בפינה עומד בית, שצבעו אדום; גרה בו חיה מינדל, מוכרת פירות בשוק; בעלה — : איש שקט, עדין, מצוי בהוויות העולם ובעל השכלה רחבה. הוא היה מורה, שנקט שיטות לימוד חדישות, המורה האהוב ביותר עלי. שש שנים עברו עליו במלחמת העולם הראשונה, אך גבר על הסכנות ועל הסבל הרב. ואמנם זכה לשוב הביתה. אולם שנתיים לאחר מכן מת מרעב בהשאירו פצע שותת בלב תלמידיו.

במרחק מה — בית העלמין הישן, ששיחים סבוכים מכסים אותו. מעל החומה הכפופה מזקדרים קצות המצבות הכפופות אל האדמה. הנה מציץ מבין השיחים האוהל של הרב הנודע בזאבלודוב, הצדיק הגדול ר׳ יוסלה, שעימו מסיחה כל חודש אלול חיה המגידה ומבקשת שיהיה מליץ יושר בשביל יהודי זאבלודוב.

אני נכנס לרחוב מוכאוויץ. חלק מהרחוב תופסת אחוזתו של יאשקה מינקס, יאשקה הוא אנטישמי נסתר. אמנם הוא מחייך ליהודי מכר וטופח על שכמו כידיד, אבל ידעו, שאינו ידיד יהודים גדול. מהעבר השני משתרעת אחוזתו של סוואטיק. המגיעה עד לביתו של לייבלה אלטס הבנוי בצורת "ד׳". אל הרחוב פונה הבית הגדול הבנוי עץ וצידו השני מחובר אל בית החרושת לעורות יבשים ובהמשך אל האורווה. בשכנות נמצאים המשק והגן של מוכאוויץ, היתה שם תעלה שלא יבשה מעולם, וזכתה שבמפות האסטראטגיות של שתי מלחמות עולם צוינה בסימן אדום. בחצר נמצאת באר, שממנה שאבו התושבים מים בשביל תה. לכן כונתה הבאר בשם "מי התה". אני רואה את ספסל העץ העומד מאחורי החלון ואת שתי המדרגות בכניסה.

פה ביליתי את שנות ילדותי בבית, שעמד בחצרו של מוכאוויץ׳, בגן וליד הבאר. פה למדתי לאהוב את האנשים, ואת האמת; פה נבטה בליבי השאיפה למאבק למען הצדק. בכמה זכרונות מזהירים ובלתי נשכחים קשורה נפשי אליכם, יקירי!

אני נזכר באמי, המודאגת תמיד, שהכירה רק את המציאות האומללה וחלמה על זמנים טובים שיבואו. היא היתה אשת חיל ספוגה חכמה עממית והיגיון פשוט, שניזון מנסיון אישי. אישה מרדנית במלוא מובן המלה. קראה תיגר על אלוקים. כשראתה את "המעשים היפים" הנעשים בעולמו. נהגה להביע את מחאתה בקול: "אם אלו הסדרים הצודקים של אלוקים — מוטב לחיות בלעדיו"... היא מחתה נגד ממשלת ה"פריצים" של פולין, התמרדה נגד בעלה המחמיר באדיקותו, שהיה מסור יותר לקהל מאשר לבני משפחתו.

כזה היה באמת בעלה — אבי. נמוך קומה, רחב כתפיים ומעודן; זקנו עשוי לפי אופנה צרפתית, פניו מחייכות מטוב לב ועיניים ילדותיות, שצבען חום בהיר. בגופו השרירי דמה להרקולס ובכוחו לשמשון הגבור. קראו לו לייבלה אלטס אחרי אמו הצדקנית. השם לייבלה ניתן לו בזכות טוב ליבו הבלתי רגיל. היה טוב אלי, אל אשתו וילדיו, אל כל האנשים ואפילו אל אלה, שניצלו באופן מחפיר את נדיבות ליבו ואת תמימותו וגרמו נזק לו ולאחרים. שירת את כולם בלב ונפש. בבית המדרש הבילסקי שימש כגבאי וכשמש; דאג שיזמינו לארוחה בשבת איש עני. חבר בחברות שונות ודואג להן. שומר על ניקיון בית

המדרש ועל החזקתו התקינה. כחבר בחברה קדישא טיפל בטהרה. רחץ את המת, נשא וקבר אותו, הורידו לקבר, שם על עיניו חרסים וכאשר לא היה מי שיאמר קדיש — זכה גם במצווה זו של אמירת קדיש. היה פשוט מצטער, כאשר לא מצא בעל בית שירד מנכסיו, אשר למענו היה מוכן לקבץ נדבות. כדי למסרו בדרך מתן בסתר. עם הזמן היה מהעוסקים בצרכי ציבור והדואגים לבני העיירה. אני אומר "אחד מהעוסקים", מפני שהוא היה רק דוגמה אחת ממין זה, שלא נשתנה והמשיך לנהוג ביושר ובמסירות עד הרגע האחרון של חייו. מסיבה זו היה חי בדוחק רב בחייו הפרטיים. אפשר לומר בפה מלא, שלייבלה אלטס הקריב את חייו הפרטים לטובת הכלל. הוא סבר, שאושרו של הכלל עומד מעל לאושרו של הפרט.

ממול לביתנו היה גר אייזיק הנפח. הנה הנפחייה; החצר הקטנה מלאה תמיד סוסים ואופנים זרוקים. אייזיק הוא נמוך קומה ומוצק. העבודה המפרכת גרמה, שהגב נתגבה וצמחה לו גיבנת; ראשו גדול ופניו מכוסות שער ובזרועותיו נקודות שחורות, סימן לכוויות כתוצאה מגיצי אש, שניתזו תמיד על פניו. בפינה מעל הגבות, שומה כהה וגדולה. ידיו קצרות, עבות, כפות הידיים והאצבעות קשות עקב היבלות שנתקרשו. הוא עבד מדימדומי בוקר עד לדימדומי ערב ואף על פי כן שמר על בדיחות הדעת ולא נתערער בטחונו. אהב מאד את עבודתו ואת ביתו. היה אדם פשוט ולבבי מאוד — ממש סמל לפשטות ולעבודה.

סמוך לנפחייה של אייזיק נמצא משקו של שמואל צליבר. מחוץ רואים מחסן מעץ, ישן ועזוב ובפנים משטח תלוי למחצה לכבישת מספוא. פעם היה טוחן גריסים. לעת זקנה נהג להכין מספוא מדורה בשביל סוסים של בעלי בתים. שמואל צליבר, יהודי כעסן, לא הסתכל בעיני אדם כשדיבר עמו. היה בכלל שתקן. כשדיבר, עשה רושם שפולט רק מלים מקוטעות, שאינן מופנות אל מישהו. לעומת זאת, כשתקף אותו הכעס, צעק בקולות פראיים כל כך, שהעיר ילדים בעריסות. ידוע היה גם כקמצן. הנה אני עומד במחסן ומביט בסוסון החום המיוגע והעלוב, שעיניו קשורות; הוא הולך והולך על המשטח, שבלחצו נטחנת הדורה. אך נדמה, שהסוס עומד במקום אחד. בקושי מרים את רגליו. אני שומע את נשימתו הכבדה, רואה את הרטט העצבני של נחיריו ודומה, שהיצור האומלל מתאנח כמו אדם, שאין עוד בכוחו לשאת את הסבל הגופני. עם כל אנחה של הסוס ניחתת קללה של שמואל: "הלואי שיכה בו רעם", לאכול הוא רוצה, אך לא לעבוד". ובקמצנותו הגיע לרעיון "גאוני". הוא יגמל את הסוסון מאכילה... באחד הימים, כאשר שמואל עשה את הנסיון, נעצר הסוס על המשטח לכבישת המספוא והביע את מחאתו; אבל הפעם בלי אנחה, הוא השתטח וגוע בשקט. כשנשאל שמואל לאחר מכן "היתכן, שסוס יחיה בלי מזון? הוא השיב: סוס טיפש, אילו החזיק מעמד עוד יום אחד, היה נשאר בחיים". זמן מועט לאחר מות הסוס נפטר שמואל צליבר.

אני עומד ליד בית גדול מעץ, המחובר בגשר לרחוב, אפשר לעלות עליו במדרגות הנמצאות משני צדדיו. הבית ניצב בפינה בין רחוב מוכאוויץ', ורחוב הסנדלרים. גרה שם סולה הזקנה. סולה — קטנה, שמנה, שפניה פיקחים וחביבים, נתנה את הטון במשפחה הוותיקה, הענפה והמיושבת בדעתה. בהתנהגותה ובחכמתה הזכירה מאוד דמות תנכית. כל ילדיה מכונים בשמה. בביתה היתה מאפייה גדולה; דברי המאפה שלה התפרסמו בכל הסביבה. סולה היתה מאותן הנשים, שהטביעו את חותמן על היישוב, שבו גרו.

אחר ביתה של סולה עומדת בקתה עלובה ובה חלון כפרי קטן ונמוך. פה גר "היהודון" הזקן או כפי שקראו לו "היהודון השחור". היה זה מלמד דרדקי, יהודי קטן, שחרחר. הנה הוא עומד; יהודי נמוך קומה, שגבותיו הארוכות מושפלות וזקנו האפור והארוך מגיע עד

לאבנטו. בביתו הוא לבוש זוג מכנסי אטלס קצרים ורחבים, חזייה שחורה, שתמיד נרכסת ומתחתיה מבצבצת טלית קטנה צהובה, שציציותיה מתנדנדות וטופחות על ברכותיו.

הנה, אני יושב על הספסל הקצר והקשה. לידי — הרבי הזקן, הזעיר ובידו המחווה הידוע החום והארוך, שקצהו האחד קשור בחוט משוח בזפת וקצהו השני מסתיים בחוד מעוגל. הוא נוגע במחווה בכל אות בנפרד ומלווה את תנועתו בקולו הנשי המזדמר בשקט: ״קמץ אלף אָ; פתח אלף אַ״. פתאום נופלת מלמעלה פרוטה על הסידור ואבא העומד מאחורי אומר; ״אתה רואה, יוסף, המלאך זרק פרוטה; זה בשבילך; אם תלמד היטב, המלאך יזרוק לך תמיד פרוטה״ ה״יהודון״ מחרה מחזיק אחריו: ״כן, ילדי, בוודאי... המלאך.. המלאך...״ לא היה איש בעיירה, שלא נזקק ל״יהודון״, למלמד דרדקי.

ממול לביתו של מלמד דרדקי גר יהודה הנגר. אשתו שרה מייטה ״טראסק״ עומדת בפרוזדור הכניסה ומסיחה עם הפרה. שרה מייטה הצטיינה בכוח דיבור בלתי רגיל; איש לא ראה אותה מעולם, כשהיא אינה מדברת; לכן הודבק לה הכינוי ״טראסק״. היא אהבה את הפרה יותר מבעלה ושני בניו. הפרה היתה הכל בשבילה. והפרה כאילו הבינה אותה, היא נהגה להיגרר אחריה כמו ילד אחר אמו. שרה מייטה היתה מספרת לפרה את הרכילויות על השכנים, וכל מה שקרה לה במשך היום. כשהסתכסכה עם בעלה וילדיה, הלכה מיד אל הפרה לשפוך את לבה. היתה אומרת: הפרה היא הנפש היחידה, שבה אני מוצאת נחמָה״. כאשר שאל אותה בנה הצעיר, זלמן, שלא למד דבר וידע הכול, ״אמא, מדוע את מדברת אל הפרה? האם היא מבינה? הרי היא בהמה!...״ שרה מייטה מתרתחת ונוזפת בו: ״סתום פיך, אתה בהמה, היא מבינה יותר ממך״... מסירותה לפרה הייתה ללא גבול, כאילו לפניה יצור אנושי. אהבתה לפרה גרמה, ששרה מייטה החלה לאהוב חיות ובמיוחד את הפרות של העיירה.

לא הרחק עומד בית, שצבעו חום כהה; לפני הבית בין שני חלונות הנשקפים לחצר עומד ספסל ירוק, מסוג הספסלים שרואים בגנים הציבוריים. פה גר יוסף יבלונסקי. ברקע האחורי של החצר, הסגורה בשער גדול גדלו עצי שמן, שמהם סחטו שמן. מסיבה זו הבית הדיף תמיד ריח של שמן שרוף. יוסף יבלונסקי היה בעל בית מכובד בעיירה. קומתו בינונית, רחב כתפיים לבושו נאה ולחולצתו צאוורון קשה ומעונב. על אפו הבשרני רכבו משקפיים במסגרת שחורה ועבה, שניתלו בידית שחורה ורחבה, המעוטרת באמצע בפנינים בצבע כחול בהיר והקשורה אל הלולאה האמצעית בחזייה. זקנו הדליל בפניו הרחבים שיוו לו צורה של דיפלומט צרפתי מסוף המאה התשע־עשרה. הוא היה האיש השני בעיירה, שנהג לחבוש צילינדר בשבתות ובימים הנוראים וטלית המשי שלו קושט בעטרה מפוארת, שדמתה לכתר זהב. הוא שימש כחזן ואהב את החזנות בלב ונפש, אם כי מעולם לא קיבל שכר. לפי דעתו, השכר גורע מערכה של חזנות. הליטורגיה העניקה תוכן רוחני לחייו. הוא לא למד תווים, אך אוזנו היתה רגישה מאוד לנגינה. לחניו לא היו מקוריים, הוא חיקה את החזנים היהודים הגדולים. אבל יצר גם מנגינות משלו. אלו העלו את חשיבותו בעיני הציבור. דווקא התפילות, ששר במנגינותיו המקוריות ריגשו ביותר את המתפללים. ימי אלול, לפני הימים הנוראים, היו בשבילו העונה הטובה ביותר בשנה. הוא עסק אז בהדרכת המשוררים הצעירים. כל שנה התחלפו ילדי המקהלה; רק אברהמל׳ היתוֹם השתתף בה תמיד. יוסף היה חסכן במחמאות ועוד פחות במלת עידוד. תמיד מצא חסרונות. אף על פי כן כשילד ניחן בקול יפה ותפס את הטון הנכון, ניצנצו עיניו בחיוך מבעד למשקפיו; אז נהג לומר כאילו אל עצמו.. בנפש זו צומח כלי חשוב...! בעיני העירונים הנוצרים נחשב לחבר נכבד של המועצה העירונית ובעיני יהודי זאבלודוב היה

החזן הגדול ביותר בעולם. מחשבתו היתה נתונה תמיד לנגינה; גם בפגישותיו המקוריות עם אנשים נהג לזמזם ניגון כלשהו. היה זה בוודאי ניגון של תפילה. מעניין הדבר, שאיש בעיירה לא התעניין בעסקיו הפרטים — ראו בו רק אדם החי בעולם רוחני. איש שפגש בו, מיד העלה על דעתו את הימים הנוראים, כאילו ראשיתה של השנה היהודית עיצבה את אישיותו.

חתונה בעיירה — אריה מערזער (צפת)

אליהו גלרשטיין

עולמות שאבדו

היה היתה עיירה קטנה ושמה — זאבלודוב. על מפת העולם לא היתה זו אלא נקודה זעירה, הרחק לפאתי יערות פולסיה (פולין המזרחית). לפני 800 שנה בקירוב נדד לשם קומץ יהודים מהמערב והחל בהקמת יישוב חדש. ואפשר שהשם זאבלודוב נעוץ במלה הסלאבית שמשמעה לתעות בדרך (זבלודית). קיימת גם גירסה, שאחד מנסיכי פולין, שישב בפאריס, העניק ליהודים אחדים זכיון לניצול העטרן שבאיזור לשם ייצור טרפנטין.

שתים הן העובדות המעידות, שהעיירה זאבלודוב היא מן היישובים הראשונים באיזור פולסיה: א) בספרי היסטוריה עתיקים מוזכרת העיירה כמקום כינוסו של "ועד מדינת ליטא" (מעין פרלמנט יהודי איזורי); ב) באחד הפנקסים העתיקים, בהקשר לראשית בנייתה של העיר ביאליסטוק, כתוב לאמור: "ביאליסטוק הסמוכה לזאבלודוב".

אולם העובדה הבולטת ביותר על היותה של זאבלודוב עיירה עתיקת־יומין היא — מציאותו של בית־הכנסת המפורסם, שהועלה באש ע"י הנאצים לאחר שעמד על תלו קרוב ל־600 שנה. והרי לבנות בית־כנסת גדול כזה, בסגנון גוטי מובהק, היה בכוחו של יישוב מבוסס ומפותח בלבד, שמאחוריו קיום של 200 שנה לפחות.

יוצאי זאבלודוב, הפזורים עתה ברחבי העולם, אפשר שזוכרים עדיין את צאצאי משה חיים גלרשטיין, בעליה של חנות ברחוב השוק הקטן, בית הלבנים היחידי בשורת החנויות שרובן ככולם היו בנויות עץ. את הבניין הזה קנה בשעתו אבי־סבי מידי גנרל ליטאי זקן, ואנוכי — הנין — מצאתי בתוך ארכיון המשפחה תעודת מכירה משנת 1712, בחתימת הגנרל.

למשפחת גלרשטיין שורשים עמוקים בחיי העיירה. עיקר עיסוקה — מסחר. סחרו בסוכר, במלח ובנפט, אך מעל לכל — בתבואות. ידוע לי, כי אבי־סבי נהג להביא בעגלות מבריסק גרעינים מסוגים שונים, ואת הגרעינים היו מעבדים בזאבלודוב לגריסין, שהיו נשלחים למערבה של אירופה, בעיקר לגרמניה, מסילת ברזל עדיין לא היתה והסחורה עשתה את דרכה בעגלות או על פני נהרות. הנה כי כן הפכה העיירה להיות מרכז חשוב לייצור גריסין ועובדה זו צויינה אפילו באינציקלופדיה הרוסית.

בזה האופן, אגב נסיעות לעיר בריסק, הביא אבי־סבי מהעיר הזאת חתן לבתו־יחידתו — הלא זה סבי, אליהו גלרשטיין, הוא היה בעל ייחוס רב — נכדו של המלומד הנודע ר' יום־טוב ליפמן הלר, מחבר "תוספות יום־טוב" למשניות שהוחזק כרש"י שני וכאחד מגדולי הדור. משפחה זו הגיעה לבריסק מפראג בירת צ'כוסלובקיה, מפאת הרדיפות והעלילות נגד היהודים. את השם — הלר — ביטאו בניב הרוסי גלר, ומכאן התגלגל לגלרשטיין.

סבי לא קיבל הצעת חותנו — להיות סמוך על שולחנו ולעסוק בתורה, כמקובל בימים ההם. העדיף לעסוק במסחר, הפך לסוחר תבואות גדול, ועיקר סחרו — יצוא לגרמניה. עם זאת, לא זנח את העבודה הציבורית והרוחנית. ייסד בעיירה "חברת לומדי משניות" ולפי תקנות החברה היה כל חבר חייב להשתתף מדי יום ביומו — בין מנחה למעריב — בשיעור ללימוד המשנה; הנעדרים — הורחקו מהחברה.

סבי אליהו היה תלמיד חכם ונמנה עם המשפחות המיוחסות בעיירה. בין משפחות אלה גם חיפש חתנים וכלה לשני בניו ולבתו. בנו, משה חיים (אבי) התחתן עם צעירה מבית לפידות שבעיר גרודנו. אמי, בתיה, אשה משכילה היתה, ידעה שפות גרמנית, רוסית ועברית, ואפילו למדה ונהגה לפרוט על הפסנתר. לא היה קל לצעירה משכילה בימים ההם להסתגל לחיי העיירה השמרנית, מה גם שמחובתה היה להילוות יום־יום לחמותה בבית־הכנסת.

מעניין לספר, כיצד בחר סבי חתן לבתו. אחרי שנרמז לו כי בעיירה מסויימת מצוי בחור מלומד, בן טובים, החליט סבי לנסוע לעיירה זו, הופיע שם כ״משולח״ (יהודי שנודד מעיירה לעיירה ודורש דרשות) וביקש להיות מוזמן לשבת במשפחה המסויימת. בילה איפוא סבי שם, בשם בדוי, את השבת והתחקה אחרי אורח החיים של המשפחה ואחר טיבה. רק לאחר זאת החליט על השידוך. לימים היה החתן לחזן המפורסם בעיירה, דוד פייניין.

אבי ז״ל הלך בעקבות אביו. נוסף על עיסוקו במסחר, התמסר גם לפעולה ציבורית. היה האפוטרופוס והרוח החיה של בית־הספר ״תלמוד תורה״ ובהיותו בעל לב טוב, נהנה לעזור ולסעוד את הנצרכים. זכור לי, כי נהג לשלוח במפתיע בקבוק יי״ש למשפחה עניה, בה התקיים טקס ברית מילה או אירוע אחר. אחרי התייקרות ניכרת של הקמח, היה מארגן מבצע ״לחם עניים״ ובשעת צורך חילק עצי הסקה בימי הכפור הקשים.

אבי נפטר בשנת 1915, ואנו, הבנים, המשכנו במסורת האבות, אחי, נחום, היה הגבאי של הישיבה הגדולה בביאליסטוק. גם אני, צעיר הבנים, נהניתי מעיסוקי הציבוריים בעיירה, בתחום בית־הספר והספרייה. ונכדיו של ר׳ משה חיים גלרשטיין, היינו ילדי, פעילים גם הם ובחרו את דרכם כחלוצים בארץ ישראל.

פרץ שווארץ

תנועת ההשכלה בזאבלודוב

(דמויות ותמונות)

ביתו של הרב שימש בימים ההם מוקד לחיים החברתיים. שם נדונו כל הבעיות הקשורות בחיי היהודים בעיירה. לאנשי זאבלודוב לא היתה זיקה עמוקה לעולם שמחוץ לעיירה. העתונים "המליץ", או "הצפירה" הגיעו ס"ה בארבעה עותקים, שעברו מיד ליד במשך השבוע בין נכבדי העדה.

בעיירה היתה גם אינטליגנציה מדופלמת, כמו ר' משה זליג פטלין מקאזיאן והרופא, שקיבלו מפטרבורג את העיתון "ידיעות בירשעווי", המורה פטלין נהג לספר לקהל את החדשות בבית המדרש בין מנחה למעריב, שם הוא בא לנוח אחרי יום עבודה קשה עם תלמידיו. נהג לעמוד תמיד ליד החלון הפתוח הפונה אל גנו של הכומר, כמבין את טעמו של אוויר צח. כל המתפללים עמדו מסביב. היה שולף מכיסו את העיתון; "ידיעות בירשעווי", שבו סומנו בקווים כחולים החדשות, שהציבור היהודי מצא בהן עניין. הוא הרצה על האירועים ועל החדשות והקהל שתה בצמא את דבריו. האנשים שיתפו אח"כ בחוויותיהם את נשותיהם ואת הקונים הנוצרים, שבאו לחנויות לשמוע חדשות מפי "יהודונים", היודעים הכול על המתרחש בעולם.

לפרקים, שומעים קריאת ביניים או הערת ביקורת של אחד המאזינים. מובן, שקוראי "הצפירה" אינם מוותרים ומפגינים את בקיאותם במדיניות. הם ממטירים מובאות מ"דברי הימים" של סוקלוב. הרוחות סוערת. מתווכחים בלהט. כל אחד רוצה להראות, שיש לו דעה מסויימת על המאורעות החשובים. הקהל רוגש. ונושאי הוויכוח מגוונים. רוחו של מתווכח אחד נישא על פני דרכים אפריקניות, שם נלחם בעקשנות הצבא האנגלי בבורים המרדניים. יש תומכים בשני הצדדים, לאנגלים ולבורים. איני מבין, בעצם, מדוע יהודי בית המדרש תומכים באנגלים? חכמי המקום סבורים, שיש קשרי דם כלשהם בין יהודים ואנגלים, כי מוצאם של האנגלים מעשרת השבטים! ומאידך גיסא, תומכי הבורים מתפעלים מגבורתם של הבורים, ממאבקם למען מולדתם, ממש גבורת המכבים. המהומה הולכת וגדלה. הילדים הקטנים עומדים על הספסלים. באים אנשים נוספים וכולם נדחקים. כל אחד רוצה לתפוס מקום ולספק את יצר הסקרנות. אבל, לפתע עושה משה זליג בידו תנועת ביטול. שוב מסביר את העניין בנימה אדישה, כאילו רצה לומר: דעתי הנכונה ביותר ומכריעה את הכף. הקהל ניגש לתפילת מעריב. ממלל באינפוף את התפלה והולך הביתה לארוחת ערב.

גם בימי מלחמת יאפן רוסיה התפלגו המתפללים לשני מחנות. כמעט כל הקהל עמד לצד היפנים, שהיכו ברוסים, אם משנאת המן אם מאהבת מרדכי. כולם שמחו לכל מהלומה שהנחיתה הדודה "רוזה" (יפן) לדוד "פיניה" (רוסיה). רק אחד תמך במשעבדנו הרוסי

השנוא. מנדל לשקיר, איש תקיף שלא הושפע מהפסיכוזה ההמונית. לא נסוג מעמדתו וחלק על המתפללים, שהקימו חזית אחת נגד רוסיה. לא וויתר ולא שינה את דעתו, אפילו כאשר המצביא קראפאטקין נחל תבוסה. מנדל לשקיר, בעל בית חרושת לשעבר, מילא פעם תפקיד של פרנס החודש. עכשיו ירד מנכסיו, אולם לא נטש את אופיו התקיף. האנשים התייחסו אליו בדרך ארץ, למרות דעותיו הבלתי פשרניות. הוא נשאר נאמן לרוסיה; היה המתנגד האחרון בבית הכנסת לרעיון התבוסה. דגל בסיסמה: "יהרג ואל יעבור". בבית הכנסת שימש כבעל קורא. לא החמיץ שום תפילה. הקהל חיכה בדממה, עד שסיים את תפילת שמונה עשרה ופסע את הפסיעות האחרונות אחורה. ראו בו אדם, שהוסיף כבוד לבית הכנסת.

בבית המדרש שברחוב בילסק התפלל עוד יהודי שתמך במנדל לשקיר, ובמדיניותו הפילורוסית, היה זה השען, קאנטוניסט לשעבר, שכל חייו עברו עליו מעבר להרי החושך, וביום אחד נתקף געגועים לסביבה היהודית וחזר. אמר, שרוצה למות בין יהודים. התיישב בזאבלודוב, התחתן שנית והתפרנס מתיקון שעונים ומתמיכת בניו. למרות זקנותו המופלגת היה חסון מאד ופניו הסמוקים והרעננים העידו על בריאותו הגופנית. בבית המדרש חש מחנק. הרגיש זרות בחברה היהודית, שכה התגעגע אליה. לכן העדיף לבלות את הימים ואת הלילות במועדון הנוצרי של העיירה, שחתם על העיתון הריאקציוני "העולם" בחברת פקיד המועדון, איש הבולשת לשעבר, הנכה גרישין ועוד אנשי אינטלגנציה ממין זה. גילגלו שיחה והתרשמו מהפרטיטיזם המזוייף של העתונות "העולם", ו"הזמן החדש". הם צחקו לצעירים היהודים העוזבים את דת אבותיהם ובאים בשבת למועדון; משחקים קוביות, ביליארד ואף מיטיבים את ליבם בנקניקים מבשר חזיר וכתה.

במועדון ביקרו פועלים יהודים צעירים וכאורחים קבועים תרמו הרבה ליציבותו הכלכלית. הפועלים היו פורצי גדר. את לבם כבשו רעיונית קסומים על עולם יפה. פיעם בהם הרצון להלחם למען ערכים חדשים. המועדון שימש מסגרת חוקית לטיפוח חלומותיהם ולדרכי התנהגות חופשיים. הם לא הופרעו על ידי ההורים, שלא העזו לעבור את סף המקום "הטמא". לא יכלו להלחם בילדיהם הממרים. סוף סוף, זהו המועדון, שהקימה ממשלת פובידנוסצף...

לעתים רחוקות פרצה למועדון אמא יהודיה ותפסה באוזן את בן הזקונים שלה וניסתה להוציאו משם. ביום ששי קיבל שכר עבודתו בבית החרושת לעורות, אך לא נתן לה את כל כספו אלא הסתיר חלק ובליל שבת הלך למועדון לשחק קלפים. סבורה היתה שזכותה לפקח עליו. עדיין אינו משתכר כדי מחייתו. עליה להלבישו ולדאוג לצרכיו. על הבן הגדול אין לה עוד השפעה. מרוויח יפה ומביא הביתה את שכרו. חוששת להלחם בו, שמא יעזוב את הבית. אבל הצעיר, פרחח זה. היא תלמד אותו לקח. ל"בחורצ'יק" זה אין ברירה. הוא עוזב את המועדון והולך אחר אמו כעגלה אחר פרה. כועס מאוד עליה, שלא הניחה לו לסיים את המשחק ולהחזיר לעצמו את הפרוטות שהפסיד. אולם אל דאגה. בשבת הבאה ישוב אל המועדון ואולי יצליח במשחק.

אף אני, נער גמרא ממשפחה בעלבתית, שהשתדלתי לנהוג לפי המידות הנאות — קשה היה לי לעמוד בנסיון ולא להציץ פנימה ל"מקום הטומאה". משהו משך אותי אל מועדון "טשיינה". הסקרנות בערה בעצמותי, לא יכולתי לגבור על יצרי. ופעם, בליל שבת יצאתי מהבית בחשאי, והתפלחתי למועדון. עמדתי מן הצד, בגילוי ראש, והתבוננתי בסקרנות בבחורים הגדולים. שכבר שותים ומשתכרים. ראיתי את התלהבותם במשחק ביליארד ואת

התרגשותם במשחק "עשרים ואחד". אבל לא נמשכתי למשחק. חששתי פן אפסיד את הפרוטות שנתנה לי אמי. רק התקנאתי בבחורים הצעירים — בפועלים, שכבר עובדים ומשתכרים — והם כמעט עומדים ברשות עצמם.

גם השען הקאנטוניסט הרבה לשבת במועדון "טשיינה". לקראת מנחה היה הולך לבית המדרש, שם הפגין את הפטריוטיות במתן תמיכה למנדל לשקיר. לפעמים שיחק עם הילדים הקטנים ונהנה מאוד מחברתם.

מלחמת יפן רוסיה לא נגעה בנו ישירות. היא לא עשתה רושם רב בתחום המושב. לעומת זאת עוררו עניין רב בעיות פנים של רוסיה, מהומות בפטרבורג ובמוסקבה של סטודנטים, שאינם רוצים עוד בשלטונו של הצאר ניקולאי.

מן הראוי לדעת, שגדולה היתה יראת הכבוד אל הסטודנטים אצל הצעירים הבעלבתיים, כי הזדהו עם דעותיהם על השלטון היחיד הכול יכול של הצאר, והתעניינו בהפגנות של האנשים שרצו למגר את כסאו של ניקולאי. וכך התפשטה בהדרגה האווירה המהפכנית.

נומ. 11 (513)

אונזער װעג — פאריז

דאס פויליש-ליטווישע יידנטום

וער ארבע הארצות

(המשך)

פון צבי ראאק

266 גינע לעבן

אידן איז זאבלודאװע, אין 17-טן יארהונדערט

(אויפן סמך פון דאקומענטן אין ווילנער פלוכה-ארכיוו)

אונזער וועג — פריז

ליפא רובין

ימי הילדות (לזכר אבי)

ביתנו — בקתת עץ קטנה ונחמדה, מסודרת יפה, חול צהוב מפוזר על פני הרצפה. בחוץ לפני הבית גשרון מאבן, לידו ספסל ארוך למדי. ממול כנסייה ובה פעמון ענק שצליליו השרו עגמה וגעגועים בלב הילדים.

ומסביב עצים יפים, שרישרושי ענפיהם ועליהם מספרים סודות... בנוף זה ראיתי לראשונה את אור היום. שם עברה ילדותי אצל הורים חרדים, שהחמירו בקיום המצוות.

אך מתחיל הילד להרגיש ולהבין משהו — וכבר הופך ליהודי עמוס מצוות ודאגות, שיהודי נושא על גבו מדורי דורות. גמרא גדולה על השולחן; אבא רכון עליה והיא מוארת באור של מנורה קטנה המהבהבת עד השעות המאוחרות בלילה. ובחלל מתפשט ניגון הגמרא של אבי — ניגון ספוג צער ועצב. כי מה טעם החיים, על הבלותם, שאונם והמונם, על קנאותיהם ושנאותיהם בהשוואה לחיים הזוהרים, היפים בעולם שכולו טוב. אדם צריך לעשות הכול כדי לזכות בו...

העולם הזה אינו אלא פרוזדור לעולם הבא היפה, שכולו אור. שם יום טוב נצחי — יום בהיר שאין בו צל.

עדיין לא מלאו לי חמש שנים כאשר הובאתי לחדר. ביום סתיו גשום וקר עטפה אותי סבתי בסודר גדול (אמי היתה עסוקה בחנות), תחבה מאפה טרי מתחת לכנף מעילי, שהילדים הקטנים לא יראו והוליכה אותי אל חדרו של המלמד ניסן... היתה לו ביקתה נמוכה, מטה ליפול... החלונות הזעירים של החדר מגיעים ממש אל הרצפה, באמצע שולחן עץ ארוך ולשני צדדיו — שני ספסלים ארוכים. בחדר כמה עשרות תלמידים. חלקם שכבו על הרצפה; אחדים עמדו על השולחן ועל הספסלים. הילדים שיחקו והחליפו צעצועים.

ר׳ ניסן הוא יהודי נמוך קומה, זריז, זקנו ארוך ופניו מחייכים תמיד. בגלל חיוכו הניצחי שפתו התחתונה מופשלת קימעא...

ר׳ ניסן ישב לידי. החל ללמד אותי א׳, ב... לפני לוח עם אותיות א, ב גדולות. לפתע נפלה אגורה על הלוח. והרבי אומר: "המלאך זרק לך מתנה, שתלמד בחשק". והוסיף: "תהיה יהודי ילדי! שמור את מצוות אלוקים, שמע בקול אבא ואמא כפי שמצווים לעשות כל האנשים הטובים שומרי מצוות".

אולם לא קל לילד למלא אחר ההוראות. כל כך הרבה איסורים: אסור לטייל ברחוב, אסור ללכת ליער, אסור לשיר, אסור לשרוק, לצחוק בקול רם ואסור ואסור...

לשמחה מה זו עושה? היהודים בגלות. עליהם לשבת בדממה ולהיות עצובים.

אבל היער הגדול, הסבוך, קורץ... איזו שלווה שם! ממש מחייה נשמות. יש חשק להתפרקד על האדמה ולשכב בלי סוף, בלי סוף... ולא הרחק גנים של תפוחי עץ גדולים ויפים והלאה ערוגות ירק, שם ירקות בשלים, תאווה לעיניים, אני מודה, שלא יכולתי

להתגבר על היצר הרע. לא פעם נכשלתי. פעם תעיתי ביער, פעם אחרת הסתובבתי בגן הירק.

לא אחת השתתפתי במעשי קונדס של הילדים; עשינו תעלולים לפרוש או סתם יהודי שקוע בלימודים, שהתנמנם מרוב עייפות. היינו קושרים את רגלו לעמוד או מטילים בראשו מגבת ומסתתרים, שלא יידע מי עושה זאת. ולפעמים קשרנו את שרוולו אל המעיל... חטאנו במעשי ליצנות רבים, הסתכנו עד כדי כך, שרצו לשבור את עצמותינו.

אבל הבידור היה נפלא. צחקנו מכל מעשי קונדס. נהנינו מהם, ושום כוח לא היה מסוגל לעצור בעדינו. יש ותקפו אותי הרהורי חרטה, ביחוד כשקבלתי מנה הגונה של דברי מוסר מאמי וראיתי את מבטו הזועף של אבי, שגינו אותי בגלל "מעשי הפראיים", כלשונה של אמי.

וכיון שחששתי אמנם כי חטאתי — הייתי נוטל ספר תהלים, והולך לבית המדרש. קראתי שם פרקי תהילם בדבקות רבה. אז רווח לי. הרגשתי, שאני שוב ילד טוב. האמנתי, שאלוקים סלח לי על חטאי הגדולים.

דוד זבלודובסקי (בן חיים צבי)

זאבלודוב — חותם הנצח שבלב

בכל שבוע היו מגיעים מזאבלודוב למיכיילובה (כפר מגורי) פלטיאל דראלס ואשתו הקטנה ומוכרים גריסים וכוסמת. אבי נהג להושיבני על עגלתם ולשלוח אותי לזאבלודוב לביקור אצל סבי וסבתי. גם בימים שגרנו בביאליסטוק, הייתי מבקר תמיד בזאבלודוב. אבי היה מביא אותי אל העגלונים שרק הגיעו מזאבלודוב ועדיין לא חשבו לחזור. סנדר בעל העגלה הושיב אותי מיד למעלה על שקי קש רכים. כשהחלו לבוא נוסעים, ביקש סנדר שאזוז מעט. כך עשיתי פעם, פעמיים כדי לפנות מקום לנוסעים, ובסוף נשארתי יושב בקצה העגלה, בפינה, שם קשור הסולם בשרשרת ברזל למוט עץ אלון. לא היה תענוג רב בנסיעה כזאת. נתקפתו כל צלעותי. אבל, כאשר העגלה נכנסה לעיירה, קפצתי ממנה בשמחה ומיהרתי בריצה לבית סבי ובפי ברכת "ערב טוב" עליזה. שכחתי מיד את כל התלאות שבדרך.

הייתי אורח נכבד בבית סבי. אין זה דבר של מה בכך להיות הנכד הראשון. הייתי אז, מן הסתם, בן שמונה או בן תשע.

בזכרוני חרותה נסיעת הורי לחתונת הדוד מוטקה, שנערכה בבילסק. עודני זוכר את בוקרו של יום קיץ זה. הכניסו אותי למקום שבפיתחו עמד סולם, נשען על ערמות קש. העגלות היו כבר מוכנות בשביל כל האורחים. הסבתא סוליה נסעה בעגלה ראשונה. היא לקחה עמה תיק מלא ממתקים ובבואנו לעיירה בילסק החלה, תוך כדי נסיעה, להשליך אותם לכל עבר.

אהבתי להתארח אצל סבי וסבתי. לא פעם התעוררתי בלילות וראיתי את סבי יושב על שרפרף וממלמל משהו בניגון בכייני. עם הזמן נודע לי, שאמר תיקון חצות. כאשר דודי משה יצא למלחמת יפן קנה סבי מפה של המזרח הרחוק ואז אפשר היה לראות את התמונה הבאה: "סבי מגלגל סיגריה מהטבק החביב עליו, תוחב אותו אל תוך פומית ומדליק אותה. אחר פורס את המפה על השולחן, מוציא את המכתב שהגיע אתמול מבנו, ומתחיל לחפש את המקומות שבנו מספר עליהם. הוא ממלמל: "קודם עמד גדודו בניקולסקי — אוסורייסק — משם נשלח לוולדיווסטוק דרך מוקדן" וכן הלאה.

נזכר אני בבית המדרש של בילסק שם התפלל סבי. בשבת ישבו בכותל המזרח הפנר ובניו. ובאמצע השבוע בילו בבית המדרש יהודים מכובדים עד שעה אחת עשרה לפני הצהרים, בעוד שלפרנסתם דאגו נשותיהם. מה יש למהר? קראו שם את "המליץ", שוחחו על משפט דרייפוס או על מלחמת הבורים. הנה מתהלך לו אנה ואנה פיינמן ומפזם ניגון בקולו הערב, ומקפל בניחותא את הטלית והתפילין; תמצא שם גם את בנו של פודבינקס — קולו ערב, הוא ירא שמים, זהיר בקלה כבחמורה; נהג להתנועע בשעת התפילה ולהתמוגג ממש בדמעות.

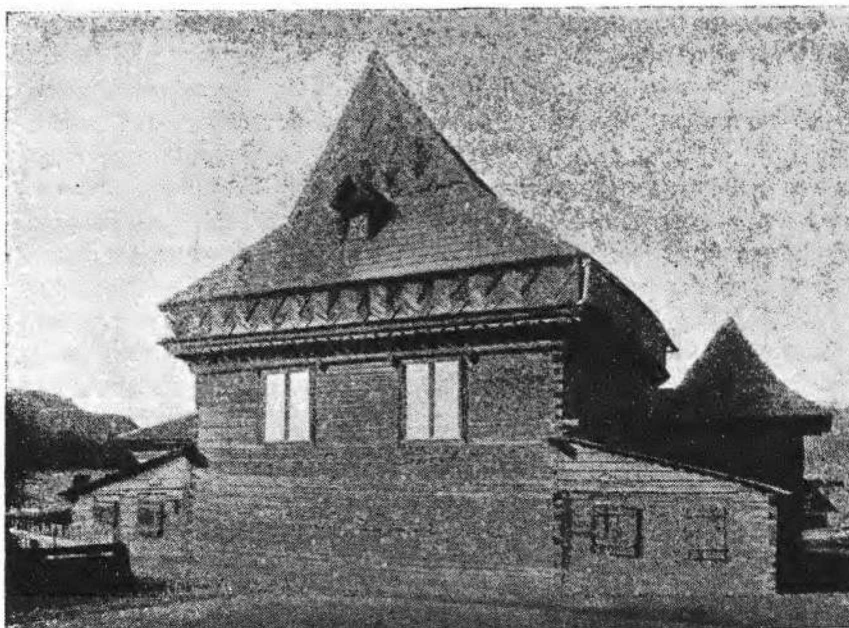
במוצאי שבת בין השמשות. חדרו של סבא שרוי כמעט בדמדומים. ליד החלון עומדת

דודה ב״לה, ראשה נשען על השמשה ושרה בקול עצוב ״רוחות האביב החלו כבר לנשוב״. נכנסת סבתה סוליה כשהיא מזמזמת: ״אלוקים של אברהם, יצחק ויעקב״ (בית סבי היה אולי היחידי בזאבלודוב שבו נשבו ״הרוחות החדשות״ רוח ההשכלה) עוד רגע.. וכבר — שבוע של חולין. הסבתא לוקחת שתי פרוסות לחם והולכת לפתוח את החנות.

ומה לא תמצא בחנותה של סבתא סוליה: לחם, חלה, מיני מאפה תוצרת בית, כעכים, מליחים, מרדות, קלשונים, מזמרות סיד, כפות, גבינות יבשות, מלפפונים חמוצים, כרוב, תפוחי עץ, אגסים ופירות שונים, גאזה, פלפל, אגוזים, מבחר גדול של כלים, זרעים, צמחי רפואה לקיבה לשיעול, לריפוי מתולעים ועוד רפואות סבתא...

גם בימי נעורי הרביתי לבקר לעתים קרובות בזאבלודוב היקרה והאפופה אווירה רומנטית. נימים רבות קשרו אותי אליה מילדותי. שם גרה משפחתנו היקרה.

באותו לילה, שנפרדתי לנצח מעיירתי האהובה; ירדו פתיתי שלג. בעיירה זו נרקמה אהבתי הראשונה, בה קשורים הזכרונות היפים ביותר של ילדותי ושל נעורי. הייתי רוצה לצעוק מרוב צער וכאב: ״עיירתי היקרה, הטבעת בליבי לנצח חותמך ולא אשכחך לעולם״.

הצד המזרחי של בית הכנסת

מרדכי טובי (שוורץ) ז"ל (ישראל)

"משפחת זאבלודוב"

עד גיל 19 חייתי ב"משפחת" זאבלודוב. אמנם היתה זו עיירה קטנה, אבל המשפחה היהודית היתה גדולה למדי. כלום היה יהודי במשפחה זו שלא הכיר את השאר? האם היה יהודי בעיירה, שלא ידעוהו לפי כינוי מיוחד? איזו יהודיה לא ידעה מה מתבשל בסיר חברתה? חתונה עתידה להתקיים — כל העיירה השתתפה. המשפחה כולה צהלה ושמחה לקראתה במשך חודשים לפני המאורע. ואם, חלילה, היה מקרה של גירושין — כל העיירה כמרקחה; צעירים וזקנים מצטופפים ליד חלונם ומצביעים עליהם באצבע...

אם אש פרצה בעיירה, מיד מתגייסת המשפחה כולה — והכל רצים ודליים ביד — לכבות את הדליקה.

יהודי זאבלודוב הושמדו ואינם עוד ואיתם נכרת עולם שלם; המשפחה האהובה והאוהבת איננה עוד והגעגועים לחברים ולידידים, קטנים כגדולים — עזים עד מאוד. גם הכמיהה אל היער, אל הנהר, אל גן העיר, אל המרפסות בהן יושבים היינו יחד, החבֲרה הצעירים, ימים רבים, ותרים אחרי תכלית; אנחנו, הנוער של העיירה, בנים ובנות, שישבנו באפס מעשה, אחוזי תחושת היותנו מזותרים בשביל המדינה הזאת ובשביל העולם כולו...

ואז — עוטים עלינו הרוצחים הנאצים, ימח שמם וזכרם! מתֵי מעט נותרו ממשפחת זאבלודוב, מעטים ומפוזרים על פני תבל כולה, איש איש שקוע במאבק על קיומו וטרוד בעסקי פרנסתו.

ברכותינו לאנשי זאבלודוב בארגנטינה על יוזמתם להוצאת ספר־יזכור כדי להנציח בדרך זו את זכר הקדושים והטהורים. זכרם יקרין לדורי דורות.

מן הפולקלור של זאבלודוב

אלתר גניאטשוצקי

העירונים של זאבלודוב

יהודי זאבלודוב חיו תמיד בשלום עם העירונים הנוצרים. אבל ידידות אמיתית היתה בעיקר בין בעלי האגרוף היהודים והנוצרים. בעלי הזרוע של העיירה נהגו להציק לכפריים הנוצריים, שבאו ליריד למכור את סחורתם. בעלי הזרוע סחטו מהם כסף, השתכרו על חשבונם, היכו אותם מכות רצח ואף פשטו ידם בגנבה. יום השוק שימש להם הזדמנות לתעלולים אלימים. זה היה בשבילם יום של שמחה וששון, יוכלו לשתות ולאכול כאוות נפשם ואף ליהנות ממעשי בריונות.

כבר השכם בבוקר, בטרם נפתח היריד, נפגשו בפונדק הבריונים היהודים והנוצרים. היו שותים מבקבוק אחד ומטיבים לבם ברקיקים. השקצים הנוצרים דיברו יידיש. שותים לחיים. אחד מהם — מאקל שמו — אומר פתאום: "הערלים הנוצרים עדיין לא באו. היום יהיה שמח". הפונדקאי מגיש יי"ש, שבו היהודים עושים את ה"קידוש" בשבת. מאקל ממשיך: "אני חש גרידה ביד. הכפריים הטפשים, בני הכפר פרוטסיה יזמינו שתייה כדי שנרביץ לציידי הכלבים של הכפר קורייה. נאסוף אותם. נסית אלו באלו, שיתחילו להתקוטט שיכו זה את זה עד זוב דם. יקחם האופל.. הרי אני גוי, אבל אני שונא אותם, אחי חיים" הרי אתה יודע, שצריך להרוויח משהו"... וכשגוברת שיכרותו, משתחררת לשונו הרי אתה יודע, מה זריז אני בחטיפת סוס... שעה שהם מביאים את הסוסים אני אורב להם בשדה... הכפריים עייפים שוכבים לישון ונוחרים... אני מסיר את הכבלים מהסוס, עולה עליו מהר ומסתלק... פעם קרה לי מקרה... הכפריים שמעו רעש ומיד רדפו אחרי רכובים על סוסיהם, אז התבלבלתי... החיה נתקלה במכשול. נפלתי ארצה, נתפסתי. הם החלו לטפל בי. אבל כשראו מי נפל לידיהם, הניחו לי ואף הבטיחו להזמין שתיה... הם יודעים, שאני מסוגל לעשות צרות... לכן נותנים לי תמיד שתיה, אבל איני יכול לסבול את הכפריים.

נוסעים ליריד: ה"חברה" שותים עם הכפריים היריבים; בתחבולות שונות מעוררים קטטה בין הכפריים. קמה מהומה; רצים מכל עבר.

ובלילה מתגנבת חבורת הבריונים אל אסם ולנה שם שנת ישרים.

* העירונים — התושבים הנוצרים שגרו בעיר.

כאשר מסתיים היריד, חוזרים הגברתנים היהודים אל עבודתם הקשה. הם עובדים בליבון לבנים.

הגויים עבדו אצל היהודים בשירותים שונים. אחד מהם שמו ואכאצקי, רעה את פרות היהודים, הסיק את התנור בשבת, חלב את הפרות ואף טיפל בהן בשעת המלטה. בשבתות היה בא לבעלי בתים ושק בידו. הם מילאו אותו בחלות ולחם.

גויים רבים קיימו קשרים הדוקים עם יהודים.

הגוייה של שבת אנצ׳קה באה לכל השמחות שנערכו בבתי היהודים. הכירה מקרוב את ילדיהם; ידעה מתי חלים החגים וגילתה בקיאות בכל מיני דינים. ילדיה דיברו יידיש. אי אפשר היה להכיר שהם ילדים נוצרים. בנה, פרנאק, התיידד בצבא עם חיילים יהודים. בשבתות הלכו יחד לבית המדרש, שם נהגו להזמין חיילים לסעודת שבת. כאשר נתבקש ״לעשות קידוש״ היה ברוב ענווה מוותר ואומר: ר׳ קרוב, תעשה אתה את הקידוש״ אצא בזה ידי חובתי. את ברכת ״המוציא״ אמר כמו יהודי. ערב יום כיפור עמדה אנצ׳קה על המשמר, כדי לקנות את הכפרות הטרפות. אולם למרות קירבתה ליהודים לא נמנעה לפעמים מלספר שקרים על חיי היהודים.

עוד ״שבת גויה״ היתה בעיר, באשקה. הצטיינה בנאמנות רבה ליהודים. לפני ״כל נדרי״ נהגה להעמיד בחצר בית הכנסת קערה ליד קערות של יהודיות אחרות, שביקשו נדבה. ידעה את כל סודות היהודים, היתה מעורבת בחייהם עד כדי כך, ששלחו אותה אל הרב לשאול שאלה. ילדיה דיברו יידיש. מנין לה שם יהודי באשקה, איש אינו יודע?

ראוי להזכיר את ״שבת גוי״ יאשקה סמסון, שיכור גדול. הוא וכל אחיו שלטו היטב ביידיש. נחלת אביהם נמצאה בין בתי היהודים ברחוב הסנדרלים. יאשקה, רווק זקן, היה הספר והגלב של העיירה. ערב שבת, כאשר היהודים נזקקו להסתפר, התברר, שהתער ממושכן אצל בעל בית המזרח. מובן מאליו, שהזדרזו לפדות את התער כדי שיאשקה יוכל להתחיל במלאכתו. יאשקה ידע, מתי אסור ליהודים להסתפר. בל״ג בעומר נהג לבוא לבית המרזח ולומר: ר׳ יודל היום ל״ג בעומר, אוי, צרות ר׳ יודל, התער אצלך״. היה מתהלך בראש מושפל כשכתפיו מוגבהים ומזמזם שיר: מתחת למים שוחה סכין״. את שירו שר אם במצב של פיכחון ואם בגילופין.

גוי אחר, שהתרועע עם בחורים יהודים הוא יאשול פילאצקי. השתדל להידמות אליהם ולהתלבש כמוהם. אף התבייש להודות, שהוא גוי. אחיו יאנטאק נהג כמוהו. היה ידידם של היהודים. דיבר יידיש והסיח כמו יהודי. למשל: ״אני זוכר את הצדיק ר׳ יוסלה, זכרונו לברכה. זכותו מגינה עלינו, שלא תפרוץ שריפה. ישב תמיד בחברת יהודים קשישים וסיפר על הימים שחלפו, ועל היהודים שהיו לפנים.

עוד גוי אחד התבלט בעיירה. שמו ווינצוג. אביו הביא חול ערב שבת לבתי היהודים, כדי לפזרו על פני הרצפות. הסיע בעגלתו לחתונות בחורים יהודים. כשנכנס לאולם החתונות הציג עצמו לפני הנערות בשם יהודי, וולף גולדברג ונהנה בחברתן.

רצה להתגייר. העירונים הנוצרים קראו לו וולף גולדברג. סיפר איך כיבדוהו בחתונה — ב״מי שברך״ וששידכו לו נערה יהודית.

אלתר גניאטשוצקי

המתגייסים לצבא

פרשת המתגייסים התחילה, כאשר חלפו ימי החוטפים ויצאה גזירה, שכל איש שמלאו לו 21 שנה, עני או עשיר, זר או יליד המקום, חייב להתייצב ללישכת הגיוס. היו שלוש קבוצות של אנשים שזכו לפטור משירות בצבא. לראשונה השתייכו בנים יחידים, שאביהם נפטר. הם כונו בשם "ליגאטים". הקבוצה השניה כללה את הבנים הבכורים, שאחיהם צעירים ב־4 שנים. לקבוצה השלישית השתייכו הבנים הצעירים במשפחה, שאחיהם היו כבר בשירות. התחשבו בזכויות אלה רק בתנאי, שאפשר היה לגייס את מיכסת החיילים הדרושים מתוך הגברים, שאין להם פטור.

בשנים הראשונות לאחר פירסום הגזירה, עדיין לא הטילו עונשים בגלל אי־התייצבות. היו מקרים של השתמטות בקרב הגברים, שחלה עליהם חובת גיוס; לכן, המשפחות של בעלי הפטור נהגו לעודד את חייבי ההתייצבות במענקים כספיים. בדרך זו נמנע גיוסם של הזכאים לפטור.

כך נמשכו העניינים עד שפורסמה אזהרה, שאי התייצבות תיענש בקנס של 300 רובלים. חייבי התייצבות לא התרשמו, כנראה, מהאזהרה, ותבעו שהקהילה תממן להם את קניית הציוד הנחוץ לחייל. הקהילה נענתה לתביעתם והשתמשה למטרה זו בכספי מס הקורובקי (מס על בשר, נרות וכו') מאבקם של המתגייסים לממן את ציודם, היה קשה. המתייצבים טענו, שיש להכין זוג מגפיים, לבנים ועוד דברים שונים, שבלעדיהם אי אפשר לחיות. כדי להפעיל לחץ היו מעכבים את התפילה בבית הכנסת. היו משתכרים ועושים שערוריות; כמובן, לבם של המתגייסים היה מר עליהם, כי נאלצו לעזוב את ביתם למספר שנים. טענו שמגיע להם, לפחות, פיצוי. כשנסתיימה עונת הגיוס נשמה העיירה לרווחה.

היו מקרים, שפרנסי הקהילה הפרו את הבטחתם לתת למתייצב את המענק של כמה מאות רובלים. הואיל והם שירתו כבר בצבא, המשיכו הקרובים במאבק והם נתמכו על ידי המועמדים החדשים לגיוס. על כל פנים נושא זה שימש תמיד רקע למהומות.

מזמן שהצעירים הקימו תנועות מהפכניות — הם נהגו לנקוט אמצעים חריפים נגד הקהילה. נעלו, למשל, את המקווה, לקחו משוחטים את החלפים והכריחו את הפרנס לשריין סכומים מסויימים בשביל המתייצבים לגיוס. פעם, ערב יום כיפור, הזרימו המתייצבים גאז למקווה. הלחץ פעל. רובם קיבלו סכומי כסף, מאה רובל או יותר. היו ביניהם אחרים, שאח"כ נמלטו לארצות הברית.

שנה אחת פרצו שערוריות גדולות בקשר להתייצבותם של בחורים, שהיו בנים של מנהיגי הקהילה. כנהוג הם נטפלו לבעלי הפטור ודרשו מהם כסף. אלו סרבו. החלו קטטות. שברו עצמות. אחד הצעירים הצליח להשפיע על סוחרים, שיסגרו את החנויות.

מפקד המשטרה והשוטרים היו אובדי עצות במהומה הגדולה. לא יכלו להשתלט על המצב. גויים מצויידים, באלות באו לעזרתה. מובן מאליו, שלצידם של המתגייסים עמדו חבורות צעירים שנסחפו בהתלהבות למאבק ושפכו את זעמם על מתנגדיהם.

באותה שנה סחטו המתייצבים כסף מכל מקור אפשרי. הם קיבלו גם כשמונה מאות רובלים ממס קורובקי. בטענה שבין כך ובין כך אין עושים דבר מועיל בכסף זה.

את המתייצבים הללו זכרו שנים רבות. משנתרוקנה קופת הקהילה החרימו המתייצבים רכוש של בעלי הפטור. כלי מיטה, חפצי נחושת וכל דבר בעל ערך. את הרכוש המוחרם לא החזירו עד שהמשפחות פדו אותו.

גם מצבם של בעלי הפטור הורע. השלטונות החלו חושדים, שהתעודות שהם הגישו אינן כשרות. בעלי הפטור נדרשו, איפוא, להביא עדויות של נוצרים, שנמסרו בשבועה לפני הכומר, על יסוד עדויות אלו וחקירה קפדנית הוציאה המשטרה את התעודה הרצוייה. אבל האמידים מצאו דרך להתגבר על הקשיים; למדו לעקוף את המכשולים, שילמו "למי שצריך", כדי שהעניינים יסתדרו לשביעות רצונם.

ב־1924 אירע המקרה הבא ביום כיפור; פתאום פרצו כמה צעירים ועיכבו את הקריאה בתורה בבית הכנסת הישן. המפריעים לא היו אפילו בטוחים שיגייסו אותם. ואלו דבריהם: "הואיל ואנו עומדים להתגייס — עליכם להבטיח לנו "ממתקים" — ולא — איש לא ייגש לעמוד..." כל המתפללים בבית הכנסת הישן עמדו המומים ממעשה הבחורים. הרב החדש ניגש אז אל קבוצה של בחורים שהתפללו ב"פלוש", וביקש את עזרתם. ואמנם כמה מהם פנו מיד אל המתייצבים המתפרעים ובקול מאיים אמרו להם: "כאן לא המקום להתפרעויות" — ואגב החלו להסיר את הטליתות. המפריעים הבינו את הרמז, שיסולקו בכוח והסתלקו חיש מהר. החזן יכול היה לגשת אל העמוד ולפתוח בתפילה.

המתפללים דיברו בצער רב על המקרה. צעירים יהודים מתנכלים לתפילה בימים הנוראים! יש לבקש מחילה מהדור הראשון של המתגייסים, הם לפחות, עדיין התנהגו כיהודים.

דמויות מעניינות בעיירה

אלתר הספר

בני העיירה העריכו מאוד את דמותו של אלטר הספר. לא היה מוסד אחד בעיירה, שאלטר לא השתתף בו באופן פעיל. תמיד אותו האדם — תמיד צעיר, חיוך על פניו, ומביט בחיבה בכל אדם. מעולם איש לא ראה, שאלטר כועס על מישהו.

היה ממש המושיע של האנשים הנתונים במצוקה בשל עניותם ובעיותיהם הקשות. אנשים מרי נפש שפכו ליבם לפניו. אב שבנו חייב להתייצב לצבא, הולך לאלטר לבקש עצה. אלטר מצא מלה טובה בשביל כל אחד. מי שבא אליו מדוכדך — יצא מפוייס. צריך מישהו לכתוב מכתב — הוא פונה לעזרת אלטר. בלי אלטר לא יזוז דבר. אפשר לסמוך עליו בכתיבת מכתב ובמציאת הכתובת הנכונה.

היה זה עיסוקו הנעים ביותר. הוא לא ידחה איש בלך ושוב.. אם יגלה, שיש ליהודי קרוב באמריקה, יפציר בו מיד שיכתוב אליו, "פֶּה חרפה! יש לך ידידים באמריקה, מדוע לא תכתוב? טוב, אני כבר אכתוב במקומך. אמצא אותם". ואלטר מקיים הבטחתו. הוא כותב ומבקש סיוע בשביל היהודי ועושה זאת כאילו כתב למען עצמו. וכעבור זמן־מה האיש מקבל תשובה מקרובו בתוספת כמה דולרים. אלטר מכיר את כל אמריקה. חושבני, שאילו בא לשם באחד הימים, לא היה תועה בכלל ברחובותיה. ידע כל רחוב ומספר כל בית כמו בזאבלודוב. רבים מבני זאבלודוב נמצאים באמריקה הודות לעזרתו ועצתו. חלק ניכר מחבריו היגר לאמריקה. הוא יודע בעל פה את כתובתם. אינו צריך לפשפש בניירות כדי למצוא כתובת. נוטל מכתב, מרכיב משקפיים ומיד כותב את השם של הנמען ומספר ביתו. זר, הרואה זאת משתאה ממש. " ר' אלטר, הוא אומר, אני חושש שהמכתב לא יגיע..." אלטר מחייך "יהיה בסדר" הוא משיב. הוא בטוח בעצמו. מעולם לא קרה שמכתבו הלך לאיבוד.

זוכר אני, שלפנים התגורר אלטר בחדרון קטן, ברחוב ביאליסטוק, שם היתה המספרה שלו. מה רבים הזכרונות השמורים אצלי מהימים ההם, מימי התלקחותה של המהפכה הרוסית.

במספרה של אלתר היתה תמיד מהומה גדולה. כל צעירי העיירה באו אל אלתר. היתה להם הרגשה כאילו נמצאים בביתם. אם צעיר הסתכסך עם הוריו ונעלם — ידעו הם, שיושב במספרה של אלתר. לא באו אליו להסתפר ולהתגלח בלבד. באו לבלות זמנם. תמיד היה שם שמח. שיחקו דמקות ושרו ועסקו בכל מיני דברים, שחשקה נפשם. לא מעט בחורים רכשו שם השכלה, קנו דעת; בהשפעתו החלו לקרוא עתון.

אלטר סיפר, שהיה פעם מורה ליידיש ורבים הילדים והצעירים שלימדם קריאה וכתיבה.

ערב פסח או ערב יום טוב כלשהו המתה המספרה מצעירים. אי אפשר היה להכנס מרוב

צפיפות. האנשים נדחקו איש לרעהו, רחוב ביאליסטוק השחיר מההמונים שהמתינו לתספורת. למרות הצפיפות — איש לא התאונן. לא עלה על דעתו של אדם לחשוב, שהעיירה זקוקה לספר נוסף. המתינו בסבלנות. ובינתיים יכלו לשתות אצלו כוס תה. לא היה תה טוב יותר מהתה של אלתר. אנשים הכינו את התה בעצמם. ידעו איפה התה ואיפה כלי הבישול. אחד הוריד את ה״סאמובר״ מהמדף; שני הביא מים, וכולי.

אצל אלטר נתקיימו גם שמחות. שררה אווירה עליזה.

הצעירים משכבר הימים אינם עוד. הם מפוזרים ומפורדים על פני יבשות שונות. אך עד היום אינם שוכחים את אלטר. יודעים מה יקר היה להם; זכרונות רבים שמורים בלבב כל אחד — זכרונות שלא יישכחו לעולם.

רחוב סוראסקה

שמואל ליפשיץ

אסתר המגדת

בבוא ראש חודש אלול עולה על הבמה אסתר המגדת. שנה תמימה איש לא ראה אותה. אשה שקטה, צנועה, פניה מצומקים ועל ראשה מטפחת בין בחורף ובין בקיץ. לפניה ולשמלתה צבע אחד — צבע חול. בכל זמן, תפגשו אותה, שפתיה לוחשות תפילה. מעולם אין לה פנאי. היא תמיד עסוקה. או שהיא אופה לחם למכירה או שהיא צריכה לטפל בבעלה החולה, השמש של בית הכנסת הישן, שהוא גם חוֹרֵת מצבות, או שהיא רצה לבית הכנסת לתפלת "מנחה" ואולי אף ל"קדושה"; אין זה דבר של מה בכך! כל "קדושה" יקרה מפז..

אך מי יִדְמה לה בראש חודש אלול, אז היא גיבורת היום. כל רגע שווה אצלה זהב. נשים עומדות ומצפות לה כמו לאישיות הרמה ביותר; היא המגדת בבית הקברות בשביל כל העיירה, ולא בשביל זאבלודוב בלבד. מכירים אותה גם זרים, שבאים להשתטח על קברות אבותיהם. מי אינו יודע, שהיא מסוגלת בדיבוריה להזיז אבן מהקבר. איש לא ידמה לה, כאשר היא מפילה תְּחִינותיה; אפילו לא גברים. היו כבר לצים, שרצו להתערב; הם יצחקו בזמן שהיא "תדבר אל המתים". אבל איש מהם לא הוכיח שמסוגל לנהוג כך. ואף הם התרגשו מתפילתה ושפכו נחלי דמעות.

אשה מתקשה ללדת או אדם חולה בעיירה, מיד רצים אל אסתר חיה "מליצת יושר" שתרוץ למקום הקדוש; אין צורך לדבר הרבה עם אסתר חיה. היא יודעת כבר מה לעשות... אין ספק, אפשר לסמוך עליה... היא לוקחת מיד את כל האביזרים הנחוצים, נרות ומטפחת עם קשרים ל"מדידת הקברים". ותודה לאל — החולה או היולדת מחלימים.

בימים הנוראים המצב שונה. אז נובע בה מַעיין חדש של מלים, שאיש לא יוכל לתארו.

ככר בהתחלת החג, ערב הימים הנוראים, תראו את התמונה הזאת.

מחנה של נשים ובראשם אסתר חיה "מליצת־יושר", שבידה ספר תחינות — יוצאת למקום הקדוש. הדרך לבית הקברות אינה רחוקה מהעיירה. כשאסתר חיה מגיעה למקום, היא מרגישה כמו בבית; היא נמצאת בקרב מכירים...! "בוקר טוב, אלהים" — היא פותַחַת בניגון עצוב — אמתך, אסתר חיה באה"... היא ניגשת לקבר, מעיפה מבט על האדם, שלמענו היא צריכה להשמיע תחינותיה ומיד פורץ זרם של מלים כמו מַמַעְיין.

תחילה היא קוראה בשמו של הנפטר, דופקת בידה שלוש פעמים על הקבר ומדברת אליו, כאילו היה חי: "בוקר טוב לך, ריבה מינדל, בת יעקב צבי; בִּתֵּךְ שרה רבקה באה, באה אלַיִך; היא רוצה לשפוך לפניך את לבה המר. הביטי, ריבה מינדל, מה קרה לְבִתֵּךְ; אילו קַמְתְּ מקברך וראית מה מצב בתֵךְ, היית חוזרת אליו. בַּקְשי, ריבה מינדעלע, מאלוהים "שָׁנָה טוֹבה" לבתֵּך, בַקשי שנה כְּשֵׁרה, שבתך לא תדע צרות. השתדלי למענה. מדוע את שותקת? מדוע אינך משתדלת לפני רבונו של עולם?

חמש שנים עברו מאז התחתנה והיא עדיין עֲקָרה; הלואי, ששום בת ישראל לא תדע

סבל כזה. אל תֶּחֱשִׁי, ריבה מינדל. הבקיעי את השמים, בַּקשי את רבונו של עולם למענה ולמען כל ישראל, שנמצא עכשיו בצרה גדולה ומרה ובזכות מַעֲשַׂיִךְ תיכָּנסי לגן־העדן ונאמר: אמן".

או נוסח כזה: "איך תוכלי לשכב במנוחה, כאשר בתֵּך זקוקה לבריאות ולפרנסה; אנא, השתדלי למענה בַּקשי את רבונו של עולם; הרי את קרובה יותר אליו מאתנו החוטאים. תהיי מליצת יושר" טובה בשבילה ובשביל כלל ישראל ונאמר: אמן.

וכך ממשיכה לדבר עוד ועוד.

האנשים העומדים לידה מקשיבים, וכל רגע מוחים את הדמעות מעיניהם. וכל אחד מרעיף ברכות על ראשה.

וכאשר אסתר חיה מסיימת את תחינתה, היא מזדקפת, נוטלת את הפרוטות שמשלמים לה וחיוך משתפך על פני שפתיה, כאילו רצתה לומר: "אני יודעת את המלאכה. מה דעתכם?

בזמן האחרון עסוקה גם אסתר־חיה "מליצת־יושר" גם באמצע השנה. פעם מגיע אמריקאי מעבר לים והולך לראות את הוריו בעולם האמת וכמובן, הוא בא אל אסתר חיה. פעם היא מקבלת מאמריקה הזמנה במכתב להתפלל בשביל פלוני ובשביל אלמוני. והיא עושה את מלאכתה בשלמות. אם היא מתפללת למען אמריקאי, יש לדבריה טעם אחר. היא מגלה את כשרונה האמיתי. הים הגדול שמפריד בין אמריקה לבין זאבלודוב אינו קיים אצלה.. שתיהן הופכות לעיר אחת... ולאחר מכן היא שולחת במכתב ללקוח דרישת שלום מהוריו האהובים והיקרים השוכנים בבית הקברות. והיא מקבלת שכר הוגן.

וכך שנה באה ושנה חולפת והיא ממשיכה בנוסח הישן והידוע, שאנו כה מכירים וגם אוהבים.

יהודי מודאג. הצייר בֶּן (פאריס)

ישראל אוסטרוף

הפארלאמנט בזאבלודוב

אינני יודע מיהו האיש הראשון, שטבע את השם "פארלאמנט" וכיצד שם זה התגלגל לזאבלודוב ואולם למען האמת יש לומר, ששם זה התאים למציאות. אין להעלות על הדעת, שאי פעם השתמשו בשם אחר.

הסדרים היו כמו בפארלאמנט ממש; מיוצגים היו בו כל שכבות החברה. הישיבות העיקריות נתקיימו באולם הגדול ובחדרים הקטנים נתרכזה פעילות המפלגות. המקום רעש והמה יומם ולילה כמו תחנת קמח.

החדשות, שהגיעו באמצעות העתון, שימשו נושא לויכוחים. כל בעייה, שהעסיקה את הציבור ברוסיה, עוררה הד בעיירה והובאה לדיון בישיבות של הפארלאמנט שלנו.

נדמה לי, שהפארלאמנט נפתח בזמן שהוקמה הדומה הרוסית. הפארלאמנט נהג לקיים את ישיבותיו בקביעות יום יום ולפעמים נמשכו הדיונים עד השעות המאוחרות בלילה. אם זכרוני אינו מטעני, שמה המשטרה עין על הפארלאמנט שלנו בדיוק בזמן שהממשלה הצארית, פיזרה את ה"דומה". איני יודע, אם לפארלאמנט של זאבלודוב היה קשר כלשהו עם ה"דומה"... אולם, החבורה שלנו נהגה לעשות השוואות עם ה"דומה" ואפילו הייתה מביאה ראיות, כדי להוכיח את המשותף בינה לבין ה"דומה". כשנפתחה ה"דומה" הראשונה — הכרזנו על הקמת הפארלאמנט. וכשפוזרה הדומה — הקיפה המשטרה את הפארלאמנט שלנו ורק הודות לפתחי יציאה נסתרים הצליחו ה"נציגים" לחמוק ממאסר...

מימי לא ראיתי את הארמון, שבו נתקיימו הישיבות של ה"דומה" הראשונה. אולם זוכר אני מה שכתבו העתונים; כתבו, שזהו בנין בלתי רגיל ומרהיב עין. כך היה גם הבניין של הפארלאמנט שלנו.

היה זה בניין יחידי במינו בכל העיר, בניין בעל קומה אחת, שקירותיו לבנים. אני סבור, שמעולם לא חדרה שם פנימה קרן שמש אחת. מצד אחד פנה לרחוב ביאליסטוק. היתה שם דרך כניסה בשביל עגלות, שהוליכה לפארלאמנט. מאחורי הבית היה גן פירות. מוקף גדר גבוהה. מי שנכנס פנימה מצא עצמו בחדר גדול, שבו ארון, שולחנות וספסלים. ובצדדים היו ארבע חדרונים. הכפור שעל החלון היה נמס רק במחצית השניה של תמוז. בחדר הגדול עמד תנור קיר עצום, שעם כל רצונו לא היה מסוגל לחמם את החדר בחורף.

והעיקר, נהנינו שם מ"חופש". בבית גרו שתי אחיות ואח קטן בלי הורים. כדי לקיים עצמם הן פתחו דוכן עם מי סודה וכל מיני ממתקים. הייתה הרגשה שלפארלאמנט שלנו יש מזנון משלו. זהו פארלאמנט ממש עם כל הזוטות, המקובלות בפארלאמנטים.

בפארלאמנט היו מיוצגות כל המפלגות שהיו ברוסיה ב־1905, אפילו המפלגה של הציוניות הבעל־בתית. שררה בו באמת אווירה של סובלנות, הלואי כך על הפארלאמנטים בימינו.

אמנם לא היה מנהג לבחור צירים אבל גם לא היו "דיקטטורים". כל החדרונים

הצדדיים נתפסו על ידי מפלגות או על ידי קבוצות של אנשים שונים. בחדר הגדול נתקיימו האסיפות הכלליות, לפעמים סערו בהם הרוחות. כל הוויכוחים סבבו על ענין אחר: מה יהיה למחרת המהפכה?

היו גם קבוצות שהתנגדו לשיטה הפארלאמנטרית, הם הטיפו למאבק פעיל, לאלימות, לשביתות וכדומה.

לעיתים קרובות אפשר היה לראות צעירים ישובים אצל שולחנות ומנקים את אקדוחיהם. לפעמים ראו פצצה בצרורם.

הפארלאמנט התייחס אליהם בסובלנות.

כולנו האמנו, שאנו עושים פעולה גדולה וחשובה למען שחרורה של רוסיה.

באחד הערבים אירע מקרה שאחד האורחים שיחק באקדוחו, ומחוסר זהירות נפלט כדור, שפגע בידה של אחת האחיות. חברי "הפארלאמנט" גינו בחריפות את המעשה ובצדק. מאז לא הביאו עוד נשק לפארלאמנט.

וכך נמשכה פעילות הפארלאמנט עד שנתחדש השלטון הריאקציוני והרודני ברוסיה והמשטרה החלה לעתים מזומנות לערוך בו ביקורים. מאז נפסקו ישיבות הפארלאמנט, אך עוד זמן רב לאחר מכן אנו הצעירים היינו באים אל שער הבית, שעליו תלוי המנעול, מתקרבים אליו ונוגעים בו.

וגם עכשיו, בהיותי שנים כה רבות מרוחק מזאבלודוב — אני נזכר בימים ההם באהבה ובגעגועים. כמה ימים וכמה שבועות מאושרים ועליזים בילינו בפארלאמנט שלנו.

מיכאל ליפשיץ

חלובנה בעל התפילה

חלובנה, מלמד לשעבר, היה תמיד עובר לפני התיבה בימים הנוראים בתפילת שחרית בבית המדרש הגדול. נשמרה לו ה״חזקה״ לשלוש תפילות שחרית.

בהיותו יהודי קפדן מעולם לא עלה על דעתו להסתלק מה״חזקה״. לא רצה לוותר בשום מחיר אפילו על תפילה אחת לטובת בעל תפילה אחר. והיו יהודים רבים, שחיכו בקוצר רוח להזדמנות לעבור לפני התבה וציפו לאיזו התפתחות, שיוכלו להשיג את מטרתם. אך לא היה ספק, שאיש לא יעז ליטול ממנו את התפילה. ראשית, כל אחד יודע, מה זאת ״חזקה״; שנית, חלובנה עצמו היה בטוח, שהקהל מרוצה מתפילתו ואמנם הוא הצטיין בניגונים ובזמירות לבביים ומתוקים, שהותאמו לכל תפילה. הנוסח לא נשתנה. כל אחד ידע אוׂתו היטב. נהגו ללוותו בשעת התפילה ולפעמים הקדימו אותו ופתחו בשירה לפניו. כשקרא ״המלך״ רעדו קירות בית המדרש. מעולם לא מצא איש טעות בתפילתו. במחזורו סומן, איפה להתחיל, איפה לסיים, איפה לקרוא ואיפה לשיר. נהג כבעל תפילה רגיל ובקיא. בתפילתו היה דומה למפקד המוליך את צבאו למערכה לפי המפה.

חבורת לצים הצליחה פעם לשים יד על המחזור של חלובנה, אעפ״י ששמר עליו מכל משמר ונטל אותו עמו לכל מקום. הם גילו שמלבד הסימנים, הנוגעים לפתיחה, לסיום, לשירה וכו׳, צוינו בכמה מקומות המלים! טרילי, באם, באם...כאן פעמיים: שם שלוש פעמים ועוד צלילים... נו, נו וכולי. חלובנה טען, שכל בעל תפילה צריך ללמוד אצלו הלָכות תפילה.

בשעת נסיעתו ללקוחותיו, האכרים שעמם החליף חפצי גאלאנטריה במצרכים אחרים כגון בצל, ביצים וכו׳, נהג לחזור על סדר התפילות בימים הנוראים, שר במלוא גרונו וקולו נישא בחלל לאורך כל הדרך. האיכרים ידעו כבר, שחלונה נוסע. קראו לו: ״שַחַר״, תודות לשירתו זכה לחסדי האיכרים יותר מרוכלים אחרים.

אבל היו לו מתחרים. גם ליוסף פרץ היתה תאווה עזה לתפוס את עמוד התפילה בשבת או ביום טוב או לפחות באמירת סליחות — הוא סבור היה, שאינו נופל מחלובנה בכשרונותיו להיות שליח ציבור. פעם אחת לא שלט בייצרו והחליט להקדים את חלובנה לפני התפילה .ולקחת ממנו ״שחרית״ אחת.

הדבר נודע לחלובנה, ומזימתו של יוסף פרץ זעזעה אותו ונטלה את מנוחתו. בימות הסליחות התהלך נבוך ומודאג. כדי לסכל את תוכניתו של יוסף פרץ היה צורך להשמיע את הקריאה, ״המלך״ עוד קודם שיריבו יתפרץ, חלילה, ויצעק את המלה ״המלך״, שהיא פתיחת התפילה.

חלוׂבנה תיכנן את המערכה בשום שֶׂכֶל. לקראת סיום הפרק הראשון של התפילה פסוקי דזימרא״ קם ממקומו והחל להתקרב קימעא, קימעא אל העמוד.. וכאשר בעל התפילה סיים את המילים ״והנורא בנוראותיך״ פתח בקול רם: ״המלך״ אולם, יוסף פרץ התפרץ

מיד בקולות יבבה צרחניים: הא! הא! הא! ובהמשך בקול עז: "המלך".

בבית המדרש קמה מהומה. אנשים הולמים בידיהם על השולחנות וצועקים: הס, הס..

לפתע התרחש מעשה בלתי צפוי. יהודי אחד בשם משה נחום, מלמד בתלמוד־תורה לשעבר, נתקף זעם על שני המתחרים, שהשביתו את התפילה. הואיל וישב קרוב אל עמוד התפילה ניגש ובלי שהיות החל להתפלל והמשיך בתפילה: "יושב על כיסא רם ונישא" והשלים את הנעימה, כפי שמקובל, בצלילים חוזרים ומתנגנים: הא! ... הא!.. הא..! והקהל מלווה אותו בחגיגיות. וכך נמשכה כל תפילת שחרית. בהופעתו נזף משה נחום בשני המתחרים... לא לך ולא לך... אין כאן מקום לחטיפת העמוד והתפילה. אין קונים את הזכות להיות בעל תפילה לא במשקה ולא בתקרובת".

הכשלון גרם לחלבונה דיכאון נפש. הצער כירסם את ליבו. יתר על כן, המקרה נודע ללקוחותיו האיכרים והם לעגו לו: האם "השחר" של חלבונה טובה? איך זה שתפס אותה משה, ש"השחר" שלו אינה טובה".

דבריהם פילחו את ליבו.

ועוד באותה שנה נפרד חלבונה מנכסיו המעטים בעולם הזה וכן מה"חזקה" הישנה לתפילות שחרית והסתלק לעולם שכולו טוב.

ליצני העיירה אמרו, שפרשת השחרית, שנחטפה ממנו, שמה קץ לחייו.

מן הראוי לציין, שבזמן מותו של חלבונה נפתח אצלנו בית־עולם חדש. הוא היה הנפטר הראשון, שנקבר בו. סמוך לקברו הוטמנו שתי חביות גדולות מלאות "שמות". הוא נקבר בכבוד רב. כל העיירה השתתפה בהלווייה. הרב נשא הספד נרגש. הקהל מרר בבכי.

אלתר גניאטשוצקי

הסכסוך עם החברה קדישא

ראשיתה של חברה קדישא בזאבלודוב — בדורות הקדומים. היא עטתה הילה של קדושה והחמירה תמיד בקבלת חברים חדשים. לא כל אחד זכה להתקבל לחברה. זכות זאת עמדה ליחסנים בלבד. בדרך כלל עברה החברות בירושה.

אם איש החברה חיתן את ילדו — נהגה החברה קדישא לשלוח בקבוק יין למחותן לשבע הברכות בשבת.

את בית המדרש הקטן כינו בשם בית המדרש של החברה קדישא. בח"י בכסלו נתקיימה תענית ונאמרו ביום זה סליחות מיוחדות. אחר התענית נהגו לערוך סעודה כיד המלך. הגישו יין־שרף, בשר, דגים וכיסנים. קונדסי־העיר היו תמיד מתגנבים למטבח, שבו הסבו הסועדים וסחבו אווז, ברווז, סיר כיסנים ועוד מטעמים. מעשי קונדס אלה נעשו באמנות כה רבה, שאפילו אי אפשר היה לחשוד במישהו.

אנשים רעדו מפחד מפני החברה קדישא; אין להקל בהם ראש. בידיהם מצוי הפנקס. איש אשר יירשם בפנקס, שהוא ייקבר קבורת חמור, אבוד בעולמו.

קבעו מנהג, שאת החברים החדשים יקבלו בשעת הסעודה. כיצד נעשתה הבחירה? המועמד היה צריך להיות אברך משי, שידע פרק בגמרא וגם איש לא עני ובעל קשרים עם אדם שמתחשבים בדעתו. ומובן מאליו, שהמועמד נידב בשמחה 25 רובלים ובנוסף כמה חביות בירה בשביל המסובים. אברך צעיר כזה זכה להתקבל בהסכמה כללית.

החבר החדש היה עוזר זמן מה בטקס של טהרת המת. הוא הגיש מים, סייע לאנשים, שהחזיקו את הבר־מינן מעל גיגית הטהרה וכן למד איך להשתמש במזלגי הכסף, ששימשו לניקוי ציפורני המת.

לחברה קדישא היו קברנים. אחד מהם היה לייבל אבא בן הודיל, יהודי גבה קומה, שהופעתו העבירה צמרמורת בלב הילדים. כאשר ליבל בא לביתו של בר מינן ובידו מקלו הארוך, כדי לקחת את מידותיו של הבר מינן לשם כריית קברו — נמלטו הילדים על נפשם מרוב פחד. מיד עם בואו היו חייבים לכבדו בכוסית י"ש. כך נהגו בחורף. אבל גם בקיץ צריך לשתות בשעת כריתת הקבר. לייבל הירבה לשתות.

פעם שתה יותר מדי ובשכרותו שכב לנוח בקבר הפתוח; נרדם וישן בו שנת ישרים.

סדרי ניהול החברה קדישא ודפוסי ההתנהגות של ראשיה נקבעו לפני דורות רבים. איש לא העז לערער על הסדרים האלה. מנהלי החברה היו מחליטים, כיצד לטפל במת פלוני ואלמוני. "המיוחסים" זכו ל"ט' קבין" מים, ז.א. — אחר הטהרה היו מרימים את המת, מחזיקים אותו מעל גיגית הטהרה ושופכים עליו שלושה דליים מים אבל לא כל אחד היה ראוי ל"ט' קבין".

והנה ביום אחד אירע מהפך. מת שמואל קאשינר, יהודי של כל ימות השנה, אדוק מאד לא אדם פשוט וגם מקובל על הבריות. דומה שפעם היה גם שייך לקבוצה של נושאי המיטה של המת. כאשר קיימו את הטהרה של ש. קאשינר דרש הקהל לכבדו ב״ט׳ קבין״ מים. אולם החברה קדישא לא הסכימה.

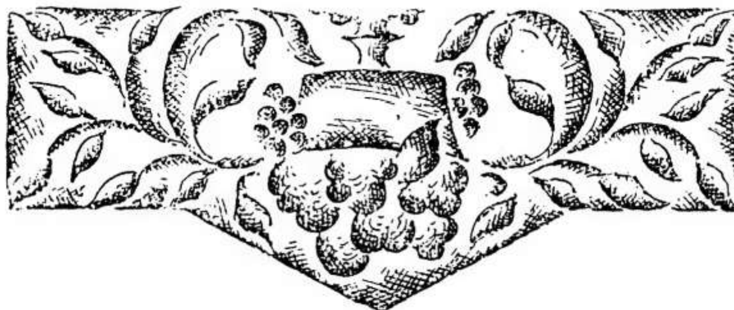
ומיד פרצה מחלוקת. פלטיאל דראלס, שעמד בראש האנשים הפשוטים, תבע במפגיע לחלוק כבוד למת. ״מה הם אלה המנהלים את החברה קדישא. באיזו זכות הם מתערבים?״ פלטיאל הרים את קולו, דבריו עשו רושם. החלו להתקהל אנשים רבים, ששמעו על הסכסוך. נציגי החברה קדישא ניסו להתגבר על ההמון שהתלכד בהנהגתו של פלטיאל, נזפו במתמרדים: ״שקצים!״...

אך איש לא שם לב אליהם. הקהל כיבד את המנוח ב״ט׳ קבין״ ובו במקום הוחלט להקים חברה קדישא חדשה. פלטיאל לא נח ולא שקט, פקעה סבלנותו. די לו בפרנסים החשובים, בעלוקות האלה. ״הם מעיזים לסרב לעשות את החסד, שראוי לו אחד מחברנו, הרי אחר המוות כולם צדיקים״. כולם שווים, כולם יהודים, וליהודי פשוט מגיעה הטהרה עם ״ט׳ קבין״ כמו ליחסן.

המחלוקת גברה. החלו לרשום חברים לחברה קדישא החדשה ופנו לנחום אוקס, בעל נסיון בטקס הטהרה, שיעמוד בראש החברה קדישא. נחום אוקס, יהודי גדל איברים וחסון, היה שייך לצוות נושאי המיטה של החברה הקדישא הוותיקה; גם ממנו נשללה הזכות להיות חבר בה. הציעו לו איפוא להיות ראש החברה החדשה, אך הוא סירב; שמר אמונים לחברה קדישא הישנה בתקווה, שבאחד הימים יצרפוהו אליה כחבר.

המריבות נמשכו: אולם כאשר התברר, שאסור לקיים בעיירה אחת שתי חברות קדישא, התערבו בסכסוך הרבנים מהעיירות נארווה ומיכאלובה וכן רבנים מעיירות אחרות וניסו לשים קץ למחלוקת.

ולבסוף נכנעה החברה קדישא. צורפו אליה צעירים רבים, שנבחרו ע״י הציבור.

אליהו בן משה־ברוך ובלומקה צ׳סלר, (1986, חיפה)

מעשה שהיה

בין רחוב ביאליסטוק, הרחוב הראשי בעיירתנו, לבין רחוב סורזאי, השתרעה סימטה, שנקראה בפי העם, סימטת חיה־עשקע, ע״ש שוכנת הבית הראשון בסימטה; בית גדול זה שימש לא רק למגורים, אלא היו בו גם מאפיה ובית־תה.

הסימטה החלה בכיכר השוק והסתיימה בחצר בית־הכנסת (שול־הויף), בחצר בה היו מרוכזים רוב מוסדות הקהילה היהודית, כגון, בית־המדרש הגדול, אליו מסונף היה הבית השני עם המתפללים משלו ולצידו בית המדרש הקטן, הנוטה ליפול ובנס עומד על כנו. הוא שימש כבית־תפילה ולימוד תורה. בסימטה עמד גם בית הכנסת העתיק, שמפורסם היה בין שוחרי עתיקות ואומנות באירופה כולה. היה בנוי קורות עץ מרובעים, אשר עמדו איתנים בסערות העיתים. בחצר היו שני בתי־קברות עתיקים, מגודרים בגדר קרשים מחודדים, ללא זכר של מצבה, מכוסים בחורף שלג וביתר ימות השנה צמחיית קוצים עבותה (קרופיווע, בלע״ז) זכר לימים עברו בהם גם המתים שכנו בסמוך לחיים — הכל במרוכז. היה שם גם בית מרחץ, אשר נבנה מחדש בהתחלת שנות השלושים בעזרתם של בני עירנו באמריקה. נעשו בו שיכלולים טכניים, שההסתגלות אליהם נמשכה זמן רב. מעל בית־המרחץ היה בנק, שנקרא בפי העם — הבנק הקטן (ביינקל) וספרייה ביידיש ע״ש י. ל. פרץ אשר נדדה במשך השנים מחדר לחדר בבתים פרטיים ושוכנה סוף סוף בבנין שבבעלות הקהילה. הסימטה שקקה חיים, בעיקר בערבי שבתות ובחגים. דרכה נהרו תושבי הסביבה לבתי המדרש, לבית־הכנסת ולהבדיל, לבית המרחץ.

קרוב לקצה הסימטה היה שטח אדמה מגודר גם הוא גדר־עץ, אבל בצורת עיגול ובתוכו עץ ערבה אשר גדל פרא, מכיוון שמעולם לא נגזם וענפיו התפשטו לכל עבר ויצרו כעין מטריה לכל רוחב הסימטה. סופר — שהשטח הזה הינו קבר, בו הוטמנו חתן וכלה שנפטרו מתחת לחופתם עקב מגיפה שהשתוללה בסביבה.

בהתאם למסורת, אסור היה בתכלית האיסור לכרות ענף מהעץ וכל העובר על איסור זה, מתחייב בנפשו וייענש בידי שמים.

באותה סימטה, לא הרחק מבית־קברות זה, התגורר ליפא קוז׳ינר, מוצאו מהעיירה קוז׳ין החסידית, בה כיהן הרבי מקו׳זין שהיתה לו, כפי שהיה מקובל, חצר ששימשה אכסניה לחסידיו. למה ואיך התגלגל יהודי, איש חסיד, לעיירה ליטאית על טהרת המתנגדים, לא ידוע לי בבירור; סבורני, שאשתו היתה מקומית.

ליפא קוז׳ינוי הכה שורשים בעיירה, הוליד בנים ובנות והיה ככל התושבים. בכל זאת — ניכר בו שוני מסוים בעיקר בעניני ילדים. על אף שהיה עטור זקן עבות כמקובל אצל בני גילו, בלטו ממנו פניו המחייכים. בת צחוק היתה נסוכה על פניו ולא משה ממנו, פרט אולי בזמן השינה, אך זאת לא ראינו.

בניגוד לבני גילו, חמורי הסבר בקהילת המתנגדים, נשמע תמיד מפיו זמזום של זמר

חסידי. מתוך סקרנות של ילד אשר ער לכל תופעה המהווה שוני, הייתי מציץ בימים הנוראים בפניו עטופי הטלית, כדי לראות מה מראהו בעת התפילות, שעיקרם תחינות ובכי.

וראה — איזה פלא — הקול קול בכי ואילו הפנים מחייכות...

סביר להניח, שבזמן יציאתו לאויר העולם, פרץ בצחוק במקום לצרוח ולבכות כדרך הטבע. בשבילנו — זאטוטי הסביבה ובאי בית המדרש בו היה מתפלל — הוא היה כעין אדם יקר המציאות. אהבנוהו אהבת נפש וכנראה היתה אהבה זו הדדית.

בזמן שהיה שקוע בלימוד פרק משניות או "עין־יעקב", היינו מושכים בקאפטן (מעיל עליון) שלו, כדי לעורר את תשומת לבו אלינו ותמיד במרחק מה, כי אהב לצבוט אותנו בלחי, בזרוע ובמחילה מכבודכם — בישבן; תמיד נשאר איזה סימן כחלחל, אבל הכל היה ברוח טובה ובטוב לב וכדי לרצות אותנו, היה נותן לנו איזה ממתק, ששלף מעומק כיסו של הקפטן.

ליפא ושלושת בניו התפרנסו מהובלת משאות בעגלותיהם. בכוונה לא קראתי להם בעלי־עגלות כמקובל, כי המשאות, שהם הובילו היו יותר כבדים והובילו אותם למרחקים יותר גדולים מכפי שהיה נהוג בתקופה ההיא. הם עמלו קשות וכנראה ראו ברכה בעמלם. בחסכונותיהם רכשו אוטו משא, חידוש בעיירה, אותו שיכנו באחת האורוות, שהפכוה למוסך. את הסוסים והעגלות — לא מכרו. לא רצו להסתמך כליל על גולם נטול נשמה, שהיווה פגר של מתכת ועץ בזמן שלא היה בתנועה בהשוואה לסוסים החיים. לאמיתו של דבר־הם צדקו. לא פעם היה עליהם לסייע לאוטו בסוס ובעגלה כאשר הוא שקע, בבוץ או בשלג.

האוטו שיצא תמיד עמוס מטען מהמוסך שבסימטה לדרך הראשית, גרם תמיד, איזה נזק; או ששבר ראי הצד שבלט מתא הנהג או אביזר בולט אחר והסיבה לכך — עץ הערבה שגדל בבית קברות. זמן מסוים גבר החשש לנגוע בעץ; עד שבוקר אחד, לתדהמת השכנים והעוברים ושבים, עמד העץ כערום. הענף העבות מצד הסימטה נגדע, ונשאר שעון על קיר המוסך.

באותו יום — בשעת משחק הילדים בסמוך למוסך, שביניהם היה אחד מנכדי ליפא, בנו של בעל המוסך, התהפך הענף ומחץ למוות את הילד, ששמו בישראל היה חונה׳לה.

מעשה שהיה — אך נשמע כאגדה.

מינה בר־און, קיבוץ מעברות, 1986

געגועים לבית הורי

עם הופעתו של התרגום החלקי של "ספר יזכור" לעברית, עיינתי ודפדפתי מחדש ב־"ספר זבאלודוב" ועלו שוב על פני השטח תמונות מהעבר הרחוק, התעוררו זכרונות וגעגועים; לנגד עיני הצטיירה מחדש תמונת בית־הורי, בית שרהביילה ואליהו גלרשטין.

רצה הגורל — ואנו, משפחת גלרשטין ניצלנו מהשואה ומזוועותיה ומצאנו מקלט בטוח בארץ רחוקה ויפה, בצ'ילה.

אך מאז השואה — חיו הורי בתחושה ברורה, שכאילו בידיהם נפלה הזכות והחובה לדאוג להנצחת זכר העיירה שנכחדה ועליהם להוות גשר המאחד בין אלה שנספו ואינם עוד לבין הנותרים והדורות הבאים. בתור בת למשפחה ליוויתי את האוירה הזאת בבית; והבית שלנו, הן בצ'ילה הרחוקה ואחר מכן — בישראל נהיה הכתובת והמרכז לכל בני זאבלודוב, שנותרו וחיפשו קשר או קרבה.

בשנת 1936, כשמשבר כלכלי, התחולל על יהדות פולין, החלו קרובי משפחתנו, שהיו כבר אז בצ'ילה, אחיו של אבא, יעקב, ואחיה של אמא, יהושע סובוטניק, לשכנע את אבי לעזוב את פולין ולנסות את מזלו במרחקים.

קשה היתה לאבא הפרידה מהמשפחה ומעיירת הולדתו זאבלודוב, אליה היה קשור בכל נ ימיו ועוד יותר קשה היה לאמא להשאר בודדה ולהיאבק לבדה על קיום משפחתה. המכתבים של אבא בשנתיים הראשונות של פירוד היו מלאי געגועים עם הרבה רמזים על רצונו לחזור. אך ב־1938, עם גבור האיום והסכנה של מלחמה באירופה, התחיל אבא לתכנן את הגירתנו לצ'ילה.

עזבנו את פולין בסוף יוני 1939 באוניה האחרונה שיצאה מגדנסק לכיוון גרמניה ואתנו — עוד משפחה מזאבלודוב, שגרו לאחרונה בביאליסוק, משפ' רפלובסקי. שבועיים אחרי שדרכנו על אדמת צ'ילה, פרצה המלחמה.

אנו התקבלנו בחום רב ובאהבה ע"י מספר משפחות מזאבלודוב שהשתקעו לפני שנים בארץ רחוקה זאת.

ביתנו בסנטיאגו הפך למרכז ולבית עבור יוצאי זאבלודוב ואבי היה הפעיל ביותר בחיפוש דרכים וקשר לנותרים שם. ורק לקראת סוף המלחמה ועם סיומה, התגלתה בפני העולם כולו ואז גם לעינינו הטרגדיה האיומה. אבי ואמי לא ידעו מנוחה; דאגתם הראשונה היתה איתור ניצולים, מציאת קשר כלשהו על מנת להגיש עזרה. אבי התחיל לשלוח כספים דרך ארה"ב, אחרי שנודע לו על ועדי הצלה שהקימו ואם כי לא ידע אם העזרה מגיעה ליעדה, המשיך לפחות בתרומה ראשונית.

כעבור זמן מסוים, אחרי שהתברר יותר גודל האסון — החליט אבא, יחד עם יוצאי זאבלודוב בארגנטינה (אתם היה בקשר כל זמן המלחמה) לרקום את תוכנית הוצאת ספר זאבלודוב ולהקים כך יד וזכרון לקורבנות שואה של עיירתנו.

אבא התחיל בנסיעותיו לארגנטינה ולארצות הברית. כדי לממש את התוכנית. יוצאי זאבלודוב בארגנטינה, במיוחד האחים יצחק צ׳סלר ז״ל ואחיו יבד״ל שמואל צ׳סלר — ולאחר מכן בעזרת הניצולים שהגיעו ארצה, הביאו את החלום להגשמתו.

הורי עלו ארצה והשתקעו בתל־אביב בשנת 1953. הם עזבו חיים נינוחים ומסודרים, חיים של רווחה כלכלית ובאו בעקבות בניהם שעלו ארצה עם קום המדינה. הבנים היו חברי השומר־הצעיר בצ׳ילה ועם קום מדינת ישראל היתה מסקנתם, שעליהם לעלות ולתרום למדינה הצעירה. ואכן — עלו הבנים בשנות 1949 — 1950 והשתקעו בקיבוצים.

ושוב הפך ביתנו, והפעם בתל־אביב, מרכז ומקום מפגש ליוצאי זאבלודוב. כל מי שחיפש קשר, כל אורח מחו״ל שמוצאו מזאבלודוב, ידע למצוא את בית הורי, זה היה הבית לכולם. כל מי שהיה זקוק לעזרה ממשית, בכסף, בעידוד ובמילה טובה, מצא אוזן קשבת ויד נדיבה בבית הורי.

אבינו, אליהו נפטר באופן פתאומי בשנת 1967. היינו מופתעים מאוד, כי אבא לא היה רגיל להתאונן; לא הכרנו אותו חולה; תמיד היה במצב רוח טוב כאשר אנו היינו במחיצתו; תמיד גילה מרץ והתענינות בכל הנעשה, עד יומו האחרון.

אמנו ז״ל הפתיעה אותנו בעמידתה האיתנה, באומץ לב וכוח סבל שגילתה עם הסתלקותו הפתאומית של אבא. היתה נחושה בדעתה, שעליה לשמור על האוירה המיוחדת ששררה בבית שלנו. הבית המשיך להיות פתוח לכול; כל הנכנס בצל קורתו זכה לחום ולדאגה. היתה לאמא יד פתוחה ונדיבה למוסדות צדקה, וחינוך ואילו לעצמה הסתפקה במועט וענווה וצניעות אפיינו אותה.

אהבנו את האוירה של ימי שבת והחגים. אמנו, אם כי נשארה בודדה, המשיכה להקפיד על האוירה החגיגית בבית, על הכנת המאכלים המסורתיים ועל תחושת הקדושה ששררה בכל פינה. הכל היה זוהר, הבית, הכלים היפים וזיו פניה של אמא...

אנו, הבנים והנכדים, ספגנו אוירה זו ואם כי אין אנו דתיים, ממשיכים אנו לתת ביטוי בצורות שונות למסורת זו — ירושת אמנו היקרה.

אמא לקחה על עצמה את תפקידו של אבא בשמירת הקשר עם יוצאי זאבלודוב והקפידה על קיומן המדויק של האזכרות לזכר קדושי עיירתנו. היא התיחסה לערבי האזכרה בחרדת קודש וראתה בפגישות האלה את ההזדמנות הנאותה ביותר של התיחדות וגם הרגישה סיפוק רב בפגישה החברתית עם המעטים ששרדו. התענינה בגורלם של כולם וראתה את עצמה כאילו היתה האמא של כל הבאים לאזכרה.

בשנים האחרונות לחייה התרופף מאוד מצב בריאותה והיא סבלה ממיחושי גוף חזקים. אך אמא לא נכנעה; המשיכה בפעילותה הציבורית ב״בני־ברית״, השתתפה בעבודה סיעודית בבית־אבות; לא נעדרה מפגישות וחגיגות והקפידה מאוד על הלבוש המתאים ועל ההופעה הנאה וגם בסוף חייה נשארה אצילת נפש, יפה, ערה ומעורבת.

וכך נזכור את אמנו, אנו, בני המשפחה, הידידים וכל משפחת זאבלודוב בארץ.

תמונות ומסמכים

זאַבלודאָווע

יזכור־בוך

די געשיכטע פון דער יידישער קהילה זאַבלודאָווע
פון איר בראשית ביז איר פאַרטיליקונג
דורך די נאַצישע רוצחים

אַרויסגעגעבן פון דעם יזכור־בוך־קאָמיטעט צום צוואַנציקסטן יאָרטאָג
פון די ערשטע יידישע קרבנות פון חורבן־זאַבלודאָווע
יולי 1941 — יולי 1961

בוענאָס־איירעס תשכ״א — 1961

חברי המערכת והועד של "יזכור בוך"

רעדאַקציע און קאָמיטעט פון יזכור־בוך

רעדאַקציע־קאָלעגיע:

שמואל צעסלער, יוסף רעזניק, יצחק צעסלער

רעדאַקציאָנעלע קאָנסולטאַציע:

מרדכי וו. בערנשטיין

קאָמיטעט:

אליהו געלערשטיין (תל־אביב) — ערן־פאָרזיצער

שמואל צעסלער — פאָרזיצער
יוסף רעזניק — וויצע־פאָרזיצער
יצחק צעסלער — סעקרעטאַר

זלמן רעזניק — פראָ־סעקרעטאַר
חיים יאַכנוק — קאַסיר
אברהם ראָפּע — פראָ־קאַסיר

מיטגלידער:

דוד זאַבלודאָווסקי
שעפּסל ברעסלאַווסקי
אברהם רעזניק
שמואל שערמאַן
משה צעסלער

חיים שלעסער
אברהם קאַשטאַן
גדליה בעזרוק
אברהם שעפּס
אברהם לאַפּעטשיי

סוב־קאָמיטעט אין מדינת ישראל:

מיכאל ליפשיץ (בן בנימין שרגא), אבישי דאָלינסקי, שמואל (מוליע) בערנשטיין

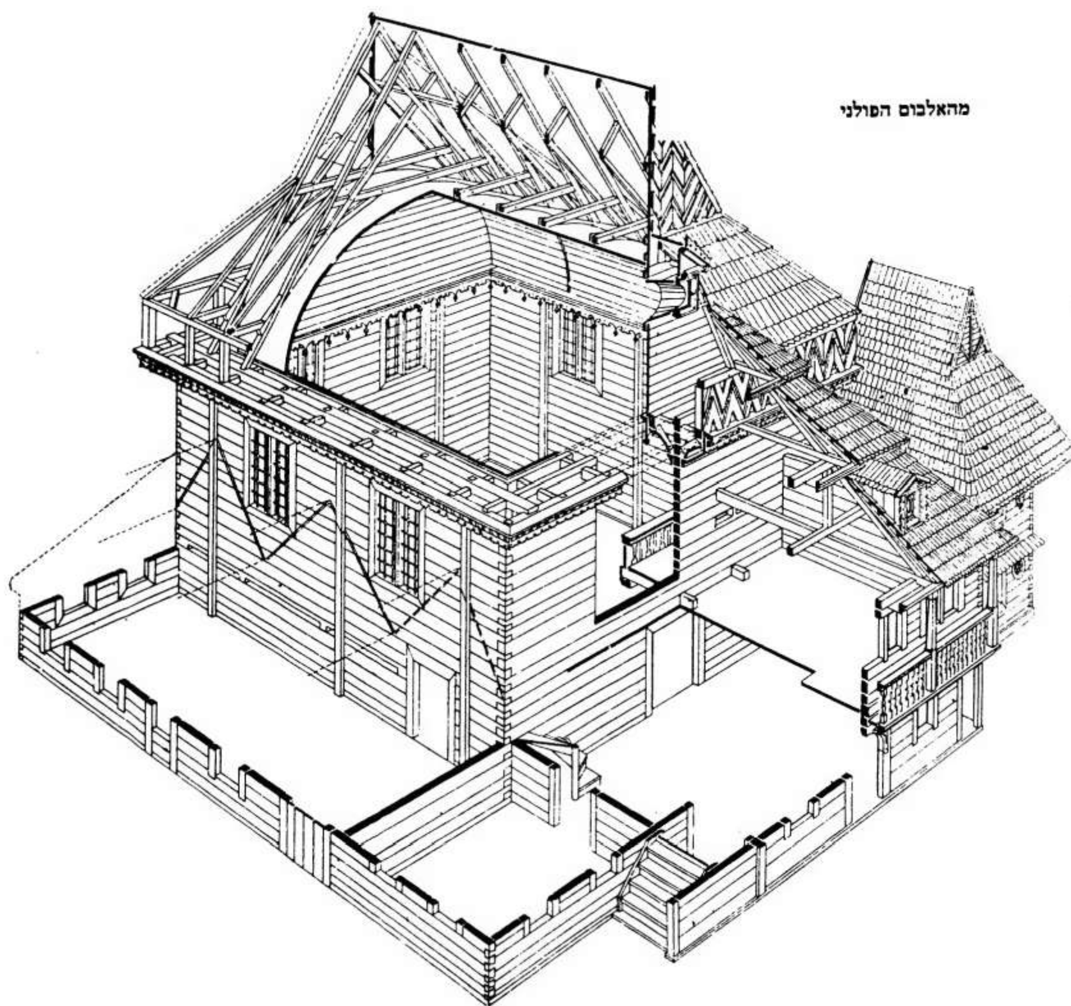

חברי הועד של "יזכור בוך", ארגנטינה 1961

בית הכנסת העתיק בזאבלודוב

צולם לפני המלחמה ע״י צלם העיירה שלמה בקר (נספה בטרבלינקה)

מהאלבום הפולני

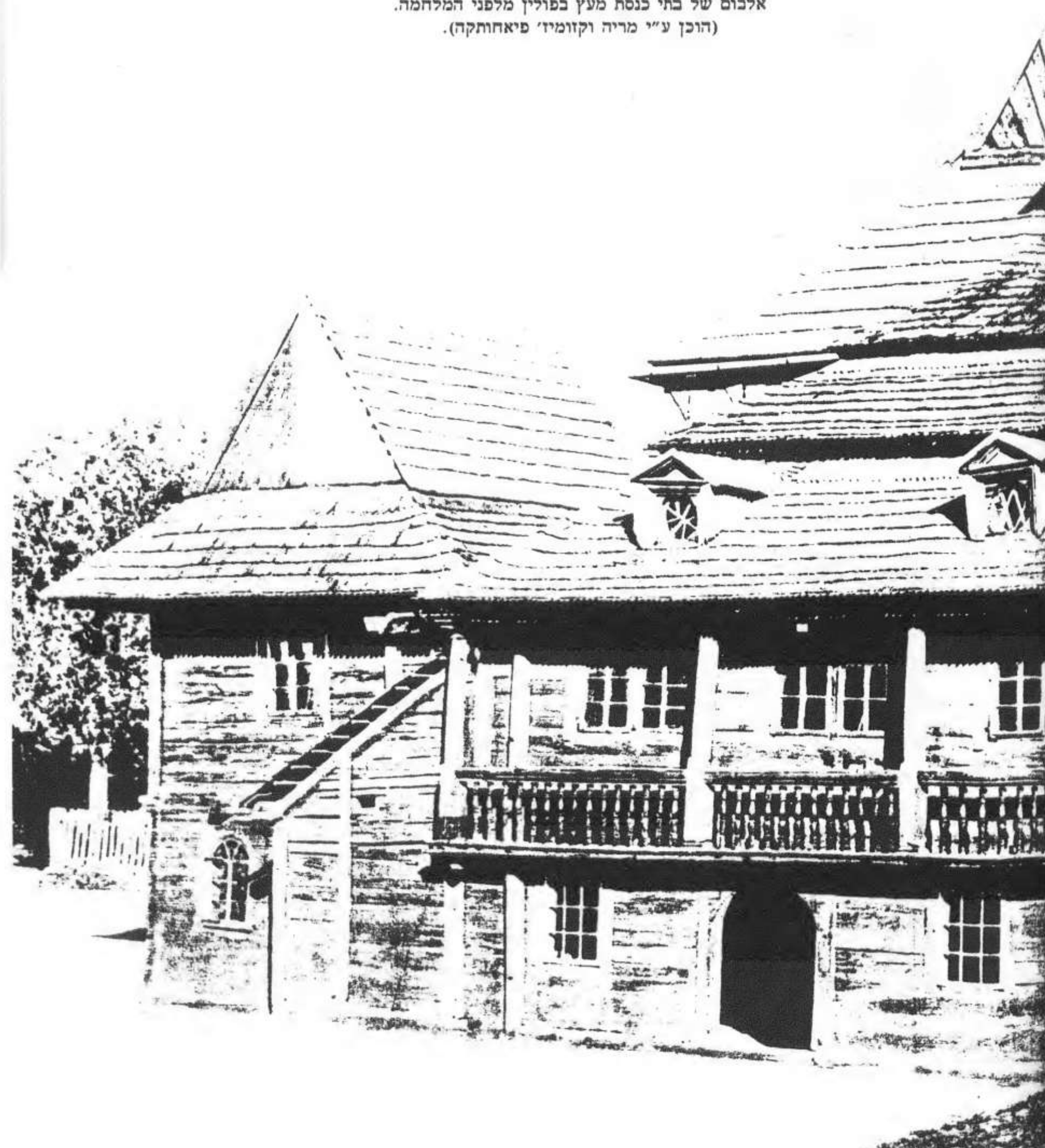
בית הכנסת בזאבלודוב בפרספקטיבה

בית הכנסת העתיק

282. WIDOK OD ZACHODU

בווארשה יצא לאור ב־1957
אלבום של בתי כנסת מעץ בפולין מלפני המלחמה.
(הוכן ע"י מריה וקזומיז' פיאחותקה).

רחוב ביאליסטוק

רחוב ביאלסקה

המאפיה של משה סוליעס

חגיגת ה־3 במאי בשוק הגדול

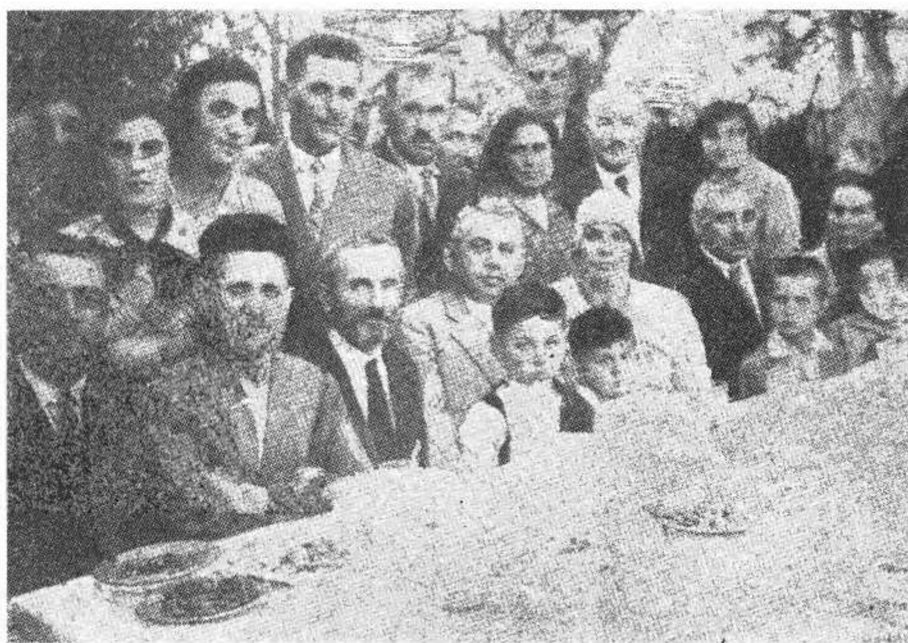
פועלים בבית חרושת לבורסקאות

תופרות צמרת בזאבלודוב

אורחים בחתונה

ועד "לינת הצדק"

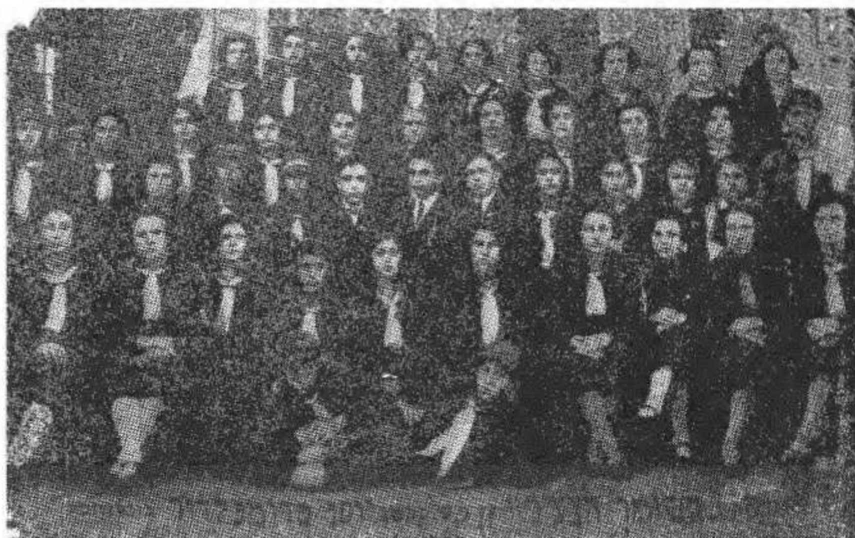
חותמות וכותרות של מוסדות בזאבלודוב בישראל ובגולה

החוג לדרמה — בית״ר 1931

שמואל צ׳סלר עם חובבי הדרמה

הסתדרות "השומר הצעיר" בזאבלודוב 1925

תלמוד תורה "בית יצחק" בזאבלודוב

המורים קאפוסטין וש. צ׳סלר

השומר הדתי (מימין הרב הגאון מירסקי)

קבוצה מברית טרומפלדור

קבוצה מהחלוץ המזרחי (קיבוץ יבניאל)

כיתת תלמידים מ"תחכמוני" עם המורה פמרסטונסקי

תלמידות כיתה א' ב"תחכמוני" עם המורים

תחכמוני

תחכמוני

בבית הקברות בזאבלודוב. האהל של הרב סובוטניק
אחרי החורבן

בודדים מהנספים הרבים בשואה

אזכרה בארגנטינה
על יד האנדרטה לזכר קדושי זאבלודוב

יוצאי זאבלודוב באחת האזכרות (בני־ברית ת"א)

מפגש של יוצאי זאבלודוב עם יצחק שמוש (שני מימין).
(רביעי מימין) דוד זאבלודובסקי

חלק שני

השואה

הזעקה האילמת

"בלהבות"
ציור של בֶּן (פאריס)

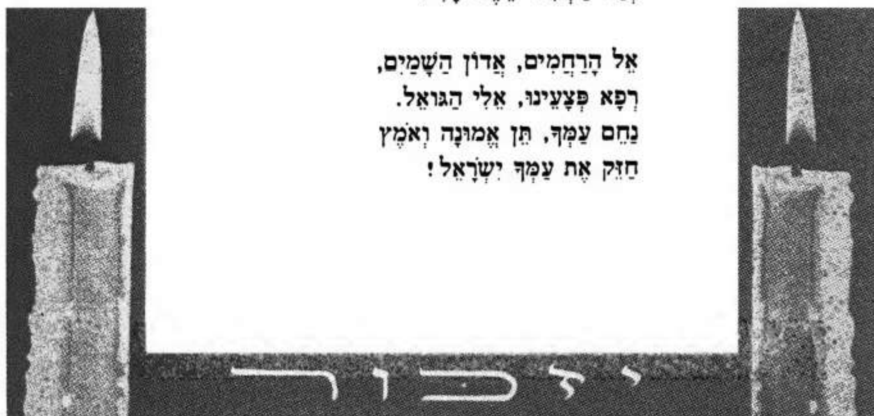
שמואל צ׳סלר

אֵל מָלֵא רַחֲמִים

אֵל הָרַחֲמִים, אֵל הַשָּׁמַיִם,
הַסְתֵּר תַּחַת כַּנְפֵי הַשְּׁכִינָה
אֵת כָּל הַקְּדוֹשִׁים;
קָרְבְּנוֹת הָרֶצַח וְהַשִּׂנְאָה.

וּבְיוֹם שֶׁל עֶצֶב וְיָגוֹן
אַל תִּמְחַל, אֶת הָרוֹצְחִים תַּכְרִית;
תִּמְחֵם נָא מִכָּל הָעוֹלָמוֹת
וְאַל תַּשְׁאִיר מֵהֶם שָׂרִיד

אֵל הָרַחֲמִים, אֲדוֹן הַשָּׁמַיִם,
רְפָא פְּצָעֵינוּ, אֵלִי הַגּוֹאֵל.
נַחֵם עַמְּךָ, תֵּן אֱמוּנָה וְאֹמֶץ
חַזֵּק אֶת עַמְּךָ יִשְׂרָאֵל!

נחמה שמואלי־שמוש, רמת־גן 1986

פרידה

ספטמבר 1938, שבועיים לפני ראש השנה.

אני באה להיפרד מאנשי זאבלודוב לפני עלייתי ארצה. בעיירה זו נולדתי וגדלתי, בה קיבלתי את ערכי המוסר של היהדות, נורמות התנהגות, הרבה אהבה וחום אנושי. בתקופת ילדותי נשמתי את ריחותיה, את צליליה, את כל ההווי שלה, והם אינם סרים ממני עד עצם היום הזה.

יום חול, שעת בין־השמשות והסתיו כבר בפתח. אני עוברת מבית לבית להיפרד מאנשי העיירה, ולקבל את ברכת הדרך. כל מבט, לחיצת יד ונשיקה חודרים ונחקקים בנפשי. בחוץ כבר מחשיך, ועלי למהר לאוטובוס, הנוסע לעיר המחוז ביאליסטוק בה סיימתי את לימודי בבית הספר התיכון. וראה זה פלא, בכיכר, שבה עומד האוטובוס, מחכים לי רבים מבני זאבלודוב. עיני נעוצות בהם ואני חשה, כאילו רצונם להצטרף אלי למסע הארוך ולא לעזוב אותי לבד. ידיהם מושטות אלי, מנפנפות לשלום ושולחות נשיקות באויר — ומי העלה על דעתו, שאלה יהיו המבטים האחרונים ולעולם לא אראה אותם שוב. — הידיים האלה מלוות אותי כל חיי, הן מושטות אלי בחלומות, בימי שמחה וצער, והן זועקות: ״אל תשכחי אותנו, אנחנו חלק ממך!״

אני עוזבת את העיירה, שחייה מתנהלים על מי מנוחות, למרות שבעולם הגדול כבר מנשבות רוחות מלחמה. העיירה זאבלודוב נמצאת עוד, במובנים מסויימים, כמו במאה ״שנות בדידות״ של גרציה מרקס, ספוגה אגדות וסיפורים משונים, מנהגים והרגלים, שאין להם ולא כלום עם התפרצות הקידמה של המאה העשרים. ובכל זאת, בצורה שקטה ועדיין בלתי מורגשת, מתחוללת מהפכה גם בזאבלודוב, בעיקר בתחום החינוך. תודות לרב הגאון יוחנן מירסקי ז״ל. גם השקפת העולם משתנה. את מקום השמאל תופסת הציונות. תנועות נוער ציוניות, מחנות ההכשרה של הפועל המזרחי, שממנה יצאו ראשוני העיירה לארץ ישראל. גם בחיי יום יום חלים שינויים חיצוניים בהשפעת עיר המחוז ביאליסטוק, שממנה ואליה זורמת תנועת אוטובוסים בתדירות גבוהה.

בזאבלודוב אתה יכול עדיין להסתדר בלי שעון. כמעט כל ילד יודע להסתכל בצל של השמש ולהגיד את השעה המדוייקת. אתה יכול בקלות לדעת את ימי השבוע, התקרבות החגים, חילופי עונות השנה. כמעט שאין צורך בלוח השנה. החיים מתנהלים בתנועה סיבובית, כמו מחוגי השעון. מתחילים בנקודה מסויימת וחוזרים אליה שוב אחרי סיבוב מלא.

בזאבלודוב אתה מתעורר ביום ראשון לצלילי פעמוני שתי הכנסיות, הקתולית והפרבוסלבית, שצליליהם שונים. עליך לקום ואתה יודע, שזהו יום **ראשון**: מגיעים האכרים מהסביבה. נעליהם על שכמם, וממהרים לתפילה. עם גמר התפילה הם מתפזרים לבתי המרזח. ולמאפיות, שרובן בבעלות יהודית, לאכול ולשתות, וי״ש נשפך כמים. ריח י״ש חריף נודף באויר ויום כזה עלול לא פעם להיגמר בקטטות, בדקירות סכין ואפילו ברצח. זהו יום רווי מתח. **יום שני**: דהירת הסוסים וגלגלי העגלות החורקות מעומס הסחורה. מעירים אותך עם שחר. ואתה נזכר: הרי זה יום השוק! ואין תענוג גדול יותר

מהשוטטות בשוק. ומה אין שם? בשוק הסוסים מתנהל הסחר במיטב הסוסים היפים. מתקינים פרסות, מסתכלים בשיניים כדי לקבוע את גילם, בודקים וממששים; רוצים לקנות את הטוב ביותר. ובכיכר עצמה, לאורך צדו השמאלי, על יד קירות החנויות יושבות ה"בבושקות" עם תוצרתן; חמאה משובחת, כל סוגי גבינות, ביצים, ירקות — גם תותי בר, אוכמניות, תות שדה, דובדבנים, ומה לא? קשה לפרט את שפע המצרכים; עגלות עמוסות תפוחי אדמה, תפוחי עץ, אגסים, בצל — כל התוצרת החקלאית מהכפרים, וכמובן עגלות טעונות עצים להסקה בחורף. יום שוק הוא יום כיף בעיקר לילדים כי לא נעדר מקומם של הלהטוטן עם תיבת הנגינה, של מגידות העתידות, הצוענייות היפות בבגדיהן הססגוניים וכמו כן של הצלם. יום שמח והבית מתמלא בכל טוב.

יום שלישי: רגוע יותר. מנקים מה שהסוסים והפרות השאירו על האבנים הגדולות של הכיכר והילדים מחפשים פרסות, כי אומרים שהפרסה מביאה מזל.

רבים מהגברים מתכוננים לדרך בכיוון ההפוך, לכפרים הסמוכים ולשווקים המרוחקים בעיירות וערים גדולות יותר, הרחק מזאבלודוב וכמו בסיפורי מנדלי מוכר ספרים, הם מטלטלים עצמם בלילות בגשם ובכפור, כדי להביא ממרחקים לחמם הביתה. אלה הם חיים קשים. הגברים חוזרים הביתה בסוף השבוע רצוצים ועייפים. לפעמים ההצלחה מאירה להם פנים, לפעמים חוזרים במפח נפש.

יום רביעי: השבת כבר מתקרבת. פוקדים את ביתו של הרב לקנות שמרים (זה חלק מפרנסתו). את השמרים מוכרת הרבנית, שראשה עטוף מטפחת לבנה. היא נועצת עיניים בכל אדם, כדי לדעת מי לא בא, — משמע שמשפחה מסויימת תישאר בלי חלות לשבת והיא במצוקה. יש, איפוא, צורך לספק בסתר את צרכיה, כי העיירה היא כמו משפחה גדולה; אף, יהודי לא יסבול חרפת רעב; האחריות היא קולקטיבית.

האפייה לכבוד שבת מתחילה כבר ביום רביעי ונמשכת עד לשעות המאוחרות של יום חמישי. ריח החלות ועוגות השמרים מורגש בכל רחוב והריר ממש נוזל מהפה; יש עוד הרבה בתים, בהם אופים גם לחם.

יום חמישי: מוקדש גם לניקיון, לקירצוף רצפות העץ, לציחצוח ריצפת הסלון במשחה אדומה וכמובן לבישול.

יום שישי: הכנות אחרונות לקראת השבת ולפולחן החמין (הטשולנט). מכינים אותו בקפידה לפי המירשם הקבוע ובסיר המיוחד. עליו באים המכסה, קליפות תפוחי אדמה, "לופינעס" וניר, קושרים בחבל, כותבים את השם על הסיר ובשעות הצהריים הוא מוכן לדרך, לתנורים הלוהטים. בזאבלודוב אין לך רחוב בו אין מאפיה, וכל אחת בעלת ייחוד משלה.

ומי אינו זוכר את ליל השבת. המשפחה כולה יושבת סביב השולחן, הנרות דולקים והחלות מכוסות. כולם לבושים בגדי שבת. היהודי, שחזר מטילטולי הדרך, כפוף ומדוכדך יושב כמו מלך ואשתו היא מלכה. אולי לערב אחד. לרגע קט — והילדים נסיכים ונסיכות, כך הם יישארו עד צאת השבת.

שבת: קמים מוקדם בהתרוממות רוח. בבוקר יוצאים לבית הכנסת. וראה זה פלא, אותם היהודים, הכפופים במשך ימות השבוע, כאילו קומתם צמחה. צועדים זקופים, לבושים במיטב בגדיהם, כאילו סרה הדאגה מליבם. כולם בעולם אחר, שכולו קודש — בבואם מהתפילה מחכה להם הטשולנט השמן עם יתר המטעמים.

אחרי הצהריים רובם נוהרים לטיילת. ברחובות הראשיים יש קצת מדרכות, די צרות, מודדים אותן הלוך ושוב במשך שעות. נפגשים, נעצרים משוחחים עד שעות החושך.

השבוע נגמר ועם תום השבת, כשימי החול שוב בפתח, נופלת עליך איזו שהיא עצבות, עצבות עמוקה, יהודית טיפוסית. העיירה יוצאת משיגרתה בחתונה או חלילה בלוויה; כמעט כולם מלווים את הזוג לחופה ומשתתפים בשמחה — והעיירה כולה מלווה את מתיה ומוזילה את דמעותיה בשפע וברוחב לב. איש אינו אדיש, כך גם אם פורצת שריפה. צעירים, זקנים וטף רצים למקום השריפה, בידיהם דליים מלאי מים; ולא פעם אחרי הריצה מתברר, שהדלי כמעט ריק. לפני עוזבי את העיירה היו כבר מכבי אש. זה סיפור השבוע.

ועונות השנה: כמה געגועים הם מעוררים בכל אלה, שנותרו בחיים, ריח האביב עדיין משכר; וזהו ריח הלילך הפורח בחודש מאי. הדובדבנים בפריחה וכל יתר עצי הפרי. העיירה כולה בשלל צבעים, דלתות נפתחות, נשים וילדים שוב יושבים בשעות הפנאי על הספסל או על מפתן הבית. איזו עצלות מהולה תחושה רומנטית אופפת אותך, ותקוה בלתי מוסברת בלב. היית רוצה להתנתק מהעיירה, לעוף לעולם הגדול, אבל אתה יודע, פה תישאר אולי תקוע לכל החיים ורק מעטים יצליחו לפרוץ את גבולותיה; בודדים יעלו לארץ ישראל, אחרים לארצות רחוקות, מעטים ינדדו לכרך הגדול ואלה יהיו דווקא מטובי הכוחות והעיירה תדלדל ממשאביה הרוחניים וגם החמריים.

הקיץ — המחניק, מעלה לפעמים ריחות לא נעימים. החיים מתנהלים הרבה בחוץ. קוצרים את התבואה וריח השחת באוויר. בשבתות היערות מסביב מלאים, האוכלוסיה מתחמקת מהחום הכבד ליער, מצוידת באוכל וערסלים. אחרי הליכה מייגעת, אפשר לנוח בצל, וליהנות, מהרוח ומהאורנים הריחניים. בעיירה יש גם נחל. הרחיצה ושחייה אינן מהתופעות השכיחות, אבל אתה יכול לראות נשים, ונערות מתבגרות מביאות לנחל את הכביסה המלוכלכת, משפשפות אותה על קרש גלי במימי הנחל הרבים והכביסה יוצאת צחורה וריחנית. לפעמים בקיץ אחרי מחנק יורד גשם בטיפות עבות ואז חלה הקלה. מטרד הקיץ הם הזבובים והם כה רבים. נלחמים בהם בלי הרף, בנייר דבק מתוק, שאליו הם נמשכים, בכלי זכוכית ממולאים מים ומתחתם סוכר המושך את הזבוב, במקל גומי וסתם מגרשים אותם במגבת דרך החלון או הדלת.

בקיץ מצויים פירות וירקות בשפע. אתה גם מתרענן בשתיית חלב מוחמץ קר המובא מהמרתף, כי אין מקרר, אין קרח ואין מים זורמים. בדרך כלל זוהי עונה עליזה.

הסתיו: משרה קדרות ועצבות. גשמים עזים יורדים לפעמים במשך כל השבוע. העיירה כולה בשלכת ושוקעת בבוץ והעלים הצהובים צפים בתוך השלוליות. המים אינם מתנקזים, כי אין בעיירה תעלות ביוב. החיים מתנהלים באיטיות. לפנות ערב הרחובות מתרוקנים והאנשים מסתגרים יותר ויותר בבתים. אולם היהודים המתפרנסים מרוכלות מוסיפים לנדוד למרחקים על עגלותיהם, למרות מזג האוויר הקשה.

בחורף: העיירה בדרך כלל מכוסה שלג ועטופה כולה בלובן. הצעירים אוהבים זאת והקור אינו מרתיע אותם. מחליקים על הקרח באגמים הבודדים ונוסעים במיזחלות רתומות לסוסים, שהן כלי הרכב החורפי. תענוג לטייל בערב, כשהכוכבים משתקפים על פני השלג הקפוא. לפעמים הקור מגיע ל־33 מעלות צלסיוס. בבית חם. את התנורים הגדולים המצופים חרסינה לבנה, מסיקים מהבוקר, פעמיים ביום. התנור הוא מרכז הבית. התבשיל המקובל — חמיצת כרוב בתוספת תפוח־אדמה.

למרות הקור מטיילים הצעירים בערבים בחוץ ואהבות פורחות דווקא בחורף, כי הן מחממות את הלב וגם את הגוף. תוך כדי טיול אתה שומע פה ושם צלילי מוסיקה או שירה הבוקעים מהבתים. הצליל הנפוץ ביותר, הוא של המנדולינה; אך גם שני פסנתרים יש

בעיירה וגם כינור. עליו מנגנת חיהל׳ה בקר. תלמידתו של הכנר המפורסם שמואל לייב צ׳סלר. שמואל לייב צ׳סלר, בנו של הפלצ׳ר שמרבה להופיע בחוץ־לארץ, אבל לפני ראש השנה הוא נוהג לחזור הביתה. ואז נפתחים חלונות בית־אביו ומהם בוקעת הנגינה המופלאה של כל־נדרי. רבים מאנשי העיירה נאספים מסביב לבית, מקשיבים בדממה ומוחים דמעה.

קשה לסיים בלי להזכיר את אווירת החגים. כל חג ואופיו המיוחד. החג הנחרת ביותר בזכרוני, הוא חג הפסח. ההכנות לחג מתחילות כבר בפורים, אפיית המצות הפכה לטקס חגיגי. היו מכשירים מספיק מאפיות ורוב המשפחות היו אופות מצות בעצמן. לצורך זה היו מתארגנות קבוצות של משפחות ולפי התור היו עוזרות זו לזו וגם האפייה נעשתה לפי התור. כל החג עמד בסימן של התחדשות וניקיון. ליצני הדור היו אומרים: נס הוא שקיים חג הפסח, ולא — היו מתים מלכלוך. — אין כמעט חג, שלא השאיר את טעמו וריחו אצל כל אחד מיוצאי העיירות לכל החיים.

העליתי כאן על קצה המזלג עולם שלם, שנשאר במעמקי התודעה והתת־תודעה שלי ונשפך על דפים אלה כמעט בזרם בלתי פוסק. עולם זה שחרב ונמחק בצורה ברוטאלית ואכזרית ע״י הגרמנים, בו נכחדו כל יקירי משפחתי הענפה; להם ולבני העיירה מוקדשות שורות אלה.

את כולם אזכור באהבה גדולה ובכאב עד יומי האחרון.

בלומה שמוש

חנה שמוש

נספו בטרבלינקה עם מרבית בני המשפחה הענפה.

אליהו בן משה־ברוך ובלומה צסלר, (1986, חיפה)

בטרם חידלון

מעולם לא השלינו את עצמנו בנוגע לאנטישמיות, כי היא היתה מושרשת עמוק בתודעתם של שכנינו הפולנים. אולם השכנות היתה קורקטית, מלווה ביחסי כבוד הדדיים, בברכת שלום עם הרמת הכובע המוכרת היטב במסורת של השלאכטה האדיבה. היו איחולים הדדיים בימי חג ומועד, התקיימו קשרי מסחר הכרחיים, וכן עבודה בצוותא בבתי החרושת לעורות בבעלות יהודית. שיתוף פעולה מלא שרר גם בזמני פורענות שפקדו את העיירה, כגון אסונות־טבע, שריפות וכו׳; הפולנים לא היו שכנינו היחידים. חיו גם בסביבה רוסים לבנים; כפרים שלמים היו מאוכלסים בהם במקביל לכפרים הפולניים.

בזמנים כתיקנם לא היו לנו בעיות של אנטישמיות מצד התושבים הכפריים האלה, מפני שהם היו חדורי שנאה כלפי שליטיהם הפולנים וממילא הרפו מאיתנו. בימי ראשון, בחגים ובימי שוק, היו הכפריים, הן הפולנים והן הרוסים הלבנים, ממלאים את העיירה בעגלותיהם כשנשותיהם יושבות במרומי העגלה ומחזיקות משהו למכירה, לרוב תרנגול צבעוני, שיכניס מעט מזומנים בשביל הוצאות קטנות. עם הגיעם לעיירה הלכו לתפילה — הפולנים הלכו לקושצ׳ול והרוסים — לצרקבה הפרובוסלבית, שעמדו לתפארת בטבורה של העיירה בכיכר השוק. אחרי התפילה היו ממלאים את בתי המרזח ואת בתי התה, שהיו ברובם בידיים יהודיות והיוו מקור פרנסה לא אכזב. לא זכורים לי התפרצויות אנטי יהודיות מלוות בתגרות רציניות, פרט לקטטות קטנות במצב של שיכרות. במקרים נדירים אלו יד היהודים היתה על העליונה והתוצאות היו זכורות להם לזמן רב. שכנינו הפולנים מהעיירה עמדו בצד ולא התערבו, ובמקרים לא מעטים עודדו את היהודים, באומרם שהכפריים נהיו מחוצפים ויש ללמדם לקח.

נרקמו גם פה ושם יחסי חברות מסוייגים בין נוער יהודי ונוער פולני; היה זה בפגישות במשחקי ספורט, במגרש הספורט (בואיסקו) או בערבי ריקודים משותפים.

אהבה לא שררה בינינו, אך היחסים היו הוגנים. כל זאת — עד התחלת שנות השלושים.

עם הופעת ההיטלריזם בגרמניה השכנה ועם התפשטות התורה הנאצית החלו לנשב רוחות אחרות בעיירה. אמנם באיטיות אבל בצעדים בולטים. הגורם הפעיל העיקרי לכך היתה האינטליגנציה הפולנית, ובפרט הנוער, אשר התחיל לנהור לגמנסיות ולאוניברסיטאות בעזרתם הפעילה של השלטונות. האנטישמיות התחילה לפרוץ מעל פני השטח. נפוצו שמועות, שבבתים מסוימים אצל שכנינו מתקיימות פגישות ומתארגנות קבוצות פעילות, שתפקידן העיקרי הוא להפיץ את הארס האנטישמי בין התושבים השלווים. ההשפעה היתה ניכרת בעיקר במישור הכלכלי. בהתחלה — אולי עם קצת הרגשת אי־נוחות ואיפוק, אבל במשך הזמן — בגלוי. המפנה היה חד, היחסים כבר לא היו כבעבר.

פרנסתם של רוב יהודי העיירה היתה מבוססת על המסחר, ובעיקר עם הכפריים שבסביבה. תוצרתם החקלאית היתה מגוונת מאוד. מלבד מזון, יצרו צמר, פשתן, פרוות, עורות וכו׳. המסחר התנהל ישירות בשווקים או ביציאת היהודים לכפרים מי בעגלה ומי ברגל.

חלק מיהודי העיירה מצא את פרנסתו בחנויות של מוצרי תעשיה, כגון בדים שונים, עורות לנעליים ולמגפיים, כלי בית, כלי עבודה, בעיקר חקלאיים, וכל מיני סדקית נוצצים. היו גם בתי מלאכה לחייטות, סנדלרות, נגרות ונפחות והכנסתם היתה בחלקה על הכפריים.

החלק הפרולטרי השכיר עבד בבתי־חרושת לעורות אשר היוו את התעשיה היחידה בעיירה.

הפרוספרטי בעיירה התחיל עם תום הקציר, בזמן האסיף והדייש. והשפל היה בתקופת החריש, הזריעה וההמתנה ליבולים. בתקופה הזאת,שנקראה בפי העם היבשה. עמדו יהודים בפתחי עסקיהם ללא מעש, וחיכו לקונה שלא בא או שהסתובבו בשוק בציפייה, אולי בכל זאת מישהו יזדמן.

הנוער שהתבגר לא מצא את מקומו בכל אלה. המקורות היו מצומצמים ובקושי פרנסו את אבותיהם. שערי ההגירה היו נעולים כמעט הרמטית. על כן הסתובב הנוער ללא מעש ובשיעמום מעיק בשאיפה לזמנים טובים יותר, מבלי לדעת מה יגרום לשינוי הנכסף. העתיד לא נראה ורוד והמצב הכללי ללא מוצא.

הנוער המתקדם מבחינה רעיונית נחלק לשני מחנות; האחד — פזל למזרח, לעולם החדש, המהפכני, ואילו החלק השני, גם הוא צפה למזרח, אך למזרח אחר, אליו פנו אבותיו בתפילות ובגעגועים. מעט מאוד סיכויים היו לשאיפות הללו; ציפו לפתרון אך לא היתה כל אפשרות להגשימו וכל זאת בשנים הראשונות של שנות השלושים. את הפתרון הסופי לא ראו כמובן גם בחלומותיהם הרעים ביותר. אירופה נעשתה בינתיים כמרקחה. מצד אחד גרמניה הנאצית המאיימת, מצד שני רוסיה הסובייטית, ובאמצע ארצות אירופה החופשיות, כולל ארצות הברית מדושני עונג ומחפשות שלווה.

יום ולילה היינו צמודים למקלטי רדיו הבודדים בעיירה, ביודענו שגם גורלנו נתון על כף המאזניים. כולנו, כולל שומרי מצוות ומסורת ייחלנו לנצחון הסובייטים. אך למעשה היה מעמדנו כשל צופים מן הצד, עד שהסערה הגיעה גם אלינו ונסחבנו בעל כורחנו במערבולת הנוראה שהחלה להתפשט בכל אירופה.

התעמולה הגבלסית האינטנסיבית והמקיפה נגד פולין עבדה בכל הקיטור; לא עזרה לפולין נטייתה הפרו־גרמנית ההולכת וגוברת, בפרט במישור האנטי־יהודי. פולין עמדה על סף פלישה גרמנית; הוכרז על גיוס כללי שכלל את הנוער היהודי. העיירה היתה כמרקחה. שום דבר לא היה ברור וודאי, הופצו שמועות אשר הופרחו בין רגע. דבר אחד היה ודאי — מילה אחת שהרטיטה כל לב ריחפה באויר — מלחמה. ואמנם בחודש ספטמבר 1939 פרצו גייסות הגרמנים לפולין, והחל השלב הראשון במלחמת העולם השניה.

חרדה ואימה שררו בכל; חרושת השמועות עבדה בכל הקיטור. היתה דאגה רבה לנוער

שגויס בחפזון עקב שמועות על התקדמותם המהירה של הגרמנים ועל המנוסה של הצבא הפולני. יחידות מוכות חצו את העיירה, מטוסים גרמניים מפיצי אימה, חגו מעל גגות הבתים ואמבולנסים עם פצועים חצו את העיירה מבלי שנדע לאן ומאין.

הצבא הפולני השחצני, המגונדר והנוצץ איבד את זוהרו. פה ושם הסתובבו חיילים בלבוש מעורב, בחלקו אזרחי ובחלקו צבאי ומבוכה אחזה בכל, בשלטון המקומי ובאוכלוסיה. חנויות נסגרו, הורגש מחסור במוצרי מזון בסיסיים, ומקורות הפרנסה נסתתמו לגמרי. הכפריים שמרו על תוצרתם כי איבדו את אמונם בכסף. בודדים מהנוער עזבו את העיירה וברחו לכיוון צפון־מזרח, בלי לדעת בדיוק לאן ולהיכן.

הגיעו שמועות, שהגרמנים נמצאים כבר בביאליסטוק השכנה ובבילסק הנמצאת מהעבר השני של זאבלודוב ואילו אנו באמצע ללא כל שלטון. מצב של צפייה ומועקה.

עד שבאופן פתאומי ובבת אחת, כאילו לפי צו בלתי נשמע, כל ההמולה נפסקה. שקט מפחיד שרר מסביב. הסתגרנו בבתים, התריסים נסגרו והצצנו דרך הסדקים על הנעשה ברחוב הריק ללא נפש חיה, ערים ודרוכים לכל שינוי.

לפתע נשמע רעש מכונית ההולכת ומתקרבת. במהירות עצומה נכנסה לכיכר השוק, היתה עמוסה חיילים גרמניים ונשקם היה דרוך מול החלונות והפתחים של הבתים.

הסתובבה חיש מהר וחזרה כלעומת שבאה; כנראה היתה זאת מכונית סיור. אחרי כמה דקות נכנסה שוב ובתוכה תושב פולני שתפסוהו והושיבוהו במכונית, כדי להיות בטוחים כנגד חבלה. עד מהרה התמלאה העיירה בחיילים גרמנים על נשקם וציודם. בכל פינות הרחובות המצטלבים העמידו מכונות יריה מוכנות לפעולה. הסתכלנו עליהם מלאי פחד ומורא.

אט אט החלו להופיע אנשים ברחובות, קודם הפולנים ואחר כך גם אנחנו, אבל בהיסוס רב. בכמה מהבתים נפתחו קומנדטורות למתן היתרי יציאה לסביבה. בשביל קציניהם של חיל המצב הוחרמו חדרים בבתים המובחרים יותר.

אצלנו בבית הוחרם חדר בשביל קצין צעיר, שהיה די אדיב, עד כדי כך שביקש מאמי שתבשל לו אוכל ביתי. לפני אכלו הטיל עלינו לטעום, כדי להיווכח שהאוכל אינו מורעל.

אחרי יומיים של שהות אצלנו, העזתי לשאול אותו בתמימותי כי רבה, האם יהודים משרתים בצבא שלהם; תשובתו היתה שלילית. אבל הוסיף, שהיהודים עובדים בשביל הצבא. הוא גם אמר שאל לי לחשוש מהצבא הסדיר שהוא הוורמכט, ורק בבוא הס.ס. והגספטו מצבנו לא יהיה כל כך שפיר. לא ידעתי כמובן מה צפוי לנו בדיוק.

לאור היום נמשכו איך שהוא החיים למרות הפחד והמחסור, אבל עם רדת החשכה וכשהעוצר הוטל, הסתגרנו על מנעול ובריח, אין יוצא ואין בא. פה ושם שמענו צעקות קטועות עקב נסיונות ביזה, אבל ללא פעולות דרסטיות כל שהן. רק קצב פסיעות המשמרות על מגפיהם המסומרות המטילות אימה, הפר את השקט.

חרושת השמועות המשיכה לפעול, כרגיל בזמנים שבהם ההיסטוריה נוצרת יום יום, שעה שעה. השאלה הנוקבת שעמדה בפנינו ושאמורה היתה לקבוע את גורלנו היתה — מהו מקומנו בהסכם המפורסם ריבנטרופ — ומולוטוב. לא ידענו למי נהיה שייכים והיכן יעבור הגבול. צצו כל מיני ידענים ואיסטרטגים, מנבאי שחורות ולהיפך. טולטלנו על הגלים הסוערים של ההיסטוריה, חסרי אונים ומגששים בבלתי ידוע ותוך מהלך המחשבות הנוגות נעלמו לפתע הגרמנים בן־לילה כאילו לא היו. כאילו בלעה אותם האדמה. קמנו בבוקר, שקט ודממה, אין זכר לגרמנים. בהתחלה לא האמנו למראה עינינו.

וכשפגה התדהמה, באה הצהלה. היו בינינו יותר מאופקים, שטענו כי עדיין מוקדם לשמוח, אולי זה רק מהלך טקטי והגרמנים עלולים לחזור.

בינתיים נשארנו שוב בלי שלטון. התארגנה מיליציה אזרחית מעורבת (פולנים ויהודים), כדי לשמור על רכוש התושבים. הקשר עם ביאליסטוק השכנה היה רופף, אנשים חששו לצאת לדרכים. שוב גישוש בבלתי ידוע, שוב ציפייה לבאות ובעיקר לבוא הסובייטים. עזיבת הגרמנים העידה, שאנו נמצאים תחת שלטונם של הסובייטים. להערכתנו הם היו צריכים להגיע מכיוון צפון־מזרח, דהיינו מכיוון יערות ג׳ דנה. רוב היום בילינו בעליות הגג והשקפנו לכיוון ההוא. גם אני השתתפתי בתצפית כי גרנו בבנין בן קומתיים, מהבודדים בעיירה.

בינתיים הגיעו בודדים מביאליסטוק והודיעו, שהסובייטים נמצאים כבר בתחנת הרכבת בפרבר העיר. בגאווה ובסיפוק סיפרו, איך החיילים הסובייטים הכריחו את החיילים הגרמניים לפרוק בחזרה מכוניות עמוסות סחורות, שנבזזו על ידם במחסני התחנה. כפרי אחד, שהגיע מהכיוון השני של העיירה, מבילסק, סיפר שגם שם נמצאים כבר הסובייטים. ושוב היינו באמצע עם הרגשת קיפוח שאנו האחרונים לכל דבר. את הקולר לכל אי הצלחה תלינו בעובדת היעדרה של מסילת־ברזל בעיירה.

אחרי כמה ימי ציפיה ותצפית, ללא כל שלטון, הבחנו בשיירה מתקרבת. בישרנו לכולם את הבשורה המשמחת והשמועה התפשטה חיש מהר. הרחובות התמלאו אנשים וטף, בדיוק ההיפך ממה שקרה עם כניסת הגרמנים. לעומת זאת הסתגרו התושבים הפולניים בבתיהם, לא מפחד אלא מתוך בושה וכאב עמוק על אבדן עצמאותם, בפרט מידי אלה, שאהדתם מעולם לא היתה נתונה להם וכינו אותם ׳מוסקלים׳. לא היה לנו כלל ספק, שהיו מעדיפים את הגרמנים על הרוסים.

השיירה נכנסה לעיירה; היא היתה מורכבת מכמה משאיות צבאיות עמוסות חיילים, לבושים בסגינים כצבע סגיני הכפריים בסביבה. צבע אדמת חול וחבושים בכובעי בד־צמר אפור, מחודדים כלפי מעלה עם אוזניות נגד קור ובאמצע היה כוכב אדום, גם הוא מבד, סמל הצבא האדום.

בידיהם החזיקו רובים ארוכים, מיושנים, סגורים בכידון צר וארוך, שהיו מוכרים לנו מתמונות על מלחמת נפוליאון ברוסיה. ממבט ראשון התאכזבנו קצת ממראיהם בהשוואה לקומיסרים הלבושים בגדי עור, נאים ותמירים, כפי שתיארנו לנו בדמיוננו. היססנו לגשת אליהם, אם מתוך ביישנות, אם משום שהשפה הרוסית לא היתה שגורה בפינו.

מתא הנהג של אחת המשאיות יצא חייל, כנראה מפקדם, לבוש קצת אחרת. חבוש מצחיה וכוכב אדום עשוי מתכת מכוסה אמייל, רצועת עור מצולבת על סגין ארוך, וחגור אקדח גדול בנרתיק עץ. הוא ניגש אלינו ובירך אותנו על שהשתחררנו מעול הפשיסטים. הוא שאל מתי עזבו הגרמנים את העיירה ומה היתה התנהגותם כלפי האוכלוסיה. לאחר שענינו על שאלותיו חזר למכונית.

תוך זמן קצר התחילו לנהור מאותו כיוון יחידות צבא על ציודם ונשקם, חיל רגלים, חיל

פרשים, תותחנים, קוזאקים בלבוש כחול כהה עם כובעי הפרווה (הפפחות); היו יפי מראה וחטובי גוף, צמודים לסוסיהם, כאילו נולדו יחד, והמפליא מכול — היו ביניהם יהודים, קוזאקים יהודים, במציאות ולא בבדיחה, צ׳רקסים במדים ססגוניים בסגינים קצרים מקושטים בכדורי רובה על שני צדי החזה, היו קלמיקטים, טטרים, ערב רב שטרם ראינו כמוהו, מכוניות משוריינות, טרקטורים על שרשראות. מחזה זה תיקן במידה רבה את התרשמותנו הראשונה.

משעות הצהריים ובמשך כל היום והלילה נהרו היחידות מערבה, בו אמור היה להיקבע הגבול בהתאם להסכם. ההמולה נשתתקה; נשארו כמה יחידות כחיל מצב אשר עמלו למחרת היום בהתקנת רמקולים בכיכר השוק ובמת עץ גדולה באמצע, עליה הפעילו להקות צבאיות, ומוסיקה רוסית נעימה ומשיבת נפש. התפשטה בכל העיירה. צהלנו מבלי לדעת את הבאות. המשטר החדש היה חידה בעינינו, אבל הרגשתנו היתה, שניצלנו מידי הגרמנים מבלי לדעת בדיוק ממה ניצלנו. (זאת ידענו רק במהדורה השנייה של מלחמת עולם זו).

בין חיל המצב הזעיר הבחנו בלובשי מדים יוצאי דופן, בלבוש מהודר יותר. היו להם כובעי מצחיה כחולים, עטורים בפס אדום מסביב; חסונים ומדושנים מעין מפקדים, אך ללא סימני דרגה. הם לא התערבו בין הבריות כיתר אנשי הצבא, הסתייגו מהסביבה והיו בהם גינונים של עליונות מופגנת, עם זאת מסויגת.

הסתבר לאחר זמן שהם היו אנשי הנ.ק.וו.ד. יורשי הצ׳׳קה המפורסם, עושי הסדר לפי דרכם, ומקימי המשטר הסובייטי.

השלטון האזרחי והצבאי למחצה התמקם בבית העיריה הקודם, (המגיסטרט); שלטו בו אזרחים סובייטים מגויסים ורובם ככולם היו חברי מפלגה, ובראשם — כפי שהתברר — יהודי ושמו מרגולין. היתה זאת תקופת החגים: ראש־השנה, יום כיפור וסוכות. היתה הרגשה מוזרה — מצד אחד קם עולם חדש המבשר קץ לסבלותינו כיהודים ומאידך שררה איזו ריקנות מוזרה, אולי עקב החגים שלא נחוגו כבימים ימימה, שהאמורים להעלם מתודעתנו. בכל אופן — החגיגה נגמרה חיש מהר והמציאות האפורה היום יומית תפסה את מקומה.

בתי החרושת שבעיירה הולאמו, ביניהם גם טחנת הקמח שלנו וספיחיה. החנויות נסגרו, מקורות הפרנסה נסתמו כליל. מקורות פרנסה חדשים בהתאם לשולחן הערוך הסוביטי לא נוצרו.

הכפריים וחקלאי העיירה הפולניים הסתגרו במשקיהם, החביאו את תוצרתם ושחטו בקר בצורה בלתי מבוקרת, מפחד הלאמה והקולקטיביזציה ע״י יצירת קולחוזים השנואים עליהם כמוות.

למעשה, החלק הראשון משיר האינטרנציונל התגשם: את העולם הישן אמנם החריבו, אבל בהקמת עולם חדש — טרם התחילו.

עקב הלאמת דירות בשביל מוסדות שונים, או עקב מעמדם הקפיטליסטי כביכול, הוציאו תושבים ממקומות מגוריהם, כולל הורי, אשר גרו כדיירים בבית לבָנים בעל

קומותיים, והפכוהו למוסד פיננסי ממשלתי. הועברנו, שש נפשות על כל המטלטלים, לחדר אחד אצל אחות אמי, לשעבר חנות, שנסגרה.

כמו כל שלטון חדש וזר, הזדקקו הסובייטים למשתפי פעולה (הפעם על רקע אידיאולוגי) מתוך האוכלוסיה וכאלה נמצאו למכביר, בעיקר מבין אחינו ומבין הרוסים הלבנים אשר ראו את עצמם כמחותנים עיקריים בתמורות שחלו. מסופקני, אם הרקע היה אכן אידיאולוגי. ראייתם את המשטר הסובייטי היתה מוטעית ביסודה. תפישתם היתה, שמהפכה כלשונה הופכת את העולם בצורה כזאת, שהשכבות התחתונות עולות למעלה ואילו אלה שהם העליונים — יורדים למטה; עכשיו יהיו הקפיטליסטים המשרתים והמשועבדים. תמימותם הגיעה לידי כך, שאת השמירה על בתי החרושת לעורות, המלאות תוצרת בעל ערך רב, הטילו על בעליהם לשעבר, אך בהבדל קטן זה, שכל אחד מהם ישמור בעיקר בלילות, על בית החרושת של הזולת.

התמימות התבססה על נקמנות ולא על אידיאולוגיה, אבל זה לא ארך זמן רב. בכל זאת עשה הזמן את שלו, חלה התיצבות מסויימת ומהאנדרלמוסיה התחילה לצוץ מציאות יותר מכוונת ומונהגת. יחסה של האוכלוסיה היהודית למתרחש היתה בלתי אחידה ומבחינה מסוימת אפילו קוטבית, וזאת מכמה סיבות. הסיבות העיקריות היו: מעמדם הכלכלי והחברתי בעבר, התייחסות לדת ולרעיון הציוני וגם הפגיעה הישירה במעמדם האמיתי או המדומה. לכן — חלק מהתושבים היהודים היה פעיל, החלק הארי היה אדיש והיה גם חלק עוין — כמובן בחדרי חדרים.

החלק הפעיל אשר ניסה להשתלב במשטר החדש בא מהאכלוסיה הענייה, בעלי פרנסה בלתי מוגדרת, אבל אין להגדירם כפרולטרים, כי מעולם לא עבדו כשכירים ועל כן לא היו מנוצלים ישירות ע״י מעבידים. דווקא החלק הפרולטרי השכיר, אשר רובו ככולו עבד בבתי־חרושת לעורות, הוא אשר נפגע מבחינה כלכלית. בזמנים כתיקנם היו הם בעלי הכנסה קבועה והתפרנסו בכבוד, ואליהם לא הצטיין המשטר החדש ביחס של רוחב יד.

בינתיים — הלך והתדרדר המצב הכלכלי ובעיות הנוער הבוגר לא נפתרו מכל בחינה. פרנסה לא היתה, ורק בודדים מצאו עבודה אצל השלטונות. רוב החנויות נסגרו והחנויות הממשלתיות הבודדות שנפתחו לא סיפקו כמעט כלום. ואם כבר הגיע משהו למכירה, הרי זה חולק בין הקרובים לצמרת. המחסור היה בכול ובעיקר בצרכי יום־יום, כגון מזון, לבוש, צרכי בית יסודיים. כל סמרטוט הפך לבעל ערך; התפתח מסחר חליפין כי לא היה אֵמון רב בכסף. הפסימיסטים אמרו — זהו זה. ואילו האופטימיסטים טענו, שעם התייצבות המצב הפוליטי, יתייצב גם המצב הכלכלי ואל יאוש. כל זאת בשטח הכלכלי.

לעומת זאת — חלה התקדמות במישור החינוכי והתרבותי. בתי הספר היסודיים הורחבו, המורים והמחנכים, שחלקם באו מרוסיה, הצליחו ליצור מוטיבציה אצל התלמידים. שמותיהם של התלמידים המצטיינים הופיעו על לוחות מודעות בבתי הספר ובכל מיני עלונים וכו׳. הוכרזו תחרויות נושאי פרסים, נפתחו אפיקים ואפשרויות להמשך בבתי ספר גבוהים יותר. נפתחו כל מני קורסים וחוגים לשעות אחרי הלימודים. בית הספר נהפך למרכז החיים של התלמיד; שפת הרוסים הלבנים הוכרזה כשפה הרשמית. הוקמו חוגים וקורסים לְמבוגרים בשירה, בנגינה, בריקוד ובדרמה וכל זה מלווה בהסברה פוליטית על עדיפותו של המשטר הסובייטי, השפעת המשטר על הנוער בגיל בית־הספר היתה ניכרת.

שונה היתה ההשפעה על יתר האוכלוסיה; זקני העדה המשיכו בחייהם המסורתיים. כבעבר. בתי המדרש היוו כבעבר מרכז חייהם. כל המתרחש סביבם כאילו לא נגע בהם,

הם הסתכלו על המתלהבים במנוד ראש, באומרם, שעדיין אין זה סוף פסוק, מבלי שידעו מה הם בעצם מנבאים. גילאי הביניים פסחו על שני הסעיפים, החזיקו בעבר וחיכו לעתיד, אולי בכל זאת טוב יותר. הנוער, ברובו, פנה עורף למסורת שבלאו הכי התרופפה, והכל ללא בסיס איתן ובהרגשה של אי יציבות וספקות לקראת עתיד מעורפל.

העיירה התמלאה בבני משפחותיהם של אנשי צבא ופקידים סובייטיים. במשך הזמן התיידדו בחלקם עם האוכלוסיה, בעיקר היהודית. הפולנים, פרט לבודדים, הסתייגו מהם וראו את היהודים כמשתפי פעולה וכבוגדים שזמנם יבוא, כי קיוו שהגרמנים יחזרו...

לעיירה התחילו להגיע פליטים יהודים מהשטח הכבוש ע״י הגרמנים ובפיהם סיפורי זוועה על יחסם של הגרמנים ליהודים, על השפלות ומכות רצח, גירושים וסתם רציחות. קשה היה להאמין, שדברים כאלה אמנם התרחשו, זה השאיר חרדה בלב, אבל חשבנו שאולי תיאורים אלה מוגזמים במקצת.

לעתים רחוקות הגעתי הביתה מביאליסטוק, שם עבדתי, כי הצפיפות בבית היתה רבה ולא היה אפילו מקום לישון וכל זאת עד הגיוס לצבא הסדיר. אמנם העולם המערבי ערער בתוקף על גיוס תושבים משטח כבוש, אבל ללא הועיל. נשלחתי כמגויס לעומקה של רוסיה, אל עולם אחר, אנשים שונים וצורת חיים אחרת.

מכתבים מהבית הגיעו אלי באופן סדיר וסופר בהם על המתרחש בבית ובעיירה. אמי הודיעה לי בסיפוק, שאבי הורשה לעבוד בעסק המשפחתי לשעבר — הטחנה — למרות שהרחיקו ממנה את בני המשפחה, וזאת עקב מומחיותו המקצועית של אבא וגם משום שהיה מקובל על הבריות מכל השכבות והמעמדות. כתבו לי גם, שאח אחד שלי עובד בביאליסטוק בתעשיית טקסטיל והאח השני עבד בתעשיית העורות בעיירה. אחותי הקטנה למדה בשקידה והצטיינה בלימודים. בנעורינו שמענו, שלפני מלחמת העולם הראשונה, בימי שלטונה של רוסיה הצארית, הוקם סכר על הנהר הקטן שחצה את העיירה (מילטינה). בזמן מלחמת העולם הראשונה פוצצו הגרמנים את הסכר והאגם שנוצר ממנו התייבש. עכשיו הקימהו הרוסים מחדש להנאתם של תושבי העיירה. מאורעות קטנים אלה היו רבי עניין בעיירה. כתבו לי גם שמתגעגעים אלי ומחכים לרגע בו אגיע לחופשה הביתה.

הגעתי אחרי חמש שנים הביתה...ללא בית וללא תושבים.

נעלמו כלא היו, ללא קבר או אבן כדי להרכין עליו ראש ולהזיל דמעה. עפרם ואפרם פוזר לכל רוחות השמיים. לקבצם באחרית הימים תהיה משימה קשה ואולי בלתי אפשרית...

תמונה של הכותב עם אביו שנספה

פיניה חורובסקי (ניו־יורק)

עיר הולדתנו היקרה ופירפורי גסיסתה האיומים

א. הימים האחרונים של השלטון הסוביטי

כאחד מבני זאבלודוב המעטים שנותרו בחיים, רואה אני חובה קדושה בתור עד ראייה לתאר ב״ספר יזכור״ של עיירתנו עתיקת היומין את שנותיה האחרונות במאבקה המר על החיים — מאבק רצוף זוועות ועינויים, בטרם נחרבה בידי הצורר הנאצי, ימח שמו וזכרו.

ימחלו נא לי בני זאבלודוב, שאקרא להם בכינוייהם, כיוון, שאיני זוכר עוד שמות משפחות רבות.

ברצוני לומר גם יישר כוח לחברינו, בני זאבלודוב בארגנטינה, שהוציאו לאור את ״ספר יזכור״ לזכר עיר הולדתנו שנחרבה. ידעו ויזכרו הדורות הבאים, מה עשה לנו עמלק.

ביום חמישי ב־19 ביוני 1941 הגעתי בעגלתי לאתר, שבו היו מקימים שדה תעופה על אדמות הכנסיה הקאתולית והאורתודוכסית, שהוחרמו על ידי הסובייטים. הייתי בין העגלונים, שהובילו אבנים לאתר הבנייה. שם נודע לי, שהאתר נראה בעיני השלטונות קטן מדי בשביל שדה תעופה ולכן החליטו לספח חלק משדות האזרחים הנוצרים וכמו כן את בית הקברות היהודי.

בשובי הביתה מסרתי את הבשורה הרעה לאבי ישראל משה ע״ה, שרץ מיד לרב והביא לו את הידיעה. הרב סבור היה כמוני, שהוא לבדו לא יוכל לעזור הרבה, והציע, שמשלחת של קשישים תפנה בענין זה לאיש הממונה על עירנו ששמו מרגולין. אבי הכיר במקרה את מרגולין, שכן לפני שנים רבות למד אביו יחד עמו בישיבה. נדברו, איפוא, אצל הרב ללכת למחרת, ביום השישי, אל אותו מרגולין ולבקש להסיר את רוע הגזרה. אולם השכם בבוקר, כשהתכוננו לצאת לעבודה, שמענו, שבלילה הוצאו מהבתים היהודים ה״עשירים״, כביכול, והם הועברו לרוסיה. ואלו הם: צביה רובינס וילדיה והמשפחות של חיים ואליעזר ואֶלוול מילר. לקחו רק את אשתו של אליעזר ואלוול, כי הוא וחיים נאסרו עוד קודם לכן ונכלאו בבתי כלא רוסיים. אליעזר היה כלוא במצודת מינסק; שוחרר עם פלישת הגרמנים, שב הביתה וכעבור זמן מה נספה.

אלה שהוגלו לרוסיה נתמזל מזלם ורובם נותרו בחיים. ניצלו נחום לאפיצ׳יי, ראובן והקצב זליג יאנובסקי, שישב בבית הסוהר, שוחרר אך מת בדרכו הביתה. ביום בו נתבשרנו על ההגליות, לא עלתה לנו יפה העבודה. כל אחד פחד, כי פשטה שמועה, שימשיכו בהגליות בשבוע הבא. למרות כל האירועים האלה הלכה המשלחת אל מרגולין. יחסו היה ממש ידידותי וביקש לבוא שנית ב־23 ביוני.

הקשישים כמנהגם התלוצצו והתנבאו: ״אם הם כבר מתעסקים במתים — סופם מפלה״. ואמנם נבואתם נתקיימה.

בזאבלודוב גרו רוסים רבים, שעבדו בשדה התעופה וכן נשי קצינים, שהשתתפו בתמרונים. בשבת ב־21 ביוני חל חג רוסי כלשהו. חגגו, איפוא, ובלילה, קיימו מסיבות ונשפי ריקודים ושתו לשכרה. גם אנחנו, החברה הצעירים, הסתובבנו עד אור הבוקר.

שבתי הביתה וחשבתי לשכב לישון. פתאום שמעתי התפוצצות עזה. רצתי החוצה. אין רואים דבר. אנשים פרצו מן הבתים בבהלה. אומרים, שאלו התמרונים. עניתי, שזה לא ייתכן. זהו הד של פצצות ממשיות, שמטילים, כנראה, על ביאליסטוק. הבחנתי יפה בהתפוצצות. הרי הייתי בחזית ב־1939 בימי המלחמה עם הגרמנים. לא עבר זמן רב והשערתי נתאמתה. נוצרים, שבאו מביאליסטוק סיפרו, שהגרמנים הפציצו את ביאליסטוק.

הנאצים התקיפו את העיר בבוקר ב־22 ביוני 1941 בשעה שהתושבים היו שקועים בשינה. הפציצו את כל מקומות־הריכוז של הרוסים. בביאליסטוק נפלו פצצות על גן החיות, שבסביבתו חנה הצבא ואגב נפגע שוק הדגים ונהרגו אזרחים רבים. האווירונים הופיעו גם מעל זאבלודוב והנמיכו טוס, אך לא הטילו פצצות.

בעיר הייתה מהומה רבה. הרוסים החלו אורזים. התושבים היהודים לא ידעו מה לעשות,כי הרוסים נתקפו במבוכה עקב המהלומה שהונחתה עליהם. ילדים רבים מעיירתנו היו בזמן ההוא מחוץ לבתיהם, ובעיקר ילדים חלשים, ששהו בבתי הבראה בדרוסקניק. הוריהם המודאגים, אובדי עצה, חיפשו עזרה. הבהלה הלכה וגברה. לייבל טעוולס התרוצץ וביקש למצוא מישהו, שירצה לנסוע לחוראשץ, שם בילתה ילדתו אצל הורי אשתו. איש לא רצה לנסוע, כי הדרך לביאליסטוק היתה כבר משובשת. הואיל והכרתי יפה את הדרכים בכפרים, נטלתי על עצמי את המשימה להביא את הילדה.

אך נכנסה עגלתי לשדות והנה אני רואה חיילים מפוחדים ושרועים על האדמה; נתנו לי לעבור. אולם כאשר הגעתי ליער הגדול, נחסמה דרכי ע״י משמרות של חיילים רבים. אי אפשר עוד להמשיך... תמונה דומה עלתה בזכרוני מהימים שעברו עלי בצבא הפולני ב־1939. היינו שוכבים ביערות ומסתתרים מפני פצצות. עתה נמצא במצב דומה צבא אדיר ואין בכוחו לעמוד מול האוייב.

נסעתי חזרה הביתה. בזאבלודוב כבר החשיך היום. בשובי הביתה מסרו לי הודעה להתייצב לצבא ללא דיחוי בגן אחוזת האציל. התאספו שם גברים מהכפרים שבסביבה וכבר עמדנו להשלח לחזית. הממונה על העיר, מרגולין, נשא נאום ואמר: ״אין חשיבות לעובדה, שהגרמנים כבר חצו את הגבול. אנו נסוגים, אך נהדוף אותם בנקודה מסוימת״. לפתע באמצע נאומו הופיעה טייסת של אווירונים גרמנים והחלה להפציץ את שדה התעופה. פצצות רבות נפלו על העיר. מיד עלה באש כל האיזור, שבו עמדו הכנסייה הקאתולית והפרבוסלבית. נהרגו אז שתי בנותיו של נחום מנדל זלצמן, נכדו של שלום חיים אוסטרובצקי, בנה של ליבע בארטאש, בנה של רחל בינדר וגם נוצרים רבים. ביום שני נפלו הקרבנות הראשונים. הרוסים התפזרו במהירות ולא היה עם מי ללכת עוד לצבא... בלילה נמלט הצבא לכל עבר. והגרמנים הפציצו בלי הרף והמטירו אש על הדרכים.

ב. כניסת הגרמנים לזאבלודוב ומעשי הזוועה הראשונים

למחרת ביום הרביעי עברה שמועה, שהגרמנים נכנסו כבר למינסק. ולנו, קומץ היהודים לא הייתה ברירה אלא להישאר במקום. אלה שניסו להמלט לרוסיה, נאלצו לשוב. רבים מהם נפלו בדרכים.

בזאבלודוב היו מחסני סחורות גדולים. הנוצרים פרצו אליהם והחלו בביזה. אנו רצינו לפחות, להכין מעט מזון, אבל העירונים הנוצרים התייצבו נגדנו. בכל זאת אני ואברהמ׳ל בקר לקחנו בכוח שק קמח והחבאנו אותו, והנוצרים העבירו מבתי החרושת לבתיהם

עגלות מלאות עורות. לא החמיצו שום הזדמנות. בינתיים אין שלטון בזאבלודוב ורכושם של היהודים הפקר.

ביום רביעי בערב בא אלי אברהמ׳ל בקר לחלק בינינו את הקמח. והנה אנשים מספרים, שהרוצחים הנאצים נכנסו כבר לזאבלודוב דרך רחוב בילסקה ושהם מסתובבים ומשליטים סדר כדי למנוע מעשי שוד. ממילא לא היה עוד מה לשדוד... הסתתרנו מתחת למרפסת ביתנו. אומר לי אברהמ׳ל: ״יש לך אקדח? תן לי אותו. אני מוכרח לשים קץ לחיי, בין כך ובין כך חיינו אינם שווים עוד הרבה. הלוא אנו יודעים, מה הם עושים ליהודים בכל מקום״.. שכנעתי אותו להמנע ממעשה זה. אולם מה התועלת בהתערבותי, אם נרצח כעבור זמן מה...

קבוצת הפיטרול הראשונה של הגרמנים עזבה את העיירה והזהירה: לשמור על הסדר. מחר בבוקר יבוא הצבא.

באמצע הלילה שמענו שוב מטחי יריות. בבוקר נטל אבי ע״ה את הטלית ותפילין ויצא לבית המדרש הקטן. את בתי המדרש הגדולים החרימו השלטונות הסוביטיים והפכו אותם למחסני תבואה. ולפתע יריות ברחובות. אנשים מתחבאים במרתפים. אבי בא בריצה, צועק לצאת מהר מהמרתפים; כל העיר בלהבות... ניסינו להציל מביתנו כל חפץ שיכולנו; אבל כל פעולת ההצלה היתה לשוא, כי ממילא היינו נאלצים אחר כך להשאיר הכול...

רתמתי מיד את הסוס לעגלה והוצאתי מהבית את דודי המשותק אבא־דניאל. אי אפשר היה לנסוע עוד בעיר, כל הבתים בערו. נסעתי, איפוא, דרך הגן. והנה אני רואה את זיידקה מילאוויצקי שוכב על הארץ וגונח. אני רץ אליו, והוא אומר לי, שלפני רגע ירה בו גרמני. אני שם בפיו גרגר סוכר ואץ לנחל להביא מעט מים; אך לא היה עוד עם מי לדבר... נסעתי איפוא אל מקום הסתר שמאחורי טחנת הרוח ושם מצאתי רבים מבני זאבלודוב וצרורותיהם עמם. אני משאיר את העגלה עם דודי החולה וממהר הביתה... אולי אפשר עוד להציל דבר מה... אני פוגש את אבי, פניו וידיו שרופים. הוא רצה להוציא את הספרים מהבית. אני רואה שבסמוך מוטלת בלי רוח חיים הזקנה לאפיציי שנורתה. פצועים רצים, מבקשים עזרה. מחזה בלהות. העיירה נשרפה כליל: בתי מדרש שמסביב לבית הכנסת הישן. כל הבתים, אפילו בית המרחץ המוקף חומה. רק בית הכנסת הישן הנושן עומד על תילו והאש אינה שולטת בו; אני ואבי ע״ה מביטים, משתאים ומדמים בלבנו — זהו נס!..

לא הייתה זאת אלא אשליה. פתאום הגיעו הבירויונים הנאצים, ימח שמם וזכרם! שופכים גזולין מסביב לבית הכנסת העתיק ומבעירים את האש... כך נשרף ונמחה מעל פני האדמה בית הכנסת המפורסם של זאבלודוב. שהתקיים 400 שנה — אחד משרידי האמנות הנדירים... נותרה בלבד האבן הגדולה, שהיתה לפני בית הכנסת והיא כמו מיותמת.

ג. ההתעללות ביהודי העיירה ונסיונם להימלט

כך נהגו גם הנאצים למחרת ביהודי ביאליסטוק. הם הכריחו 2000 יהודים להכנס לבית הכנסת והציתו אותו. כולם נשרפו... וביניהם מורינו, שלימדו ב״בית הספר תחכמוני״. מי אינו זוכר את המורה קאפוסטין ומורים אחרים? נשרף חיים גם שחקן־שח המפורסם אהרן זאבלודובסקי.

ובזאבלודוב לא היתה לנו עוד קורת גג מעל ראשנו..מי שהציל דבר מה, הביא אותו אל הנוצרים. מכל זאבלודוב נשארו לפליטה בתים ספורים ברחוב בילסקה: בית הרב ובית המדרש. נתקבץ שם מספר רב של יהודים ושכבו צפופים ודחוקים. הגרמנים פרצו אל ביתו

של הרב ר׳ יוחנן מירסקי ז״ל, הוליכוהו לרחוב והחלו להכותו... כמה נוצרים התערבו לטובתו ובמאמץ רב עלה בידם לחלצו.

הנאצים החרימו את הסוסים ואת העגלות של היהודים. אמרו להם ללכת אל משרדם באחוזת האציל, כדי לקבל את התמורה. היו שהלכו ואכן קיבלו ״תשלום״ מר. בנס נשארו בחיים! אני, מלכתחילה, לא רציתי ללכת. לבי הזהירני מפני המלכודת.

לאחר מכן התחלנו לאסוף את ההרוגים ולהביאם לקבורה בבית הקברות. נהרגה אשתו של ליישקה גורוש. ברציה בארטנובסקי נורה, כאשר יצא מהמרתף. חיים פייוול שואב המים נשרף בבית המדרש. הסתתר בעליית הגג.

רבים מיהודי זאבלודוב נמלטו אל העיירות שבסביבה, כל אחד למקום שהיה לו ידיד. לנארבה יצאו: רבינו ר׳ יוחנן מירסקי ז״ל עם בתו ונכדו, יעקב צסלר, הסופר משה ואשתו, באבקע חיה בת דבורקה ומשפחתה, חיה־עשקה האופה עם בניה ועוד משפחות אחדות. לבילסק נסעו: לייב־הירש הספר ואשתו, חנא הירשל צסלר ומשפחתו, משה הירש גלאטשטיין עם אשתו, אשתו של זליג הרשקס וילדיה, פסח פליקר ומשפחתו, יענקל הפרוון ומשפחתו, יצחק בייגל וילדיו, אברהמ׳קה טנצר וילדיו, אסתר ובײלה פורמן ועוד משפחות, שאיני זוכר את שמותיהן. לביאליסטוק עברו: משה ברוך צסלר ומשפחתו, פייבל צסלר. ומשפחתו, עמטשה ושמואל ליפשיץ ומשפחותיהם (בנו נהרג), דוד אפשטיין לבדו, אשתו ובתו הקטנה נהרגו, כל משפחת דראלס, אליעזר רזניק ומשפחתו, איסר צירולניק ומשפחתו וכן אחיו ועוד אנשים רבים.

יש שנמלטו לביאליסטוק, כי פחדו שמא ילשינו עליהם העירונים הפולנים, שהיו להם משרות אצל השלטונות הרוסים. נח פדר, למשל, היה כבר בגיטו ביאליסטוק, כאשר נתפס על ידי הגרמנים והוצא להורג.

מספר רב של משפחות ברחו לארלה ולמיכאלובה; וביניהם: ליפא קאזאנסקי ומשפחותיהם, משפחת דוד ארלאנסקי, בניו של שמוקלר סנדר וזלמן, ילדיו של איצ׳ה מאיר ואמם, יששכר באבריי עם אשתו וילדו, פייבל פעטלין ומשפחתו, נחום וניאמה ארלגוט ומשפחותיהם ובישקה בנו של יואל ״דער שטארקער״ (החזק) ומשפחתו. אבל הגרמנים מצאו את בישקה ואת ניאמה פאז׳ני וירו בהם.

וכך התפזרו ונפוצו יהודי זאבלודוב שלנו בערים ובעיירות הסמוכות. מהאנשים, שנסעו בעגלות הוחרמו הסוסים והם נאלצו לדחוף את העגלות. לקחו גם את הפרות, שהנמלטים הובילו עמם. בזאבלודוב נצטוו היהודים למסור את הפרות. אולם אמי אמרה: יהיה מה שיהיה... היא לא תתן את הפרה! ואכן הוליכה את הפרה לביאליסטוק. הגיעה ללא מכשולים עד לדאיליד סמוך לביאליסטוק ואז שדדו ממנה הנוצרים את הפרה באלימות. היא נאבקה בהם עד ששברו את רגלה ונפלה חסרת אונים. שכבה כל הלילה על האדמה. במקרה ראה אותה איצ׳קה סוקיאניק, שאף הוא ברח לביאליסטוק. איצ׳קה מיהר להביא את הבשורה לגיסי חיים מנשה פאראזו׳בסקי וזה לקח מיד עגלת יד, יצא ללא דיחוי לעזור לאמי, והעביר אותה לבית החולים בביאליסטוק.

לא אשכח לעולם את המראה המעציב, שראיתי כאשר יצאנו בבוקר מזאבלודוב; אנו קומץ יהודים וצרורותינו על שכמנו; רודפים אחרינו שקצים ושקצות, חוטפים את החבילות מידיהם של החלשים ומכים אותם מכות רצח... זה היה מצבנו, כשגררנו את עצמנו מזאבלודוב היקרה שלנו.. אנו מושפלים, מבוזים, נרדפים... וכך הגענו לביאליסטוק.

ד. הנס הראשון

באתי לדירתה של אחותי חנצ׳ה. בדיוק יצאה אז הפקודה, שהיהודים חייבים לשים על בגדיהם את הטלאי הצהוב. שמתי את הטלאי, שעליו ״מגן דוד״ והלכתי לבית החולים להוודע, מה שלום אמי. בדרך עמדו נוצרים ולעגו ליהודים, שנשאו את הטלאי הצהוב... הביקור הראשון עבר בשלום.

בפעם שנייה נתפסתי על ידי הגרמנים, שהיכו אותי עד אפיסת כוחותי.. ברצוני לספר, איך ניצלתי ממוות ודאי. סבורני, שאירע לי נס, הנס הראשון...

דובר כבר על הקמת גיטו בביאליסטוק. ולכן יצאתי עם בנה של אחותי אברהמ׳ל לכפר ריניכץ לקנות קצת מזון אצל האיכרים, שהיו מכירי. חמקנו בין ערימות התבואה. עברו אז בכפר חיים גארבר — בארטאש ובעלה של ליבה בארטאש — נחום. בכפר היו גרמנים. לנחום נתנו לעבור, חשבו שהוא נוצרי. ואת חיים הרגו, כי היה נראה כיהודי.

שמענו את היריות ומיד פנינו לדרך המוליכה לכפר, שהכרנו יפה. אכרים אחדים נתנו לנו קמח, גריסים וחמאה, שחשבתי להביא לאמי, לבית החולים. השכם בבוקר העבירו אותנו בשבילים אל הדרך, שבה נוכל ללכת לביאליסטוק. אך אי אפשר היה לעקוף את הכפר האלמאנד הסמוך לעיר. וברגע שהתקרבנו לבית הראשון בתקווה, שנסתתר באסם התבואה, שמענו לפתע דיבור גרמני ובטרם הספקנו להפנות ראשנו באה הפקודה: עמוד! יהודים ארורים! עצרנו מיד. מכה חזקה הונחתה על פני עד שחשכו עיני. הנאצים ציוו להשליך את החבילות. התחננתי לפניהם, שיניחו לנו. אני אומר: ״נשרף ביתנו. אני מביא מעט אוכל לאמי החולה השוכבת בבית חולים״. לא הועילו הבכיות והתחנונים. הנאצים אמרו לנו להוביל את אופנועיהם.

הם הולכים אחרינו ואקדוחיהם שלופים. מוליכים אותנו ליער... אני חש שספורים רגעי חיי ואני לוחש לנער אברהמ׳ל ״הבה נשליך את האופנועים ונברח ליער. אין לנו מה להפסיד. גורלנו נחרץ. אולי לא יהיה להם קל לפגוע בנו באקדח כמו ברובה״. פתאום עצר אותי אחד הנאצים וציווה עלי לגשת אל העץ הסמוך. כאשר החל קושר אותי אל העץ, חילצתי ביאוש את ידי מהחבלים, הרימותי את זרועותי לשמים וזעקתי: ״אלי, הושיעה נא לנו!״ ״איך זה? אינך קומוניסט? אתה מאמין באלוהים?״ — שאל הנאצי, ומיד התיר את הכבלים מידי. אני מראה לו את הדרכון הרוסי, שבו רשום מס 11, סימן המציין את האנשים שהיו סוחרים.

הנאצים החליטו להביא אותנו אל מפקדת הגסטאפו, ששכנה במחנה של גדוד ה״אולנים״ (חיל הפרשים).

היו שם הרבה שבויים רוסיים. הם מביאים אותנו אל מפקדם ומודיעים: ״לקחנו בשבי שני יהודים״ רציתי לומר דבר מה, אך נחתה מהלומה מאחור על ראשי, ונפלתי ארצה. המשיכו להכות אותי מכות רצח עד שנתעלפתי. כאשר פקחתי את עיני ראיתי, שאני מוטל בנהר של דם. רציתי לקום, אבל הייתי תשוש. הנאצים הרימו אותי ואחד מהם דחף אותי ברובהו החוצה. חשבתי, שעתה יבוא קיצי. בוודאי יירו בי. הנאצי השאיר אותי בחוץ והלך... גררתי את עצמי עד הכביש. נוצרים אחדים, שעמדו שם וראו אותי, פרצו בבכי. המראה שלי עורר בהם רחמים; הייתי פצוע מאד, עין אחת נעצמה; נדמה היה לי, שנתעוורתי. כאבי היו לבלי נשוא. אני מחפש בין האנשים את אברהמ׳ל, איני רואה אותו. שמא הכהו עד מוות. מחשבה זו מדאיגה אותי. איך אבוא הביתה בלי הנער? והנה אני רואה, שאיזה בריון נאצי דוחף את אברהמ׳ל החוצה והוא כולו שבור ורצוץ... בעמל רב

סחבנו את רגלינו לבית גיסי. לא הכירו אותנו. כה נפוחים היינו לא יכולנו לא לשבת ולא לשכב. שמו עלי תחבושות בלי הרף עד שהתאוששתי מעט. לאחר כמה ימים באתי לבית החולים. ד"ר רוטנברג התפלא מאד. איך יכלתי לספוג מכות נוראות כאלה ולהישאר בחיים. בביקור הבא בבית החולים בביאליסטוק שוב לא מצאתי את ד"ר רוטנברג. הוא התאבד כאשר הקימו את הגיטו.

ה. דיכוי יהודי זאבלודוב

גרנו אצל אחותי בביאליסטוק ברחוב מיצקיביץ'. הנאצים החלו כבר לסגור רובעים יהודים שלמים ואגב היו חוטפים גברים והבטיחו לשחררם תמורת כופר נפש. אספו תמיד את הכסף, אך לא ראו עוד את החטופים. באחת השבתות חטפו אלפיים איש, וביניהם היו אנשי זאבלודוב: פיבל צסלר ובנו, וואלוול גלאדשטיין ובנו חתנו שלמה גאראש, לייב יאשטקיקס, בעלה של אדל שייטשיקס, שני בניה וחתנה ועוד אנשים מזאבלודוב. הנאצים דרשו כופר נפש. — הנשים הסירו טבעות ועגילים וביגע רב גייסו את הסכום הנדרש. אבל האנשים היקרים שלנו לא שבו.. קראו לקרבנות אלה "קרבנות שבת". חיברו שיר לזכרם. מאוחר יותר נודעו לנו פרטים על גורלם. הובילו אותם אל מקום שבין הרים הקרוי "פעטראשע"; הכריחו אותם לחפור קבר וירו בהם.

בינתיים נתפרסמה פקודה: "היהודים חייבים לעבור לגיטו. כל אחד השתדל לתפוס מקום ככל שאיפשרו התנאים. אנו, בני זאבלודוב, לא ידענו מה לעשות. רבים מאתנו לא רצו ללכת לגיטו. רווחה שמועה, שהגיטו יהיה סגור. לעומת זאת, — אמרו — לא ניתן להקים גיטו בזאבלודוב. ואפשר שם לגור בבתי חרושת לעורות ובבתים שנותרו לפלטה. החלטנו איפוא לשוב לזאבלודוב. אולם קודם לכן עזרתי לגיסי לעבור לגיטו. לעולם תעמוד לנגד עיני התמונה העגומה של הנדידה לגיטו. בני ביאליסטוק המסכנים הולכים מדוכדכים וסוחבים עמם את רכושם הדל. נוצרים מסתכלים, לועגים להם, מנסים להוציא מידיהם באלימות את צרורותיהם, מכים אותם והגרמנים מביטים וצוחקים...

אבי רץ, למרות אזהרותי אל גיסתי מנוחה, סוחרת "פוך". רצה לאסוף מנין בחדרה, כדי לומר קדיש לזכר בנו, אחי לייב. לרוע המזל תפסו אותו הגרמנים וחתכו חצי זקנו עם בשר לחיו..

אחרי שהעברתי את גיסי לגיטו, חיכו לי כבר איסר צירולניק ומשפחתו וגיסי מיכל ומשפחתו ויצאנו חזרה לזאבלודוב. בקירבת העיירה פגשנו נוצרים והם ספרו לנו, שהנאצים קיבצו יהודים רבים בשוק הגדול במקום, שבו היתה פעם משאבת מים. עמדה שם אנדרטה של סטאלין. הנאצים ציוו לכרות את ראשו ולנפץ לרסיסים את החלק שנותר. את היהודים הטרודים במילוי הפקודה היכו באכזריות. אחר כך הורו לערוך "לוייה יהודית".. נאלצו לשאת את הראש לבית הקברות ולקבור אותו.. ואכן, סטאלין נקבר בבית עולם יהודי. ובשעת הקבורה שוב הפליאו את מכותיהם..

נעצרנו נבוכים. לא ידענו לאן ללכת. מאוחר כבר לחזור לביאליסטוק. באין ברירה נכנסנו לבית החרושת, של סארנאצקין. פגשנו שם כמה משפחות ונשארנו ללון... למחרת התחלנו להתארגן כדי למצוא פינת מגורים לכל משפחה. הסתובבנו בין חורבות הבתים השרופים, הוצאנו מתוך גלי החרבות לוחות ברזל והתקנו כיריים לבישול. אחדים מהחוזרים הלכו בדרכים צדדיות לכפר להשיג קצת מזון. הצלחתי לקבל עבודה אצל הנוצרי וינציג וולנסביץ, שסדנתו היתה בבית האחרון ברחוב הסנדלרים. חתנו צאשק הבטיח לי, שאם אהיה אצלו, לא אצטרך לעבוד למען הגרמנים. לנתי באסם ובינתיים יכלתי

להשיג לפחות מעט מזון בשביל אבי ואחותי. היו משפחות, שמסרו את בניהם לנוצרים, שיעסיקו אותם כרועים; היו מרוצים שלא יסבלו מרעב.

מדי פעם הגיעו אלינו בשורות מרות על זוועות הנאצים. ובזאבלודוב נצטוו היהודים להקים "יודנראט". שמעון וויסוֹצקי נתמנה לתפקיד ראש היודנראט. חברי היודנראט הנוספים שאני זוכר היו: זלמן רוגובסקי, יעקב "דיבאן", אהרן קרופניק, ראובן בקר ועוד כמה אנשים. אלקנה אפשטיין שימש כמזכיר ויודל פאטלין היה שוטר. יום יום נשלחו אנשים לעבודה בסלילת כבישים. רבים עבדו בכביש ביאליסטוק וולקוביסק. את העבודה ביצעה החברה הגרמנית "קירכוב". יהודי זאבלודוב נתחייבו לספק מדי שבוע עשרה גברים. העובדים באו לפעמים הביתה ביום ראשון. יהודי זאבלודוב ביקשו מהם לקנות מעט מזון אצל האיכרים. הייתי יוצא בעגלתו של מעבידי וולוסביץ להביא את המזון. סיכנתי את עצמי, כי נסעתי כנוצרי בלי הטלאי הצהוב.

העבודה הקשה ביותר הייתה בחורף. הגרמנים רצו להרחיב פי שלושה את הכביש הפונה מביאליסטוק בכיוון מוסקבה. הם לא זכו בחייהם לראות את הכביש החדש. אבל בינתיים דרושות היו יותר אבנים לסלילת הכביש ולכן החלו הגרמנים לפרק את בית הקברות היהודי. היינו מתגנבים אל אוהלי הרבנים והצדיקים הגדולים ובוכים בכי מר על אסוננו הגדול.

כבר סיפרתי, שיהודי זאבלודוב התפזרו בבתי חרושת, שנוטשו ובכמה בתים שלא נפגעו בשריפה: בביתו של שפסלה וויסוצקי, בבניינו של יעקב קופלינסקי. את ביתו של דוד לוין החרימו השלטונות, את בית המדרש הבילסקי ואת ביתו של הרב לקחו לעצמם הנוצרים.

העיירה היתה נתונה בעוצר. ערב אחד יצא מפתח ביתו השוחט שלום אפשטיין ולמזלו הרע נתקל במפקד הנאצי. הלה עצרו, החזירו לדירתו וירו בו לעיני כל.

גרנו בבית החרושת של סארנאצקי. באחד הערבים יצאנו לרגע החוצה; אני, אליהו פאטלין, זיידקה בקר, דוד גלאטשטיין ואוּמן אחד שגר ממול. לפתע הופיעו מולנו אנשי גסטאפו; כאילו צמחו מתוך האדמה. הורו לנו להתייצב מיד בבוקר במשרדם. "בל יחסר איש". פנינו אל שמעון וויסוצקי, שיעזור לנו. הבטיח ללכת אתנו ולהשתדל למעננו. באנו בבוקר למפקדה של הנאצים ושם הוכנסו למשרד אחד אחד והיכו אותנו בלי רחמים עד שכמעט יצאה נשמתנו.

ביקשתי מאת שמעון וויסויצקי, שלא ישלח אותי לעתים קרובות לעבודה, אך לא הועיל. כך נהג למרות שהצלתיָ אותו ב־1939, כאשר נפצע ברגלו בימי המלחמה עם הגרמנים. כולם התפזרו, רק אני ומשה׳לה ברנר נשארנו לידו ולא עוד אלא נשאנו אותו כברת דרך עד לבית אכר אחד. מסיבה זו לא מצאנו את גדודנו ונפלנו בידי הגרמנים ואך ניצלנו בנס.

את שמעון הביא האכר לבית החולים וכשהחלים שב הביתה. היתה בלִבי טינה על שמעון. מדוע שכח הכול?

ו. קשרינו עם ביאליסטוק

אמי שכבה עוד בבית החולים בביאליסטוק. הנערה הראשונה, שסיכנה את חייה ויצאה מזאבלודוב לגיטו ביאליסטאק היתה שרה קופלינסקי. היו אנשים, שניסו את מזלם והלכו בעקבותיה. הם נכנסו לגיטו עם קבוצות של עובדי כפייה יהודים או בקפיצה מסוכנת מעל הגדר. בגיטו ניתן היה עוד להשיג מצרכים חיוניים כסבון ומוצרי גלנטריה. היינו זקוקים

במיוחד לסבון, כי גרנו בבתי חרושת בצפיפות, דחוקים זה לזה, והליכלוך היה גדול.

אחותי חלתה מאד. מרוב פחד נחלש התאבון שלה; יום אחד נסע לביאליסטוק הנוצרי, שגרתי אצלו, וינציק. לא חשבתי הרבה, הסרתי את הטלאי הצהוב והצטרפתי אליו. בדרך זו נכנסתי לגיטו ביאליסטוק ומיד הלכתי לבית החולים לראות את אמי. כשראתה אותי פרצה בבכי מר. ביקשה להוציאה משם, כי שכבה כבר בפרוזדור. בית החולים היה מלא חולים וחסרו מיטות. פניתי אל אחותי, אבל היא גרה בצפיפות ובדוחק, מפני שבגיטו הוקצה חדר אחד למשפחות שלמות. חזרתי איפוא לזאבלודוב ובעזרתו של הנוצרי צ׳אֶשק, שעבד אצל המפקד הנאצי, השגתי אישור להעברת אמי לזאבלודוב. הבאתי אותה אל ״ביתנו״ לבית החרושת.

בגיטו פתרו איך שהוא את בעיית המזון. עובדי הכפייה היהודים היו לוקחים אתם לעבודה חליפות בגדים ודברים בעלי ערך, מוכרים בהזדמנות לנוצרים וקונים מזון. זכינו לפעמים ל״שבוע טוב״, כאשר הצלחנו להעביר מזון רב. גם הנוצרים מזאבלודוב מכרו לנו מזון, שאח״כ הברחנו אותו לגיטו ביאליסטוק. ואגב, מן הראוי לציין, שהנוצרים בזאבלודוב קנו בפרוטות את בתי היהודים היפים, שלא נשרפו. הם עזרו זה לזה בסחר הבתים. העיקר, להשתלט על רכושם של היהודים.

ובינתיים יצאה פקודה, שכל היהודים חייבים לגור באיזור אחד. עד כה היינו מפוזרים בבתים שונים בעיר השרופה. הכריחו אותנו להתרכז בבתי חרושת לעורות של ביאליסטוצקי ושל הרצקה ושל איידלמן. אבל הרוצחים הנאצים לא נתנו לנו אפילו לחיות את החיים הקשים האלה — חיים עמוסי צער וסבל. רוחות חדשות החלו מנשבות ועננים שחורים התקשרו מעל גיטו ביאליסטוק והעיירות שמסביב. הגרמנים הוציאו יהודים רבים מהגיטו והעבירו אותם לפרוז׳נה. בין המפונים היו יהודים מזאבלודוב. ראו בעגלות את אברהם דראלס, את הרשל באזרוק עם משפחותיהם ועוד אחרים. גם יהודי נארבה הוסעו לפרוז׳נה. מדיניות הגירושים של הנאצים צמצמה את הגיטו; הם חיזקו גם את השמירה, כדי למנוע בריחה מהגיטו. יום אחד באו ברגל מפרוז׳נה לזאבלודוב הרשל באזרוק ואברהם דראלס וביקשו שנעזור לרב ר׳ יוחנן מירסקי ויעקב צסלר. אף על פי שהיינו שרויים בתנאים נוראים, אספנו מעט כסף ומסרנו להם.

רבים מניצולי פרוז׳נה יכולים בודאי לספר על מספר ניכר של יהודי זאבלודוב, שגרו בבתיהם.

התקרבו ימי ראש השנה ויום כיפור. הגיעו אלינו ידיעות מעציבות על משפחתי. דודי, דניאל חורובסקי, מת בדיוק בראש השנה. נפטרו גיסי מלך צירולניק ויונה אֶדר. אחותי חנצ׳יה, אשתו של פוראזו׳בסקי נפצעה באצבע בשעת טיפוס מעבר לגדר של הגיטו, לקתה בהרעלת דם ואי אפשר היה להציל את חייה.

נזדמן לנו, לקבוצת עובדי כפייה, להיות ביום כיפור בארמון ליד הכפר דובריניובקה, שם חטבנו עצים להסקה, ניצלנו את שעת הכושר, ערכנו בחשאי מניין והתפללנו תוך זהירות, שהנאצים לא ירגישו בדבר.

נשי יהודי זאבלודוב הלכו לשדות הנוצרים להוציא מעט תפוחי אדמה בשביל החורף. לא יכלו להעלות על הדעת, שכה קרוב קיצן...באופן כזה חלפו הימים הנוראים בעינויים ובסבל...

ז. הגירוש מזאבלודוב

נדמה לי, שהגירוש אירע באחד בנובמבר 1942, שבוע לאחר סוכות. כמה אנשים ששהו בגיטו ביאליסטוק, וביניהם יוסף אינטראליגאטור, סיפרו שבגיטו ביאליסטוק קיימת שמירה קפדנית ואינם יוצאים עוד לעבודה. ומהנוצרים נודע לנו, שהגרמנים הזמינו הרבה עגלות, כדי לגרש מחר בבוקר את כל יהודי זאבלודוב. אמרו שיעבירו אותם לפרוז׳נה. אנשים אחרים סברו, שיביאו אותם לעיירות שונות. לאן? איש לא ידע בוודאות.. שאלתי את מעבידי וולוסאביץ אם שמע דבר־מה. הוא ענה, שאין לו שום ידיעה; כאשר ישוב חתנם צ׳שיק מהעבודה אצל המפקד הנאצי, ידעו הכול.

בינתיים ירד הלילה. אני נכנס אל הורי ומספר להם, שמחר יגרשו את יהודי זאבלודוב. מתייעצים מה לעשות. הורי מציעים שאתחבא; הם עצמם לא יוכלו להצטרף. יהיה להם קשה להתחבא, ומי יודע כמה זמן עלול המצב להמשך. לא יכולתי אפילו לעזור לאחותי, שנחלשה מאד. ביקשתי את גיסי, שיתן לי לפחות את הילדים. אולי אוכל להחביאם. הוא סירב ואמר: שהילדים יישארו עמם במקום שהם יהיו. נפרדתי מהם בחיפזון. נכנסתי לשמעון ויסוצקי ושאלתיו: אולי מישהו מוכן להתחבא עמי? השיב, שאין זה בא בחשבון. ראשית הוא ראש היודנראט; שנית, יש לו אשה וילד, לכן הוא מוכרח להישאר. אולם ביקש שאקח עמי את גיסו יוסף אינטראליגאטור. אשתו נמצאת בביאליסטוק, אולי יצליח עוד לראותה.

הסתתרנו באסם של וינציק וולוסביץ׳, עמוק בשחת ליד הקיר הפונה לבתי החרושת ולבתי מלאכה לעורות. משם נוכל לראות כל מה שמתרחש בחוץ.

אנו מסתכלים ורואים שליד האסם מול בתי החרושת עומד משמר גסטאפו; עליו למנוע בריחות. אנו שוכבים באסם והשינים נוקשות זו לזו מפחד. וולוסביץ נכנס בחשאי ומספר, שחתנו אישר את הידיעה על הגירוש. הוא מייעץ לי להצטרף אל המגורשים.. אחר כך יהיה מאוחר .. אם הגרמנים ימצאו אצלו יהודים יירו בו. התחננתי לפניו, שיניח לי להישאר עד שאוכל לחמוק־החוצה ולהימלט. הוא לא ידע כלל, שגם יוסף אינטראליגאטור מסתתר באסם. בלילה ההוא לא יכולנו להירדם. האזנו לצעדי המשמר הנאצי ולשיחותיו.

עם בוקר החלו להגיע עגלות הכפריים. הגירוש בוצע ביום שני, בשניים בנובמבר 1942. קולות בהלה של אנשים אחוזים חרדה בוקעים מבתי החרושת. יש שרצים בדאגה אל הנוצרים לקחת את ילדיהם, שעבדו כרועי בקר. עינינו צמודות אל הסדקים של קירות האסם. אנו רואים כל דבר ממחבואנו.

הנה משליכים את הצרורות על העגלות. שומעים צעקות ויללות... הנאצים מאיצים בהם, מהר, מהר! ומסביב טבעת של אנשי גסטאפו. אני רואה בפעם האחרונה את כולם. הנה אמי יוצאת; אינה יכולה לעלות על העגלה; עוזרים לה... את אחותי החלשה מוצאים החוצה ותומכים בזרועותיה... נושאים על הידיים את טילקה רוגובסקי, שזה עתה ילדה תינוק... העגלות זזות מהמקום. אני רואה את אבי, הולך ליד העגלה נשען על מקלו. תחת זרועו טלית ותפילין. מעיף מבט אחרון על האסם בו אני מסתתר..

העגלות עולות על הדרך המוליכה לביאליסטוק. איני מבין כלל לאן מעבירים אותם. קודם אמרו שלפרוז׳נה ועכשיו נוסעים בכיוון ביאליסטוק.

אנו שוכבים בדממה ומטרידה אותנו המחשבה, לאן הסיעו אותם? נכנס וינציק ואומר לי, שאתנהג בשקט. המשמר הנאצי עדיין לא הסתלק. והנאצים עורכים חיפושים בבתי החרושת, שמא מישהו מתחבא. וינציק הביא לי מזון, אבל מי מסוגל לבלוע אוכל. זה עתה

לקחו ממני את האנשים היקרים ביותר... אני מבקש ממנו להוודע, לאן הסיעו את היהודים? ידע רק זאת, שנסעו בכיוון ביאליסטוק. בערב שמענו יריות בלתי פוסקות. נודע לנו, שיצחק הירשל, בנו של מאיר וואניאבסקי הסתתר בבית החרושת של פלאווסקי. בערב יצא לרגע מהבניין ומיד נורה. גם אברהמ'ל פיינמאן נתפס ונורה במקום. בשורות כאלה הביא לי הנוצרי. כעבור זמן מה הביא ידיעה מפי בעלי העגלה שהסיעו את היהודים, כי העבירו את יהודי זאבלודוב אל אוראניאן למחנה שבו חנה בעבר גדוד הפרשים העשירי ולא ידוע מה גורלם שם.

ח. בריחתי מזאבלודוב ונדודי

שכבנו באסם — אני ויוסף אינטראליגאטור והרהרנו במצבנו.. לא ידענו מה לעשות. מגיעות ידיעות, שהנאצים עומדים להשמיד את כל היהודים. מספרים, שמוציאים אותם מוורשה ומביאים לתאי הגאזים.. מגרשים את היהודים מהעיירות הקטנות אל גיטו ביאליסטוק והגיטו סגור ומסוגר.

אשתו של מיטיבי הנוצרי באה אל האסם, מתחננת שאעזוב: "בעיר מתלחשים, שלא ראו אותך בין האנשים בעגלות. אומרים, שאתה, מן הסתם, מתחבא"; היא מבקשת, שארחם עליה. אם יתפסו אותי, יטילו את האחריות על משפחתה וצפוי להם עונש חמור. הצלחתי לשכנע אותה, שתניח לי להישאר עד יום ראשון. אני סבור, שביום ראשון יהיה לי קל יותר לברוח. היא לא ידעה כלל, שגם יוסף אינטראליגאטור מסתתר באסם.

התיעצנו, מה לעשות? יוסף החליט לחזור לביאליסטוק ולהצטרף אל אשתו וילדו. באמצע הלילה הסתכלנו מסביב, אם אין שומעים צעדי אנשים, נפרדנו ויוסף יצא בחשאי מהעיירה. הקשבתי כולי דרוך, אם אין שומעים יריה...

נשארתי לבדי והמתנתי באסם עד יום ראשון. בלילה חמקתי מזאבלודוב השרופה והחרבה, שאין בה עוד יהודים. עברתי על פני גנים; רציתי להגיע לבית הקברות. התעכבתי שם שעה קלה ובמר נפשי מררתי בבכי. ואחר פניתי בדרכים צדדיות אל הכפרים הסמוכים.

באתי אל הכפר נובוסאד. היה לי בכפר מכיר נוצרי טוב. הופעתי הבהילה אותו ומיד הודיע לי על הפקודה, שחייבים להביא כל יהודי ללא דיחוי אל מפקדת הנאצים. עלי להיזהר מאד. הוא נתן לי מעט מזון והוליך אותי אל מקום שמאחורי האסם שאוכל לברוח. לעת ערב באתי לכפר אחר. גר שם מכר, שהייתי עמו בשבי. אף הוא קיבלנו באדיבות והביא אוכל, אך סירב להרשות לי להשאר. כולו נפחד, צייד אותי בחפזון במזון והפציר בי להסתלק.

המשכתי בנדודי. עתה התגנבתי אל אסם של איזה איכר, שלא הכרתיו. הסתתרתי עמוק מתחת לערמת שחת. אירע שהאיכר נכנס פעם אל האסם ובמקרה ניצב על ערמה זו. שכבתי בלי זיעה ובמתיחות... אחר כך נזדמן לי למצוא לזמן מה מקלט בחווה חקלאית של מכירים נוצרים. עזבתי את המקום, כאשר הודיעו לי, שהגרמנים עורכים מסע ציד בסביבה ועומדים ללון בביתם. נדדתי בלילה דרך שדות ויערות עד שבאתי לכפר "באראנקי", שלפנים היה גר בו אבי. איכר אחד, מכר טוב משכבר הימים קיבל אותי יפה. התגלחתי והתרחצתי. סיפקו לי אפילו לבנים נקיים. התחבאתי באגף הצדדי של הבית, שלא גרו בו. פתאום הגיע לאזני שיקשוק אופני עגלה. ניגשתי לחלון. אני רואה גרמנים בעגלה. הנוצרי רץ אלי ומבשר לי את הבשורה "היקרה", שהם נוסעים אל ראש הכפר, ומבקש להתנהג בשקט. חשבתי, שלא יבואו לכאן. אך טעיתי, בנו של האיכר בא מבוהל ואומר: לברוח מהר, הגרמנים מתקרבים

לבית. אי אפשר כבר לצאת בדלת. המפלט היחידי הוא החלון. אני פותח את החלון ונמלט כשבידי המגפיים, שלא הספקתי לנעול אותם. רצתי יחף בשלג בשדות עד שהגעתי ליער. בחוץ קור עז. אצבעות רגלי קפאו. נשארתי ביער עד הערב וחזרתי אל הנוצרי. הגרמנים לא היו עוד בכפר. אבל האיכר לא היה מוכן עוד לתת לי מחסה ולהסתכן. ושוב נדדתי. ניטלטלתי לחווה חקלאית אחרת ובה השתהיתי כמה ימים. האיכר לא הסכים שאתחבא אצלו. פחד, שהילדים עלולים בפיטפוטיהם לסכן אותו.

משם עברתי לחווה שבקירבת אראז׳. מצאתי בה את חתנו של דוד אורליאנסקי. אשתו וילדו לא ידעו על גירוש היהודים מזאבלודוב והם יצאו אל עיירה זו. בכפר באראנקי נתפסו על ידי הגרמנים. האשה ביקשה על נפשה והצליחה להציל את חייה וחיי הילדים. הגרמנים העבירו אותה לגיטו ביאליסטוק. גם מוליה בלוך ניסה להגיע לביאליסטוק, אבל הוא נעצר על ידי הגרמנים ונורה למוות. בעל החווה נתן לי מקלט, הייתי עם בנו בשבי הגרמני והכרתיו מהימים ההם. זמן מה היתה לי מנוחה. כשהגיעה עת החגא של הנוצרים, השתתפתי בטקסים ונהגתי כמוהם, קיוותי שאוכל להשאר בחווה עד יעבור זעם. אבל תקוותי לא נתקיימה.

ביערות הסתובבו פארטיזנים רוסיים, שמדי פעם נכנסו לכפרים להצטייד במזון. כנראה, שבכפרים היו מרגלים, שדיווחו לגרמנים על תנועת החיילים הרוסים. מסיבה זו נהגו הנאצים לערוך לעתים קרובות מצוד על הפארטיזנים ולהעניש את האיכרים החשודים במתן עזרה. כשנודע לי, שהנאצים פשטו בסביבת החווה שבה נמצאתי, החלטתי להימלט. לא ידעתי לאן. בהמשך נדודי באתי אל כפר גדול בשם זאביק. התגנבתי בסתר אל אסם ושכבתי שם עד אור הבוקר. בעל האסם מצא אותי, אבל הוא היה אדם טוב, שמוכן לעזור. הביא אותי לדירתו, נתן אוכל ואף דאג לי למחבוא. זה היה מרתף סודי מתחת לחדר האוכל. אי אפשר היה לגלות את הכניסה למרתף. המשטח היה מכוסה ועמדה עליו מיטה. למזלי הרע עשו הנאצים חיפוש בכפר והגיעו גם אל ביתו של האיכר. שמעתי את צעדיהם מעל ראשי. ניצלתי. אך בבוקר ירד אלי האיכר וסיפר לי על ביקורם של הנאצים. הם חיפשו יהודים ופארטיזנים. בלילה ההוא נתפסו יהודי בריינסקי שיצאו ממחבואיהם ביערות, ורובם נרצחו. הם רצו לבוא לגיטו ביאליסטוק, כי קשה היה להישאר זמן רב ביערות עם ילדים.

ובינתיים ישבתי במרתף בחסות מיטיבי. אני מהרהר, מה יהיה הסוף? שהייתי במחבוא כמה ימים, נתבקשתי לעזוב על ידי בעלת הבית אשר החלה לבכות, שאני מסכן את משפחתה: ״אני אם לשישה ילדים — היא אומרת — אם יוודע, שאנו מחביאים אותך — צפוי לנו עונש מוות. אתן לך מזון, שתיה, לך מכאן, רחם עלינו, על משפחתי והצל גם את נפשך״. הבטחתי לה להסתלק בלילה.

נפרדתי מהם בלילה. הלכתי בשדות כשרגלי שוקעות בשלג עמוק עד שחזרתי אל החווה הקודמת שממנה נמלטתי. הנוצרים המפוחדים סיפרו לי, כי באותו ערב שברחתי עשו הנאצים חיפוש מדוקדק בבית, חיפשו אפילו בתנורים ובאסם. תקעו חניתות בשחת, היה לי מזל, שהזהירו אותי בעוד מועד.

סכנה להשאר בכפר. לאן ללכת? החלטתי להתקדם בכיוון ביאליסטוק. בדרך התעכבתי בכפרים שונים. וניסיתי להשיג ידיעה כלשהי על גורלם של בני זאבלודוב, שהועברו למחנה של גדוד הפרשים העשירי. נודע לי שהוסעו ברכבות. לאן? איש אינו יודע, סיפרו, שבביאליסטוק שקט. היהודים יוצאים לעבודה, מנקים את הרחובות משלג.

הנוצרי שסיפר לי את החדשות עמד לצאת למחרת בעגלתו ולהביא תבואה לביאליסטוק. ביקשתיו שיקח אותי בעגלתו. אשתו ציידה אותי בלחם ושומן. יצאנו השכם בבוקר לדרך, שאיש לא יבחין בי. עברנו על פני המחנה של הגדוד העשירי. באים גרמנים. אני שומר על קור רוחי, מברך אותם ומביט במחנה, שבו היו אנשי זאבלודוב. אני רואה הרבה קברים חדשים. מי יודע? אולי טמונים בהם יקירנו, שנרצחו בידי הרוצחים הגרמנים.

ט. כיצד נכנסתי לגיטו ביאליסטוק

כאשר התקרבנו לביאליסטאק, נתקף האיכר פחד וביקש ממני, שארד מהעגלה. ירדתי, הגבהתי את צווארוני והמשכתי ברגל עד שהגעתי לסוסנובה. יהודים, על בגדיהם הטלאי הצהוב, טאטאו את השלג. אני שואל אותם תוך כדי הליכה, איך אפשר להכנס לגיטו? אומרים לי שאלך לקאמארטובה, שם עובדת בריגדה (פלוגה) של יהודים, שאצטרף אליהם כשיחזרו לגיטו. נהגתי לפי עצתם. מצאתי בבריגדה בני זאבלודוב, גיטל פישביין וזלמן מילר. שמעתי מפיהם, שמגורשי זאבלודוב הוחזקו שבוע ימים במחנה הפלוגה העשירית ואח״כ הוסעו לטרבלינקה וכמעט כולם הושמדו. במקרה הצליחו להמלט משם: יששכר בוברה, שניאור מאנדראק ואחד בשם מוטל ממיכאלובה, הם באו לביאליסטוק וסיפרו הכול, איך דחפו את האנשים אל תוך מרחצאות ואיך המיתו אותם בגאז... איש לא האמין להם. רצו אפילו להשליך אותם לתוך הכלא של הגיטו..

הגעתי לביאליסטוק ביום שחזרו מטרבלינקה הקרונות שבהם, נערמו החפצים של הקרבנות. בפנקסים ובסידורים הקטנים היו כתובות המלים: ״עליכם לנקום את דמינו״. היינו המומים; עמדנו אילמים וכמאובנים...

יששכר בוברה סיפר עוד שבאוראניאן במחנה הגדוד העשירי, ריכזו גם את היהודים מהעיירות הסמוכות ואת כולם הסיעו לטרבלינקה. הוא פגש שם את אבי ע״ה. היה רזה מאד, לא רצה לאכול מאכלי טרפה. הנאצים הרגו את זלמן רוגובסקי וגרשון סלוצקי נפטר. יהודי זאבלודוב הובאו לטרבלינקה ביום שלישי בראש חודש כסלו תש״ג (10 בנובמבר 1942) ובו ביום הומתו כולם, פרט לאלה, שנספו בגיטו ביאליסטוק. ב״אקציות״ בפברואר 1943, ובפרוז׳נה הומת חלק מהם בינואר 1943.

שמתי כמה טלאים צהובים על מעיל הפרווה והצטרפתי לבריגדה, שעמדה לשוב לגיטו. בדרך כלל נכנסו לגיטו דרך ״שער צ׳יסטה״. אנו רואים, שמשום מה מוליכים את הבריגדה לרחוב ואשילקובה, לחצרו של אוסטרובסקי, שבה השתכנה מפקדת הגסטאפו ובראשה פרידל, ימח שמו וזכרו. הכניסו למפקדה קבוצות של חמישה אנשים; בדקו, שמא החביאו חפצים או מזון; שמענו בחוץ זעקות אימים של מוכים. נחרדתי, החזקתי עוד בדרכון רוסי, הבאתי גם מעט כסף, לחם ושומן. ״אם יתפסו אותי, לא אצא חיים״ — פתאום ניצנץ במוחי רעיון, לברוח. ביקשתי את זלמן מילר שעמד מאחורי, להוריד מגבי את הטלאי הצהוב. הסרתי מהר את הטלאי שמלפנים וברגע מסויים, כאשר איש הגסטאפו הסתובב, חמקתי מהבריגדה, עברתי את שער חצר המפקדה והתחלתי ללכת על המדרכה, אני רואה מרחוק בריגדה גדולה. ניגשתי אליה והתערבתי בין האנשים. כבר החשיך. את הבריגדה הזאת לא עצרו לביקורת. בנס יצאתי בשלום ואף הצלחתי להיכנס לגיטו.

נשמתי לרווחה ומיהרתי אל גיסי. קיבלו אותי בהתרגשות ובחיבוקים. היו אצלו כל קרובי המשפחה, בני הדודים ובני הדודות. אולם אחותי חנצ׳ה לא הייתה עוד בחיים. אילו הייתה חיה, היו, בלי ספק, ניצולים בני משפחתי, שהועברו לאוראינאן למחנה הגדוד העשירי. רבים הוצאו משם. את שמעון ויסוצקי הציל ראש היודנראט בביאליסטוק —

בארא"ש. שוחררו גם אסנת גלדשטיין וילדיה. בדרך מקרה חילץ עצמו מהשבי משם גם איצ'קה קופלינסקי ונשאר בחיים. (עתה הוא גר בישראל). גם ניסל בקר לשעבר תעשיין עורות, יצא משם ועוד אנשים שאיני זוכר את שמותיהם.

כשהעבירו את אנשי זאבלודוב למחנה הגדוד העשירי, השפיע איסר צירולניק על בנו, שינסה לברוח. זה הצליח להימלט ואף עלה בידו להיכנס לגיטו ביאליסטוק. גרוע יותר היה מזלן של אסתר, בתו הצעירה של פלטיאל, יצרן הגריסים, של חוה, בתו של מרדכי מנדל ושל בתו של לייזר נורזיץ. הן נקלעו במקרה למיכאלובה בזמן שגירשו מכפר זה את היהודים. נמלטו ויצאו לזאבלודוב. בדרך נודע להן, שהוציאו את היהודים מהעיירה. לאחר טילטולים רבים באו לביאליסטוק. הסתובבו סביב הגיטו, אבל לא הצליחו להכנס פנימה בגלל השמירה החמורה. הלכו איפוא למחנה של הגדוד העשירי. משם הוסעו עם כל היהודים לטרבלינקה. זלמן ווליס ובנו הגיעו לגיטו לאחר בריחה מוצלחת. לעומת זאת נתפסו ונרצחו חנא לוין ובני משפחתו, שהסתתרו בערמות קש. דוד לוין התחבא אצל איכר נוצרי, שבסוף המלחמה העבירו דרך נחל. דחף אותו למים וגרם למותו.

לאנשים שונים האיר המזל, שמצאו מקומות מחסה טובים. ביניהם יוסלה לווין, חי, עכשיו באוסטרליה, שמואל גרבה, שמעון לוין, חיים בישראל. רבים לא הסתתרו, כי לא רצו לנטוש את משפחותיהם. יצחק גרבר, למשל, לא יכול היה לחשוב על בריחה, כי נאלץ לדאוג לילדתו הקטנה אחרי מות אשתו. דומה היה מצבו של נאטה וואניאבסקי, שראה חובה לדאוג לאשת גיסו שמת והשאיר ילדים קטנים.

אבל היו נוצרים, שקיבלו כסף עבור הסתרת יהודים והרגו אותם. בתה של גיסתי מנוחה הוחבאה אצל נוצרי אחד בביאליסטוק. כאשר שמע שהיהודים כבר גורשו מביאליסטוק, חתך את צואר הנערה...

י. האירועים בימי האקציה בביאליסטוק

בא אלי יששכר בוֹברה וסיפר לי שבגיטו המצב הולך ורע. יש ידיעות, שהגרמנים עומדים להוציא מהגיטו 2000 גברים: "אנו, בני זאבלודוב, נהיה, מן הסתם, המגורשים הראשונים. עלינו איפוא להציל את נפשנו" עניתי לו: "כמעט בלתי אפשרי להסתתר בכפרים, צריך לברוח ליערות ולהצטרף לפרטיזנים". ואמנם התחלנו לחשוב על תכנית הבריחה. באנו בדברים עם קרינקר ועם הבחורים מטראָסטין, שהסכימו לברוח אתנו. היינו זקוקים לרובים, וניתן היה להשיגם בכסף.

ובגיטו החמיר המצב. הייתי בבריגדה, שעבדה בבית החרושת לשמן. נהגנו לקחת קצת גרעינים שחורים. יום אחד החליטו הנאצים לערוך ביקורת, ומצאו מעט גרעינים בכיסיהם של שני עובדים. הם תלו אותם בגיטו לעיני כל היהודים. אחד מהשפוטים היה ליפה, סוחר שבולת שועל. בגלל המצב הקשה היה הכרח לצאת בדחיפות מהגיטו. הצעתי לגיסי שיצטרף אלינו, והוא השיב לי שיש לכולם תעודות טובות. עובדים, ואין חשש שיעבירו אותם מביאליסטוק.

חסר היה עוד רכב וקשה להשיגו. מחוץ לגיטו הוכן כבר הנשק. ערב אחד יצאו מהגיטו יששכר בוברה וכמה בחורים וניסו למצוא רכב, אך לא יכלו עוד לשוב לגיטו, כי בלילה הוצבו משמרות לקראת ה'אקציה', שעמדו לערוך למחרת ב־5 בפברואר 1943. הנאצים החלו בהכנות ל'אקציה' הראשונה ודרשו מהיודנראט שימצא 2000 איש לגירוש. כיוון, שהיודנראט דחה את דרישתם, פתחו הנאצים במצוד על היהודים. יהודים רבים התחבאו במקומות מסתור. אך לנאצים נתלוו שוטרים יהודים, ובעזרתם גילו את רוב האנשים

והביאו אותם לרכבת. מי שסירב לצאת מהבונקר נורה במקום. כאשר הנאצים מצאו ילדים, חבל היה להם על הכדור. פשוט השליכו את הילדים מהקומות העליונות של הבתים או קרעו אותם לגזרים. היו יהודים, שהלשינו על אחיהם והראו להם היכן מקומות המסתור, משום שהובטח להם שלא יגורשו.

ביום המצוד אירע מקרה של התנגדות, שעלה בקרבנות רבים. הנאצים נכנסו לחצר רחוב קופיצקה 29 לחפש יהודים. איש צעיר אחד ואמיץ מאד, יצחק מאלמד גמר בלבו לנקום. הוא שלף בקבוק חומצה ושפך אותה על פני הנאצי שרצה לעצרו, החיה הנאצית התעוורה; למרות הפגיעה הקשה ניסה הנאצי לירות במאלמד, אבל מאלמד נמלט והכדור הרג נאצי אחר שהשתתף במצוד. מפקד הנאצים האכזרי הגיב בפראות. כנקמה החליט להוציא להורג מאותה חצר מאה יהודים, גברים, נשים וטף. הם הוצאו מהחצר והובאו לגני פראגה ושם נורו למוות כשהם שעונים אל הקיר של בית המדרש החדש. ההרוגים הושלכו לקבר אחים; זמן רב רעדה האדמה שכיסתה את הקרבנות כי לא כולם מתו מיד. בין הקרבנות היו כל משפחתו של מוטקה זאבלודובסקי, האופה ואחותו, האשה הנכבדה, ביילה צסלר ושתי בנותיה לילי וסולי ע"ה. האסון הגדול הזה אירע בל' בשבט התש"ג (5 בפברואר 1943).

עוד היום אני רואה לנגד עיני את מראה הקרבנות המוטלים על האדמה.

כאשר יצחק מאלמד ראה שבגללו נשקפת סכנה לחיי אלפי יהודים בגיטו, הלך אל מפקדת הנאצים והסגיר עצמו. הוא עונה באכזריות ונתלה ברחוב קופיצקה. גופתו נשארה תלויה במשך שבוע ימים. הרוצח פרידל נתפס בתום המלחמה, נשפט בביאליסטוק והוצא להורג בתלייה.

ה"אקציה" נמשכה מיום שני עד יום שישי. יום יום מבוקר עד ערב חיפשו בבתים והוציאו משם את קרבנותיהם. המסתתרים הגיחו בלילה ממחבואיהם ורצו אל משפחותיהם לראות, מי חסר. אתם יכולים לתאר לעצמכם את המחזות המזעזעים, כאשר לא מצאו עוד את יקיריהם. גם אני נתנסיתי בזעזוע כזה. חיש מהר הגעתי אל בית דודתי, אך לא היה שם איש. בערב באו בחשאי הבנים והבת, שנמלטה מהרכבת ושבה לגיטו, באקציה האחרונה נתפסה עם אחד האחים. אח אחר, שהיה ביער, נכנס לגיטו כדי להציל אנשים, אבל נפל בשעת ההתקוממות בגיטו ביאליסטוק.

באקציה הראשונה תפסו הנאצים כמעט את כל בני זאבלודוב. נותרו רק הרוקח גאבר ואשר סלוצקי.

הסתתרתי ב"מחבוא" עם משה'ל ושמרל בינדר ומוטל ממיכאלאב. היו שם אתנו זלמן וואליס ובן רופא צעיר ואשתו, שגרו בזאבלודוב. ה"מחבוא" היה ברח' פבריצ'נה 44 אצל אייזנשטאט, באורווה, לא הרחק מגדר הגיטו. חשבנו שאולי נצליח להיחמק החוצה. ב"מחבוא" הקטן שכבנו דחוקים זה לזה. סבלתי מחוסר אוויר וחששתי, שמא שיעולי יסגיר את כולנו. טיפסתי איפוא אל עליית הגג ושם מצאתי בין ערימות רהיטים ארון והתחבאתי בו. והנה אני שומע, הרוצחים נכנסים אל האורווה, עולים אל עליית הגג. לבי מת בקרבי... למזלי, המדרגות היו שבורות, הגרמני שולח את השוטר היהודי וצועק שיפתח את הארון... ואני שוכב שם. השוטר רואה אותי. אני נותן לו סימן ביד... הוא טורק את הדלת כמו לאחר בדיקה ואומר: אין כאן איש... נשארתי בעליית הגג עד שהשתרר שקט. כשירדתי שוב למחבוא קיבלו אותי האנשים בשמחה והתרפקו עלי בחיבוקים. חשבו, שכבר לקחו אותי.

בינתיים עברה שמועה, כי יהודים שיש להם תעודות עבודה, אין להם מה לחשוש. הם יוכלו לעבוד בגיטו. לעומת זאת רע מצבם של חסרי תעודות. ועוד, שעל סמך התעודה רשאי אדם לקחת לעבודה את אשתו וכן אשה את בעלה. אבל אלה שניצלו הודות ל״מחבוא״ לא יצאו לעבודה והאמינו, שלא ימצאו אותם. ביום האחרון של האקציה גילו הנאצים את המחבוא ותפסו את כולם. ואני יצאתי בשלום, כי גברת לקחה אותי עמה לעבוד בבית חרושת. רציתי לברוח, אולם לא מצאתי אנשים, שמוכנים להצטרף. אין לי שום ידיעה, מה קרה לישכר בוברה ולחבריו שיצאו ליער, אני חושש, שנהרגו במלחמת הנאצים עם הפרטיזנים.

ומה היה גורלם של אלה, שמצאו מקלט אצל נוצרים בסביבת ביאליסטוק? משהל פליקר, פאלה לאפטה, ואיצ׳קה קופלינסקי שרדו בחיים, לפאלה לאפטה לא האיר המזל אחר המלחמה. הוא התאהב בנערה נוצרית, החליטו להתחתן ועברו לחווה חקלאית. ערכו להם מסיבה גדולה לרגל האירוע. הדבר נודע לאירגון האנטישמי הפולני א.ק. (צבא המדינה), חברי ארגון זה שלחו אש בבית בשעת המסיבה, הרגו את הנערה ופצעו את פאלה וחבריו, בהתנפלות זו נהרג גם משהל פילקר. כך נקם הארגון האנטישמי ביהודים שניצלו. מטרתם היתה להשמיד את היהודים שנותרו בחיים.

ובגיטו ביאליסטוק חיפשו היהודים דרכי הצלה שונים. מעטים הצליחו. שמעון ויסוצקי ניסה לעבור בריצה את גדר הגיטו ונורה למוות. את שמעון אינטראליגאטור ומשפחתו העבירו אל רכבת המוות. יש ששלחו יד בנפשם, כי לא רצו ליפול בידי הרוצחים הנאצים. משה וואלוול מילר מזאבלודוב תלה את עצמו.

הגיטו היה שמור מאד. אי אפשר היה לברוח. אחר האקציה נשארו בכל מקום גוויות של הקרבנות, אספנו אותן וקברנון בקבר אחים גדול ברחוב ז׳אביה. מצאתי ילדים, שהוריהם חנקו אותם, מפני שפחדו שבכיים ושיעולם יסגירו את המחבוא.

מי שזכה בחיים לאחר האקציה, נרשם לעבודה. ביקשתי את סובוטניק, בנו של הרב מזאבלודוב, אשר מילא תפקיד חשוב בגיטו, שישלח אותי לעבודה במחנה הגדוד 42, נדמה היה לי, שמשם קל יותר להמלט ליער. ואמנם צירף אותי לרשימת העובדים במחנה 42. אך לא מצאתי אדם, שמוכן להסתכן ולברוח אתי ליער. התיידדתי בשעת העבודה עם אדם, שהיה מכרו של ראש היודניאט בארא‏ש, הוא סיפר לי, שבינתיים לא יוציאו עוד יהודים מביאליסטוק ואם יורע המצב, יודיע לי.

המשכנו בעבודה. בשובנו השתדלנו תמיד להבריח קצת אוכל לגיטו. הסתכנו. לפעמים עשו ביקורת ליד השער. היו לוקחים הכול ומכים באכזריות. גם אני נתפסתי וספגתי מכות רצח מהתלין פרידל. אף על פי כן התעלמנו מהסכנות ולא הפסקנו להבריח מזון.

במקרה אחד נשקפה לי סכנת מוות. באותו יום חיסלו את גיטו גורדנו ומשם בא לביאליסטוק המפקד הנאצי סטראבלוב. הוא עצמו עמד בשער ומיסכן היה האיש, שמצאו אצלו מזון. הייתי מצוייד במזון רב שכרכתי מסביב לגופי, קשרתי אוכל לערדליים ובמכנסיים החזקתי נקניקים. לנוכח הסכנה העזתי לחמוק מהשורה. נכנסתי לאחת החצרות והתפטרתי מהמזון. הבחין בדבר המפקד היהודי מגרודנו, שהובא לגיטו ביאליסטוק. הוא אמר לי: אילו תפס אותך סטראבלוב, היה יורה בך במקום.

יב. הגירוש מביאליסטוק

יום אחד באו הנאצים לבדוק את הגדר של הגיטו. פשטו שמועות, שעומדים שוב להוציא יהודים מהגיטו. נדברתי עם כמה אנשים, שביום שני נברח מפלוגת העבודה ונסתלק ליער. אבל ביום ראשון הוקף הגיטו משמרות. היינו נצורים. ביום ראשון בלילה הלכנו מסביב לגדר בתקווה למצוא פירצה. אך לשוא. למחרת בבוקר לא יצאנו לעבודה. נצטווינו לבוא לכיכר באיום, שמי שלא יבוא ויימצא יירה מיד. הודיעו, שכל היהודים יועברו ללובלין לעבודה.

סיכמתי עם שותפי לבריחה, שניקח אתנו מכשירים, נפרוץ את הקרון ונקפוץ ממנו בשעת הנסיעה. בינתיים נכנסו הרוצחים לגיטו והחלו מגרשים את היהודים מהבתים. הפעם נתקלו בהתנגדות. פרץ מרד, שבו נהרגו נאצים רבים. נפצעתי, כדור פגע בידי השמאלית וחדר לתוך גבי. נאלצתי לסגת. בן-דודי נפל כשבידיו מכונת ירייה. הנאצים דיכאו את המרידה. הלוחמים שנתפסו הוצאו להורג.

לבסוף הובאנו לשדות פיטראשה. קבוצה גדולה של ביריונים אוקראינים הריצה את כולנו למגרש אחד, התעללו, היכו בלי רחמים... תלשו מגפיים מרגלי ההרוגים, דקרו את הנשים בכידונים; רבים נחנקו מהדוחק. אם נפל אחד נתמוטטה כל הקבוצה ונפלה עליו. ומסביב הוצבו תותחים. אי אפשר עוד להמלט. כל אותו לילה היינו יחד במגרש, גיסי, ילדיו, בני דודים ודודות וילדיהם, כל אלה שהצליחו להתחבא בימי האקציה הראשונה. למחרת אספו הרוצחים הנאצים את הילדים הקטנים במקום אחד. מי שרץ בחזרה אל הוריו, היה נתפס בצוואר במקלות, שבקצותיהם קרסים והושלך אל האדמה... זעקות הילדים ואמהותיהם עודן מהדהות באזני. הריצו את הילדים כמו כבשים חזרה לגיטו והוחזקו שם שבועיים. היו עמם הרבינר ד"ר רוזנמן וראש הגיטו באראש. אח"כ הקיזו את דמם של הילדים והשתמשו בו לעירוי דם בשביל החיילים הגרמנים הפצועים. ד"ר רוזנמן ובאראש הוסעו לאושוויץ ואמרו להם: "הייתם יהודים טובים, לכן לא נשלח אתכם לתנור אלא נירה בכם", הקיץ הקץ על ביאליסטוק היהודית. העיר נעשתה יודן ריין (מטוהרת מהיהודים).

יג. המסע למיידאנק — הסבל במחנה

מהשדה שבו כונסנו היו יוצאים משלוחים גדולים למחנות השמדה. נשארתי עב המגורשים האחרונים. כאשר סגרו אותנו ברכבת, הבינותי שמובילים את האנשים למקום, שאין שבים עוד ממנו. הרכבת נסעה בכיוון טרבלינקה. חברי פרצו בשעת הנסיעה את הדלתות וניסו להמלט. אבל הרוצחים ישבו על גגות הקרונות וירו בלי הרף ממכונות ירייה. חברי מוולקובסק קפץ ומיד נורה. הנאצים ירו גם בתוך הרכבות ואחדים מחברי נרצחו. ויתרתי אפוא על תכנית הבריחה. נדחקתי לפינה, כדי לא להיפגע בכדור. וכך הגענו לטרבלינקה. לפנינו כתובת גדולה: "מחנה עבודה". נותקו הקרונות שבהן היו נשים בלבד. הורידו אותן בטרבלינקה ואנחנו המשכנו לנסוע.. מידי פעם בפעם נעצרה הרכבת, ביקשנו מים, כי החום הכבד העיק עלינו. היה לי גם חם בגלל הכדור התקוע בגבי. המצב איום ללא נשוא. התחננתי לפני הרוצחים האוקראינים, שיתנו טיפת מים. נפשי יצאה מצמא. הם דרשו כסף. אמנם נתנו להם את מעט הכסף שבידינו, אבל מים לא קיבלנו. בלילה הגענו ללובלין. החזיקו אותנו כלואים בקרונות עד השכם בבוקר. ואז נפתחו הדלתות ונצטווינו

לצאת ולהוציא מהקרונות את המתים. לאחר מכן סודרנו בשורות ואנשי ס.ס. החלו להריץ את האנשים למחנה ההשמדה מיידנק.

גררתי את רגלי העייפות ובקושי הגעתי למחנה. נרדפים ומוכים הוכנסנו אל שטח מוקף גדר תיל. לנגד עינינו ארובה עשנה ובאוויר ריח של בשר אדם שרוף. החום כבד. הסבל נורא. זעקנו בלי הרף: מים! הביאו קדרה עם קפה חם. כל אחד נדחק כדי לקבל לגימה: אבל במהומת ההידחקות נשפך כל הקפה על האדמה. יש שנפגעו באדים וניכוו. התליינים הסתכלו וצחקו. אספנו במטפחות גושי אדמה ספוגים קפה וסחטנו אל תוך פינו מעט לחות. היינו מוכרחים להרטיב את שפתינו בנוזל כלשהו, כי זה ימים סבלנו מצמא. קדחתי, הייתי פצוע. התפללתי לאלוהים, שלא יאריך את סבלי ושישים קץ ליסורי...

קבוצות גדולות של יהודים הובאו במכות ובגידופים אל אחד הצריפים. ציוו להתפשט ליד ארגזים מלאים זהב, כסף ושעונים ולהשליך אל תוכם כל חפץ בעל ערך. זרקתי לארגז את שארית כספי. נותר לי רק עגיל משובץ יהלום, שאמי ע"ה שמרה עליו זמן רב ונתנה לי אותו בשעת הפרידה. "אולי — אמרה — יביא לך תועלת. אולי יציל את נפשך". קשרתי את העגיל אל חגורת המכנסים. הכול לקחו מאתנו; חובה היה להחזיק את החגורות בין אצבעות הידיים ולעמוד כשהפה פתוח. במצב זה נכנסנו לצריף, שבו גזזו את השערות. הגלב שאל אותי, אם הסתרתי חפץ כלשהו מתחת לתחבושת שכיסתה את פצעי; אני יכול להשאירו אצלו והוא יחזיר לי אותו כשאשוב מבית המרחץ.

במעבר הצר לבית המרחץ עמדו שני אנשי גסטאפו גבוהים, שהסתכלו בכל אחד וחרצו את דינו, ימינה — לחיים, שמאלה — למוות. אני אומר לגלב "אין לי דבר" ומבקש שיוריד ממני את התחבושת. הוא עונה, שאי אפשר, כי אנשי הגסטאפו ראו אותי ועלי לעבור על פניהם. ואכן, ברגע שעברתי עצרו אותי. אחד מצביע על התחבושת ושואל: "מה זה"? אני משיב: "פגע בי כדור" הוא שוב שואל, אם אני יכול להרים את היד? הרימותי את ידי, אם כי חשתי כאב גדול. עתה נשאלתי מה מקצועי ומה גילי. עניתי: "אני נגר בן 26" הנאצי רצה כבר לתת לעבור אבל פתאום השמיע חברו צעקה: "שמאלה"! דבר לא עזר. ביקשתי, שירשו לי לשתות מים.הם הסכימו — שתיתי כל כך הרבה מים, שפרצו בצחוק: מוזר היה, כנראה, שאני שותה בשקיקה מים לפני מותי.

הגישו לי מכנסים קצרים וכיוונו אותי לבית המרחץ אל הפרוזדור המוביל לתנור שבו שורפים את הקרבנות. כאשר נכנסתי אל הפרוזדור, חשכו עיני. אני רואה את כל הקשישים הפצועים ואת אלה שניכוו בקפה הרותח. ואני ביניהם. דוחקים בי מאחור... ללכת מהר. אני מבקש: "אל תלחצו עלי. יש לי כדור בגב, תנו לי לעמוד ליד הדלת".

ובעומדי ליד הדלת פתחתי אותה מעט ופניתי אל ה"קאפו" היהודי, שעמד שם: "אנא, תציל אותי. אני כה צעיר" הוא שואל: יש לך איזה חפץ בעל ערך. הראיתי לו את העגיל. "הורד מהר את התחבושת" — אומר הקאפו. אדבר אם התליין ש"טוב יותר". כאשר הקאפו הבחין, שאנשי הגסטאפו אינם משגיחים, לקח במהירות את העגיל והכניס אותי אל בית המרחץ האמיתי. רחצתי את ידי, שנקרש עליהן דם. קיבלתי מעט לבנים, נעלי עץ וכובע עגול, רצתי ככל שיכולתי לחצר, שבה עמדו כבר כ־500 איש, מוכנים לצעוד לעבר הבלוקים, והתערבתי ביניהם, אחוז קדחת והתרגשות שהצלחתי להחלץ מהתנור. ממש נס; לא יאומן כי יסופר.

צעדנו אל הצריפים. קידם את פנינו ראש הבלוק, ה"קאפו", סבל יהודי מוורשה, שהחזיק בידו מקל והכה בו על כל עבירה פעוטה. המיטות היו תלת קומתיות וכל משכב נועד לשני אנשים. לא יכלתי לישון במשכב של שניים, כי חשתי דקירות בגב בגלל הכדור

וביקשתי את הקאפו, שירשה לי לישון לבד במיטה. הוא שאל אם "בלעתי" משהו, זהב או יהלומים. הוא כבר ידאג להוציא אותם. עניתי, שאין לי דבר אלא כתרי זהב על שיני. אני מוכן להסיר אותם. הקאפו נענה לי ונתן לי את המשכב העליון במיטה.

בבוקר בא רשם הבלוק והודיע שכל חולה חייב להירשם וללכת אל הרופא. יש שנרשמו, אני התחמקתי אבל הקאפו הכריח אותי להרשם וצעק: "אם יש לך כדור בגב, אתה חייב ללכת".

שמתי לב, שרושמים את החולים בחדרם של הרופאים. הרופא האוקראני שלח אותי אל הרופא השני, שהיה יהודי. התקרבתי אליו, אבל ברגע מסוים הבחנתי, שהוא קורץ עלי בעיניו. תפסתי את הרמז ופניתי לאט לעבר הדלת: חזרתי לצריף. הקאפו שאל: "מה אמר הרופא?" השבתי: "לפי דעתו אין סכנה מהכדור", עלי להזהר רק מפני מכה". הייתי בצריף מס׳ 29, בצריף מס׳ 30 שוכנו בני הדודים שלי מושילקוב וקצבים רבים, מכרים. נמצא שם גם רופא, קלימנטובסקי, עוזרו של ד"ר רוטנברג מביאליסטוק. נועצתי בו בעניין הכדור. הוא אמר, שאפשר להוציא אותו אפילו בסכין פשוטה, כי אינו נעוץ עמוק. אבל לאיש לא היתה סכין. הכול נלקח מהשבויים, אפילו כף לאוכל לא נתנו. אכלנו בידים מן הקערה. ד"ר קלימנטובסקי יעץ לשוחח עם הרופא, שהציל אותי. לא נחתי כל היום, חיפשתיו עד שמצאתי אותו. ניגשתי אליו, והוא אמר לי בפולנית: "אדוני, אתה חכם, הבינות את הרמז. לולא זאת לא היית עכשיו מדבר עמי. תריח את העשן. כל אלה שנרשמו נמצאים בתנור".

אני מבקש ממנו להוציא את הכדור מגבי. "קל מאד לעשות זאת" — הוא עונה — "אבל אסור לי לעשות דבר". אם ייוודע למישהו, נלך יחד לתנור". באשר לדקירות בגב הוא מרגיע אותי. "עליך להתרגל למצב. ולהזהר מפני מכות. ואם יידרשו אנשים לעבודה, תהיה בין המתייצבים הראשונים. אלו שאינם יוצאים לעבודה, עומדים יום שלם על רגליהם בלי אוכל ונופלים כמו זבובים. העובדים מקבלים לפחות מעט אוכל; גם הנוצרים מוכרים מזון. מביאים להם חפצים שגונבים מהמחסנים ובינתיים מוסיפים לחיות". הרופא היה מוורשה. גם הוא לא נשאר בחיים. שמעתי בקולו. כל יום שנדרשו אנשים לעבודה התייצבתי מיד. היינו עומדים יום תמים וממלאים פקודות: "חבוש כובע" ו"הורד כובע". העמידה בחום הלוהט התישה מאד. יש שהתעלפו ונפלו. יום אחד, שעה שעמדו במסדר בשדה הרחב במיידנק הופיע, רכוב על סוסו הלבן, הרוצח הגדול הופמן. אסור היה לזוז כמלוא נימה. אם חלילה גילה, שמישהו זז, היה ניגש אליו והחל להכותו במגלבו העשוי עופרת עד שנפל ללא רוח חיים. הופמן ימ"ש נתפס אחר המלחמה וניתלה בלובלין.

יד. במחנה "בלישין"

הופמן בא פעם למסדר וקרא: "החייטים — הרם ידיים"! לא חשבתי הרבה. הרימותי יד. המכרים מביאליסטוק שאלו "אתה חיט"? אני אומר: בצבא הייתי נוהג לתפור את הכפתורים היפים שלא יינשרו,או את סימני הדרגה על שרוולי". אלה שהרימו ידיים, הופרדו מיד מהעובדים. היו ביניהם חייטים, רצענים, נגרים ובעלי מקצוע אחרים. דחפו כ־60 איש אל תוך קרונות הרכבת, השליכו אליהם כמה ככרות לחם וכמה בקבוקי קפה וציוו להעביר אותם לראדום. עברנו את ראדום, הנסיעה נמשכת.. היום מחשיך ולבסוף הגענו בערב אל המחנה החדש. חיכו לנו אנשי ס.ס. ורוצחים אוקראינים. היינו במחנה "בלישין" , שבו נרצחו שבויים רוסיים רבים.

את "בלישין" הפכו למחנה עבודה. עבדו בו חייטים, סנדלרים, נגרים וכיוצא באלה. נקלעתי לצריף של סנדלרים. היו שם יהודים מפיוטרקוב, מקילץ ומראדום. סנדלר אחד מפיוטרקוב לקח אותי לעזרה. הייתי מגיש לו את החומר הגלמי ומביא את המוצר למחסנים. ביום ראשון נערך מסדר. בדקו, אם איש אינו חסר. במחנה "בלישין" שלט הקאפו היהודי. הנאצים באו בלילה לעשות ביקורת ולנעול את הצריפים. ספירת האנשים נעשתה בשיטה מיוחדת. כל אחד עבר בדלת צרה, אלה שמאחוריו עמדו בתור ונדחקו, מפני שרצו להגיע אל המקום, שבו חילקו את המרק המימי. באחד הימים, כשעמדתי בתור, הנחית עלי הקאפו מכה במגלבו, התעלפתי מעוצם הכאב. השיבו את רוחי וכשנודע לקאפו, שיש לי כדור בגב, הביא אותי מיד לרופא. הלה הסתכל בפצע, ציווה לי לשכב והרדים אותי. כשפקחתי עיני, הראה לי את הכדור. אסור היה לשכב זמן רב בבית החולים. שבתי מהר לעבודה.

סמוך למחסנים אליהם הייתי מביא את המוצרים הייתה גדר. נוצרים נהגו להביא לשם מזון ובגנבה סחרו השבויים בחפצים מהמחסנים. ליד המחסנים אפשר היה גם למצוא תפוח אדמה או סלק, שהייתי מחביא בשביל העובדים הנפוחים מרעב. יום אחד אני בא אל המחסנים; פתאום אני שומע יריות מעבר לגדר. הסתכלתי והנה אני רואה נערה רצה, אחריה נאצים, יורים והיא נופלת. הנערה באה מביאליסטוק מחופשת כ"שיקסה" יחד עם כמה בחורים לארגן הברחת יהודים מהמחנה. לרוע מזלה, הכירו אותה שקצים פולניים והחלו לצעוק ולהצביע עליה: "היא יהודיה". הנערה ברחה, אבל השיג אותה כדור הרוצחים... מהמחנה נמלטו שלושה אנשים מפיוטרקוב, שהיו בצריפי. הם נתפסו על ידי הפולנים והוסגרו לנאצים, עונו באכזריות ונורו לנגד עינינו. לעומת זאת הצליחו לברוח שלושה בחורים מביאליסטוק.

טו. במחנה ראדום

בשעת טעינת אבנים אירעה לי תאונה, אבן נפלה על רגלי ונפצעתי. בשובי מהעבודה ראיתי שאנשים עומדים במגרש המסדרים ועושים סלקציה. חמקתי מהמקום, שלא יבחינו בי. אבל הקאפו שם לב שרגלי פצועה, והורה לי לצאת מהשורה. התחננתי: "תן לי להשאר הוטב לי". דברי לא השפיעו. נאלצתי לעזוב. הובאתי לצריף ריק ונעלו את הדלת. כעבור שעה קלה באו המפקד הנאצי ופמלייתו ולפי פקודתו לקחו מאתנו את הבגדים הטובים ובמקומם קיבלנו סמרטוטים; חשבנו, זה סימן רע; בוודאי יירו בנו. התחלנו לבקש על נפשנו. הנאצים מרגיעים אותנו. לא יאונה לנו כל רע. אומרים, שיעבירו את העובדים למחנה אחר. מרוב פחד איש לא עצם עין כל הלילה. הייתה לנו תחושה, שסופנו קרוב, בבוקר בא קצין ס.ס. מראדום. ציווה עלינו לרוץ כמו סוסים ביריד, כדי לבדוק אם "הסחורה" טובה. לאחר מכן הוכנסנו למכוניות והוסענו לראדום. שוב ניצלתי. המזימה הרעה של הקאפו בטלה.

בראדום הביאו קודם את האנשים לבית המרחץ. קיבלנו בגדים טובים יותר ונשלחנו לבית חרושת לתחמושת.

עבדתי בקבוצה של עשרה אסירים, שבנתה מקלט בשביל "הטבח הראשי" לא היה עוד גיטו בעיר. היהודים גורשו למחנות השמדה. השרידים, שנותרו בחיים, כונסו בצריפים. קיבלנו יותר אוכל. סך הכול המצב היה יחסית "לא רע".

באותם הימים הסתננו ידיעות, שהגרמנים סופגים מכות בחזית הרוסית. האנשים שבאו

לראדום סיפרו, שהצבא הסוביטי מתקדם בקצב נמרץ. זיק תקווה ניצת בלבנו; שמא בכל זאת נזכה עוד בחיים.

פתאום מציבים שמירה מסביב למחנה. איש אינו יכול עוד לצאת. עוברת שמועה, כי הרוסים עומדים בשערי ווארשה ושיקחו את האסירים למקום אחר. שומעים כבר אפילו את רעם התותחים. נדמה לנו, שהישועה קרובה לבוא. בינתיים באה פקודה לצאת לצעדה. רבים רצו להתחבא בצריפים, אבל נודע, שיציתו אותם לפני הפינוי. בצריף אחד ששימש כבית חולים שכבה אשה מביאליסטוק, שמה וינאקור. הנאצים רצחו אותה וקברוה בחיפזון.

טז. המצעד הגדול לגרמניה

בצאתנו מראדום עלה בדעתם של רבים לברוח. איש אחד ניסה להסתתר בשדות הדגן; נתפס ונורה למוות. הנאצים היו מריצים אותנו, שנלך יותר מהר. יש שנחלשו מאד ולא היו מסוגלים להמשיך; הרופא העמיד פנים של דואג ובטוב ליבו, כביכול, נתן להם רשות לעלות על העגלות, שנסעו מאחורינו. סופם היה מר. העגלות המלאות אנשים חלשים נכנסו ליער ושם כולם נורו. עברנו על פני עיירות שונות ובלילות עשינו חנייה בשדות. רגלי התנפחו מההליכה המייגעת. היה לי במקרה כיסוי מבד. ניצלתי את ההזדמנות, קרעתי פסים מהבד, ולאחר שטבלתי אותם במים, עשיתי לי תחבושות על הרגליים.

המשכנו ללכת עד טומאשוב ובעיר זו סגרו את כולנו בבית חרושת למשי. הדוחק נורא. אי אפשר לזוז. סגורים, נחנקים.. אפילו את צרכינו עשינו במקום... חשבנו, שהנה יבוא הקץ...

אך התלאות נמשכו. השיגו איכשהו קרונות ודחפו לתוכם את האנשים. הרכבת הביאה אותנו למחנה המוות הנודע אושביץ. כאשר ראינו את הארובות הגבוהות, היינו בטוחים, שפה נחרץ גורלנו. ישרפו אותנו. העמידו את כולנו ליד הקרונות והחלה הסלקציה, מי לחיים ומי למוות. מהשורה הוציאו את הקשישים ואת הילדים הקטנים. הם הומתו בגאז ונשרפו. מר היה לב ההורים, הצילו את ילדיהם במחנות מוות רבים ועתה לאחר יגיעות ועינויים לא יכלו עוד להצילם. בין הניספים היה ילד של מכר טוב שלי, פרידמן, שתש כוחו בהליכה ואני עזרתי לו במשך המצעד לשאת את הנער.

המזל שיחק לכמה אנשים. המפקד מראדום שימש להם מליץ יושר. המליץ עלינו, שאנו פועלים טובים. לבושים בגדים מפוספסים נשארנו באושוויץ יום שלם. המזון שלנו — פרוסת לחם מרוחה במרגרינה.

מאושוויץ הוסענו ברכבת לגרמניה, לעבודה. הרכבת ניטלטלה שתי יממות עד שהגענו לתחנה סמוך לשטוטגארט. משם העבירו את האסירים אל צריפים חבויים בין הרים, שהוסתרו מפני המפציצים האמריקנים. חולקנו לשתי קבוצות עבודה. אחת התקינה חוטים ושנייה סחבה אבנים. עלי הוטל להטעין על הקרונות ברזל וחוטים. האוכל דל: קצת מים וקולורבי. ראיתי בשדות פירות רבים, שנשרו מן העצים. אבל אסור לנגוע בהם. פעם טיפס אחד העובדים בחשאי על עץ וניסה לקטוף פרי ומיד הרגו צלף נאצי.

במקום עבודתנו היו שבויים רוסיים. שמענו מפיהם, שהרוסים כבר כבשו את וורשה. ואנו — כה רחוקים ממנה. אווירונים אמריקניים טסים מעל ראשנו ויום יום מפציצים את ערי גרמניה. כשהופיעו האווירונים, היינו רצים לשדות. אין לתאר את שמחתנו לשמע

הידיעה, שהפציצו את שטוטגארט. הרגשה מוזרה בלבנו: "אם נגזר ליהרג — מוטב בידי האמריקנים מאשר בידי הגרמנים".

פתאום אספו מספר ניכר של יהודים והעבירו אותם למחנה אחר, ששכן בהרים הגבוהים. יום יום נאלצנו ללכת ששה ק"מ לעבודה ואח"כ לשוב למחנה. הגרמנים בנו בתי חרושת באיזור ההרים. משימתנו להניח דינמיט, לפוצץ את הסלעים ולהוציא את האדמה בקרונות. העבודה קשה מאד. בלילה לא נתנו לנוח. אך שכבנו ומיד באו הרוצחים וציוו לסדר את הצריף ומי שלא קם הוכה מכות אכזריות..

באחד הימים הובאו אלינו שבויים פולניים, שהשתתפו במרד בזמן המצור על ווארשה. הם סיפרו על מרד גיטו ווארשה ועל חיסולו של הגיטו. השבויים הפולנים לא היו רגילים לעבודה וההתעללות הבלתי פוסקת שברה אותם. מתו כמו זבובים. אלה שניסו לברוח — נורו מיד. רובם ככולם השתייכו לחוגי המשכילים. אנחנו היינו מחוסנים יותר. אכלנו כל מה שנזדמן. נהגנו לאסוף קליפות תפוחי אדמה במטבח. העיקר, לקיים את נפשנו.

החורף מתקרב ועדיין קלושה התקווה להצלה. האמריקנים מתקדמים בקצב איטי ואנו מתענים במנהרות העמוקות שבהרים. בוקר אחד הודיעו, שקבוצת אסירים תועבר למחנה חדש החלו לבחור במועמדים. עלה על דעתי להסתתר בעליית הגג של הצריף. במחבואי קלטתי את צעקות הקאפואים היהודים. "לאן נעלם הליטוואק? "לשם השלמת המיכסה הביאו איש אחר במקומי. נשלחו כמעט כל בני ביאליסטוק. כאשר יצאתי ממחבואי אמר לי האחראי על הבלוק: "יהא כך, בינתיים ניצלת".

הקאפואים רצו להסגירני לגסטאפו. הציל אותי נער מביאליסטוק, ששימש כנער שליח אצל הנאצים ונתחבב עליהם. הוא הפציר בהם שיניחו לי, ובזכותו נחלצתי מצרה. כמעט כל האנשים שהועברו למחנה השני — הומתו. מן הסתם, נגזר עלי להתענות עוד זמן רב.

פשטו שמועות, שגברו ההפצצות על ערי גרמניה. במחנה שלנו נפסקה מדי פעם העבודה. לאחר הפצצת תחנת הרכבת הגדולה בלודוויגסבורג שלחו אותנו לפנות את ההריסות. עמדו שם קרונות מלאות כל טוב. לא עלה כלל על דעתנו לקחת דבר מה. חיפשנו מזון בלבד. וכשגילינו אוכל, החל מאבק בינינו. איש חטף את האוכל מחברו. הפכנו לחיות. כל אחד חשב שבדרך זו יציל עצמו. זמן רב עשינו את הדרך לתחנת לודוויגסבורג: ההליכה לשם וחזרה היתה קשה ומתישה מאד. ומי שלא עמדו לו כוחותיו נורה בידי הנאצים.

לילה אחד השתררה במחנה אווירת אימים. העירו אותנו וציוו לקום מיד. התברר, ששולחים את האסירים למחנה אחר. זה היה המחנה האחרון קאנאנדורף. קידמו את פנינו גרמנים מלווים כלבים. ומיד הריצו את כולנו לצריף ופקדו: להתפשט. הבגדים נלקחו, כביכול, לשם חיטוי, אבל קודם לכן מיששו בהם והחרימו כל חפץ. עמדנו עירומים יום שלם. הביאו תנור ברזל וכל אחד התחיל להידחק אליו כדי להתחמם. מישהו דחף אותי מאחור אל התנור הלוהט וניכוויתי מאוד בשתי ידי ובברך. לא הושיטו עזרה רפואית. בלילה הוחזרו הבגדים. העבירו אותנו לצריף אחר ללינה. לא עצמתי עין בגלל מכאובי הנוראים. למחרת בבוקר נשלחנו לעבודה בהקמת מסילת ברזל. כמובן, אלה שניכוו, לא היו מסוגלים לעבודה. הפעם קיבלנו טיפול אנושי יותר. חבשו את פצעי ושיחררו אותי לימים ספורים מהעבודה.

נשארתי בצריף, אולם הקאפו רדה בנו בלי הרף. נאלצנו לנקות בלי הרף את הצריף מבפנים ומחוץ תחת פיקוח הקאפו האנטישמי שהכה אותי באכזריות. העדפתי כבר לשוב לעבודה. במקום העבודה אפשר היה גם לפעמים "לסחוב" סלק — מעשה שבמחנה עלול

להביא אסון.

היו רגעי מנוחה בשעת ההפצצות האמריקניות. לפעמים הופלו לא הרחק מאתנו אווירונים אמריקנים ושיבריהם התפזרו לכל עבר, אנו מצפים לגאולה ואין רואים אותה. על בריחה אין מה לדבר. אנו שרויים בלב גרמניה וגם לבושים בגדים מפוספסים...

יום אחד אנו באים לעבודה, אך מתברר, שאין עובדים. יוצאים שוב לדרך. לאן? שמועות שונות. מישהו אומר שהולכים אל הגבול השווייצי, יעבירו אותנו לידי הצלב האדום. אחרים טוענים: היעד החדש הוא מחנה ההשמדה, דאכאו.

ושוב גוררים את הרגלים העייפות. והמזון — פרוסת לחם אחת. הרוצחים דוחקים בנו וצועקים: ללכת מהר. אין עוד רכבות... ובדרכים הולכי רגל גרמנים, שנמלטו מבתיהם מפחד מפני הרוסים. כשמופיעים מעל ראשינו אווירונים, אנו מתפזרים ומשתטחים על האדמה בצידי הדרכים.

הגרמנים הבורחים עמוסים חבילות. הנאצים מכריחים אותנו לשאת את החבילות הכבדות. העמיסו עלי חבילה אחת, אך לא היה לי כוח לשאתה. רגלי כאבו... אני מתפתל מכאבים וחש, שאני קרוב לאפיסת כוחות. לא הועילו תחינותי לפני הגרמני: חוס עלי, איני יכול עוד לשאת".. הגרמני צועק: "יהודי פטפטן" ומרים את הרובה, כדי להנחית מכה על ראשי. הנפתי אינסטינקטיבית את ידי השמאל לבלימת המכה. הרובה פגע בידי ושבר אותה. התחלתי לזעוק מכאב. ניגשו אלי כמה גרמנים, והסתכלו ביד באדישות. למזלי, היה ביניהם רופא צרפתי וזה חבש את ידי בתחבושת לחה וקשרה בחוזקה. התחבושת התקשתה והוקל לי.

אין סוף לצרות... שמענו בדרך, שאמריקנים נכנסו כבר אל המחנה האחרון שפינינו. מדי פעם חגו מעלינו מטוסים, אולם נמנעו מלהפציץ, כשראו את בגדינו המפוספסים. הביאו אותנו אל יער. נשארנו שם שלושה ימים בלי אוכל. הואיל והתקרב האביב מצאנו כבר ביער אגוזים רקובים, שהחיו את נפשנו. מקץ שלושה ימים, בלילה, הביאו מהכפר מיכלים עם מרק ותפוחי אדמה מבושלים. פרצו תיגרות על תפוח אדמה. מורעבים היינו. למחרת בערב שוב הריצו אותנו לתחנת הרכבת וכשהאיר היום הרכבת זזה. אך נסענו כמה ק"מ, הגיחו "הציפורים" האמריקניות והחלו להפציץ. הקטר נתרסק ורבים בינינו נהרגו או נפצעו. משהבחינו בבגדינו המפוספסים הסתלקו. אי אפשר להמשיך ברכבת. מוכרחים ללכת. מאחורינו החיות הנאציות, שמכות את אלה שכשל כוחם ומפגרים. ומי שיושב מעט לנוח, אינו קם עוד. הורגים אותו מיד. עוברים בכפרים שונים. פעמים מקבלים תפוח אדמה בלתי מבושל בתוספת מכות על הראש באלה. היתה זאת דרך של עינויים, וכך נסחבנו עד אוגסבורג שבבוואריה.

יח. המסע מאוגסבורג עד השחרור

נכנסנו בלילה לאוגסבורג. העיר, שהופצצה, מוארת בלהבות אש. אנו נגררים בכוחות שאוזלים, אל הרכבת. נוסעים כל הלילה, שוכבים בקרונות בצפיפות, דחוקים ולחוצים זה לזה. בהאיר היום אני פוקח את עיני ומביט; מסביבי מוטלים מתים רבים. ביניהם הבחור ממינסק, שעזרתי לו בכל הדרך. לאן נוסעים? איש אינו יודע. בבוקר הופיעו אווירונים וְירו לרכבת. הכינונו בדים מפוספסים ורצינו לנפנף בהם ולרמוז, שברכבת ישנם אסירי המחנות. אבל ממילא נפסקה הנסיעה ברכבת, כי הקטר ניזוק לגמרי. פתחו את דלתות הקרונות ונתנו לנו להתפזר בשדה. התנפלנו על הניצנים הרכים של האדמה, קטפנו ואכלנו

את העלים הירוקים...

צריך שוב ללכת. אני עושה כמה צעדים וחש, שאני עומד להתעלף. שני אנשים מראדום, אב ובנו, החזיקו אותי תחת זרועותי, הפצירו בי לעשות מאמץ ולהיות ער. אולם לא היה בי כוח עוד. הייתי זקוק למים ומים לא היו. פתאום כמו אירע נס. ראיתי במרחק קטן נחל, רצתי בשארית כוחותי אל הנחל. התכופפתי לשאוב מים בכובעי, אבל מרוב חולשה נפלתי לתוך הנחל. כאשר נמשיתי, הייתי כבר אדם אחר, כוחותי שבו אלי.

לדאבון ליבי עלי לציין, שבתחילת הצעדה ממחנה קאנאֶנדורף היינו אלפיים איש ובבואנו למחנה אַלאַך ליד דאכאו מנינו לא יותר ממאתים איש. מהם נותרו בחיים שמונים איש בלבד.

במחנה החדש הרגשנו, שקרוב קיצה של המלחמה.

אבל איזה ערך למאורע זה לגבי?

אני חולה מאד... ידי שבורה... ואמנם אינם לוקחים עוד את האנשים לעבודה. אנו רואים, שהגרמנים מבולבלים. לא הרחק, כמה ק״מ מהמחנה, נמצאת דאכאו, בית החרושת למוות. הפחד גדול... רוצים בכל זאת לחיות... אנו יודעים, שהאנשים הקרובים והאהובים ביותר אינם עוד בחיים. בכל זאת אני רוצה לחיות ולראות את הנקמה בעמלק, ימח שמו וזכרו.

שכבתי כמו משותק בלי יכולת להניע איבר. אנשים רבים הסתובבו בצריפים וחיפשו מכרים. אף אני גילתי מכר, את יוסף זאבלודובסקי.

אבל הייתי חולה מאד. הביאו אותי לבית חולים, עשו לי אמבטיה ופתחו את התחבושת. הרופאים קבעו, שהתחברות עצמות השבר לקויה, חיברו שוב ושמו גבס על החיבור. הנאצים, שעוד שלטו במחנה, השאירו אותי בבית חולים. ל״בריאים״ עוד לא היתה מנוחה. המשיכו להצעידם, הפעם אל הגבול השווייצי. למזלנו, נשארו גם בבית החולים כמה רופאים יהודים, שטיפלו בחולים. הם סיפרו שהאמריקנים קרובים מאד... והגאולה קרובה לבוא...

בשבת ב־28 באפריל 1945 — יום שלא אשכחהו לעולם — שכבנו במיטות הקומתיות, זה על גבי זה. האמריקנים התקיפו את המחנה והחיילים הגרמנים גילו עוד התנגדות. התותחים האמריקנים ירו ופגעו בבית החולים. חולים רבים נהרגו שעות ספורות לפני השחרור. נפלתי ממיטתי על הרצפה וכך שכבתי עד אור הבוקר. בצריף חשכה. החולים בכו. ניחמתי אותם בדברי אבי: ״ישועת ה׳ כהרף עין״. כשם שאישון העין נע במהירות, כך תבוא הגאולה״...

בבוקר ביום א ב־29 באפריל 1945 נכנס למחנה הצבא האמריקני עטור הניצחון. החיילים ראו אותנו ועמדו המומים.. כה רע היה מצבנו.. ואנו בכינו משמחה... סוף סוף, נסתיימה פרשת הסבל והעינויים. אנו חופשים.

אסירים רבים התנפלו על אוכל בשקיקות, חלו מיד ואי אפשר היה להצילם... הייתי חלש מאד ומצומק. רגל אחת דקה כמקל; השניה נפוחה . — כולי שלד. הועברתי באמבולנס לבית החולים הגדול בדאכאו. נתנו לי מנות קטנות של מזון, עשו לי עירויי דם ובאופן הדרגתי נמשך תהליך ההחלמה. דכאו הנודעת לשימצה עוד היתה מכריזה בשלט: ״ארבייט מאכט דאס לעבען זיס״ (העבודה ממתיקה את החיים). שם השמיד היטלר ימ״ש מאות אלפים יהודים, ראיתי ערימות של גוויות שלא הספיקו לשרוף...

שכבתי בבית חולים בדכאו מספר שבועות. אלה שהחלימו היו חופשים ויכלו לצאת. ואף לנסוע הביתה... לא הייתי מסוגל לעמוד על רגלי. לכן העבירו אותי לבית חולים

"סאנט־אוטליען" שליד לנדסברג. שהיתי עוד שנה שלמה בבית החולים. האכילו אותי כמו ילד קטן עד ששבתי לאיתני. פגשתי שם במקרה את איצ׳קה קופלינסקי מזאבלודוב, שחלה בצהבת, עבר אחר כך לוויילדהיים ומשם בא לבקרני. מוויילדהיים באו גם לראותני עוד בני זאבלודוב, שנשארו בחיים; גדליה לין וכלתו, מאיר רופה, חיים בזרוק, אליהו צסלר ונחמיה גלאדשטיין.

מבית החולים עברתי לוויילדהיים שם השתתפתי בחתונתו של מאיר רופה. במחנה פאלדאפינג נפגשתי עם עוד ניצולים: במוליה ברנשטיין, אברה׳מל בקר, עם וואלוול בנו של חסיד ועם בתו של משה וואליס. אלה המעטים, שזכו בחיים כמוני ובנס ניצלו.

אחדים נסעו לארצות שונות: ארה"ב, ישראל, ארגטינה. ניצולים אחרים היו נוסעים לפולין, בתקוה, שיוכלו למכור בעיירה את רכושם... אני לא נסעתי... לא היה לי דבר, שכדאי בשבילו לנסוע... זאבלודוב שלנו נשרפה עד היסוד. נמחקה בידי הרוצחים הנאצים, ימח שמם וזכרם! לא שרד איש מאלה, שהיו היקרים והאהובים ביותר...

יש ששואלים את ניצול השואה: "איך נשארת בחיים, איך הצלת את נפשך? סיפורי הוא העדות והתשובה לשאלה. לכן, רציתי לספר ב"ספר יזכור" זה את כל התלאות, שאירעו לי ואת כל חוויותי, למען ייזכרו לעולם ועד! כי הייסורים והגיהינום, שכל אחד מהניצולים התנסה בהם דומים מאד. אנשים שרדו הודות לניסים.

בעיירה וויילדהיים הכרתי את אשתי. לאחר מכן הגרנו לארצות הברית לבנות את חיינו מחדש. אסור שתינתק שרשרת הזהב. אבל נשארתי כלי שבור, חולה לכל ימי חיי.

יידעו ילדינו ויזכירו את הצו: "זכור את אשר עשה לך עמלק!" זכור, מה שעשתה לנו גרמניה של היטלר!

הרוצח פרידל עומד בפני
בית דין עממי בביאליסטוק

הרוצח פרידל

י. אלטס

אִמִּי, הֵיכָן אַתְּ?

(לזכר אמי מיכלה)

אוֹיָה, אִמִּי מִנָּשִׁים הַיָּפָה,
הַגִּידִי, הֵיכָן אַתְּ — הַגִּידִי נָא;
חִפַּשְׂתִּי, שָׁאַלְתִּי כָּל אִישׁ וּמַכָּר,
וְעַד כֹּה טֶרֶם מָצָאתִי דָּבָר.

אֵיךְ אֵדַע, הֵיכָן לְחַפֵּשׂ עוֹד, אֵיךְ?
אֵיךְ אֵדַע לִמְצֹא מְקוֹם קְבוּרָתֵךְ?
אֶת־אַדְמַת הַקּוֹדֶשׁ בָּהּ נִטְמַנְתְּ בְּלִי שֵׁם
הָיִיתִי מֵמִיס בְּבִכְיִי הָאִלֵּם.

הָיִיתִי מְנַשְּׁקָהּ וּמְגַפְּפָהּ תָּמִיד,
הָיִיתִי יְצוּעִי עָלֶיהָ מַעֲמִיד;
הָיִיתִי אֶל לִבִּי מְאַמְּצָהּ בְּחוֹם,
וּפְרָחִים רַעֲנָנִים מַנִּיחַ יוֹם יוֹם

עֲרָבָה לְבָנָה הָיִיתִי שָׁם שׁוֹתֵל,
וּתַחַת צִלָּהּ בְּעֶצֶב מְחוֹלֵל.
יָמִים וְלֵילוֹת הָיִיתִי שָׁם שׁוֹהֶה,
וּשְׁאֵרִית חַיַּי בַּמָּקוֹם מְבַלֶּה.

הָיִיתִי לְפָחוֹת מַצֵּבָה מֵקִים,
שֶׁהַפְּזוּרִים בָּעוֹלָם הַבָּנִים
יוּכְלוּ פַּעַם בְּיוֹם שֶׁל צָרָה
לִשְׁפּוֹךְ דִּמְעָהּ — דִּמְעַת יֶלֶד מָרָה.

אַךְ אֵיךְ לַעֲזוֹר? אֵיךְ לְהוֹשִׁיעַ?
אִישׁ אֵינוֹ אוֹמֵר; אִישׁ אֵינוֹ מוֹדִיעַ.
אֲחַפֵּשׂ בְּלִי הֶרֶף לֵילוֹת וְיָמִים
אֶת קִבְרֵךְ, שָׁם נִלְקַחְתְּ לִמְנוּחַת עוֹלָמִים.

נחמה יאכנוך־לאנשיצקי

חוויותי מימי המלחמה

אני חוזרת לזאבלודוב השרופה

התלקחות המלחמה ב־1 בספטמבר 1939 ופלישת גרמניה ההיטלרית לפולין השרתה עצבות על כל תושבי פולין וגם על עיירתנו — ביתנו — זאבלודוב. מיד גויסו כל הגברים. ממשלת מושצ׳יצקי, בעק, רידז־שמיגלי לא עשתה עוד הבדלים בין יהודים ולא יהודים, כפי שעשתה בעבר. כולם נשלחו למלחמה, לחזיתות, שאורגנו בחיפזון, ללא תיכנון מוקדם.

בנים נעקרו מהוריהם, גברים מנשותיהם. כולם נשלחו להיות בשר תותחים. כעבור מספר שבועות כבש הצבא האדום את העיירה ואז זאבלודוב קמה לתחייה. בימי פולין הפאשיסטית לא יכלו צעירים יהודים לקבל עבודה. עכשיו מצאו בקלות עבודה במחסני סחורות גדולים, במוסדות תרבות רבים ובאירגוני ספורט. לכל אחד היתה אפשרות ללמוד בלי להתחשב במוצאו או במצבו הכלכלי; הכול היה בידי הפועלים.

אך השמחה לא נמשכה זמן רבה. ב־22 ביוני 1941, ביום ראשון בארבע בבוקר בזמן, שהאנשים ישנו שנת ישרים, התקיפה גרמניה ההיטלרית את רוסיה הסובייטית. קולות הנפץ של פצצות החרידו משנתם את תושבי זאבלודוב. הבהלה היתה רבה. מיום זה מתחילה מגילת ייסורינו.

כיון שקמה אנדרלמוסיה והשתררה אווירה של הפקרות, ארגנו צעירים יהודים הגנה עצמית ומנעו מעשי אלימות נגד התושבים היהודים.

בימים הראשונים של המלחמה המשכתי בעבודתי בחנותו של יושקי. ב־23 ביוני עדיין התייחסו אלינו הפולנים בנימוס ובכבוד. אבל זמן רב לא היו מסוגלים לכבוש את שנאתם, שספגו מהאנדקים ומהממשלה האנטישמית. והשתוקקו לביזה. וביום השלישי, שעה שמסביב השתוללו הלהבות וכל השוק הפך לעיי חרבות מהפצצות, התפזרו כנופיות של פולנים בין החנויות והחלו לשדוד. לא נטשתי את עבודתי בחנות. הייתי מבוהלת וחסרת אונים. לפתע הופיע פקיד סובייטי גבוה בלווית קבוצת צעירים, והשודדים נמלטו על נפשם. בלבנו גמלה ההחלטה לברוח. במכונית שלנו היו בני משפחתי ויוסלה זאבלודובסקי.

כל שעל אדמה היה מכוסה דם.. בכל פינה — להבות. אין יודעים, לאן לברוח. נסענו לשדנה. מסביב להבות לפנים ומאחור... אין דרך.

בוולקוויסק התרסקה המכונית שלנו מפגיעת פצצה. למזלנו, לא נפגענו. הספקנו בעוד מועד לברוח ולהסתתר. אבל נשארנו חסרי כל. כל מיטלטלנו נשרפו יחד עם המכונית. התחלנו לנדוד מעיירה לעיירה, עייפים שבורים, ורעבים. ושוב חזרנו על עקבותינו משום שהגרמנים התקדמו; באנו לבאראנוביץ וסמוך למינסק נקלענו לאיזור קרבות; כולנו התפזרנו; נשארתי לבדי, בודדה כאבן... בלי היקרים, האהובים... והגרוע ביותר, לא ידעתי,

היכן לחפש אותם. לא היתה שום תקוה למצוא אותם. פחדתי גם שאפול בידי הגרמנים.
המשכתי ללכת לבדי, עברתי 600 קילומטרים ברגל בדרכים מסוכנות; רגלי לא נשאו אותי עוד... אבל לאחר חודש של נדודים, כולי מותשת הגעתי לרוסיה הסובייטית, עבדתי שם בעבודות שונות בשדה, בבית חולים ובגן ילדים. אך בליבי בערה תמיד תשוקה לנקום בגרמנים הארורים, הרהרתי בלבי: אסור לי להיות חלשה.
ובמוחי מנקרת המחשבה: מדוע נשארתי בחיים? במה אני טובה מאחרים, ממאות ואלפי אנשים שניספו? באפריל 1942. כאשר כל הצעירות התנדבו לסייע לגברים במלחמתם למען הארץ ולמען הכבוד האנושי, הצטרפתי אליהן והתגייסתי לצבא האדום כדי לנקום את דמם של אבותינו, אימהותינו, אחיותינו ואחינו וילדינו התמימים ואת כל האנשים שנרצחו ע"י החייה הנאצית.
במשך שלוש שנות שירותי בצבא היו לי קשיים רבים, אך עמדתי בהם בכבוד ובגאווה. הייתי בחזיתות שונות, שבועות שלמים לא הגיעה אספקת מזון לחזיתות, אולם התשוקה ללחום ולנקום לא נחלשה. קיבלתי באהבה את הסבל, כי הרגשתי שאין הבדל ביני לבין אחרים — לא הושפלתי בגלל יהדותי.
בזכרוני חרותה חוויה מאחד המסדרים. המפקד שנודע לו, כי בגדוד נמצאת אשה יהודית מפולין,ניגש אלי והתחיל לדבר עימי אידיש.
צעדנו דרך כפרים וערים — בכל מקום חורבן אכזרי. היהודים הושמדו, העיירות היהודיות הוכחדו. ספקות כירסמו בלבי, אם אראה מישהו ממשפחתי; בכל זאת נשאר עוד שביב תקווה — אולי ? אולי פסח הגורל האכזרי על עיירתנו זאבלודוב? אולי ניצלה מההרס האיום, שזמם השטן הנאצי.
לאחר שפולין שוחררה, כתבתי מכתבים אל כל המכרים והשכנים שלנו בזאבלודוב. תשובה לא הגיעה. לא יכולתי להשלים עם המחשבה, שכולם הוכחדו בדרך כה נוראה.
הגיע היום הבלתי נשכח. הצבא האדום העטור נצחונות נכנס לברלין. ב־9 במאי 1945 הכוחות הסובייטיים וצבאות הברית הכריתו סופית את מאורת הפריצים של הנאצים. היום ההוא יהיה שמור בזכרוני לנצח! יום הנצחון על הנאציזם, על רוצחי האנושות?...
כשהסתיימה המלחמה, החלו מיד לשחרר את הנשים מהצבא ולשלחם לבתיהם. הייתי בין המשוחררות. שאלו אותי, אם יש לי משפחה, בית? אם יש לי לאן לנסוע? ומה אני חושבת לעשות עכשיו?
בא יום הפרידה; לאחד הביא שמחה לשני — צער. בדימיוני ראיתי את כל הגילגולים, שעברתי בשנים האחרונות; ומה צפוי לי עכשיו?
נקראתי למפקד הגדוד. הוא שאל אותי ... לאן אני רוצה לנסוע? אם אני רוצה להישאר ברוסיה הסובייטית או לנסוע לפולין? עמדתי מהורהרת, ממש מאובנת, בלי לדעת מה לעשות. ולבסוף החלטתי לנסוע לזאבלודוב. אולי בכל זאת נשאר מישהו בחיים; מחשבה זו לא נתנה לי מנוח.
לקחתי את המזוודה הצבאית ובה כמה חפצים ועשרה ק"ג קמח לבן, אספקה בשביל משפחתי, כדי שלא יהיו רעבים בזמן הראשון.. ובנוסף לזה כרטיס־מזון לחודש שלם. יצאתי לדרך, לבושה במדי צבא. הרכבת נסעה לביאליסטוק. עברתי את וילנה; גרודנו, סוקולקי, אני מקוה לפגוש מישהו בזאבלודוב... לשתף אותם בכל מה שעבר עלי... אולם, לא היתה זאת אלא תקוות שווא, אשליה, לא מצאתי שם איש. כולם נכחדו.

אפרים רובינס

אפרים רובניס

חורבן ביתנו היקר

המאורע התרחש בלילה בין 21 ו־22 ביוני 1941. היינו שלושה אנשים מזאבלודוב במחנה העבודה רוסי בילסק. אני, אחי הצעיר יענקל ויוסף דירדאך. עבדנו במשמרת לילה; במוצאי שבת ניתן חופש לחיילים בכל המחנות. אנו נשארנו לעבוד בהקמת שדה התעופה.

בשעה אחת בקירוב שמענו התפוצצות; הבטנו לכל עבר, אך לא ראינו דבר והמשכנו לעבוד. עברה כמחצית השעה ולפתע שמענו טרטור אווירונים; ראינו מיד מעל ראשנו ענן עצום של אווירונים. פתחנו בריצה לכל עבר. לא הספקנו להתרחק אפילו כמאה מטרים, כאשר מטר של פצצות ירד עלינו בלי הרף. ההתקפה נמשכה שעה, אך בעינינו זה היה נצח. כאשר נפסקה ההפצצה, כבר האיר הבוקר. ואז נתגלתה לעינינו תמונה נוראה. עשרות הרוגים ומאות פצועים... אבל מי שנשאר בחיים, מוסיף לחיות ולפעול... מיד התחלנו לחפש את האנשים הקרובים ביותר,את יוסף דירבאק מצאתי מיד; את אחי לא מצאתי, אך אמרו לי, שראו אותו אחרי ההפצצה. החלטנו לצאת לבילסק, השוכנת ס״ה שני קילומטרים מהמקום. באנו אל דודו של יוסף, נחנו בלילה ומשם יצאנו הביתה לזאבלודוב.

בזאבלודוב שרר שקט, אך הורגשה אווירת המלחמה, הצבא הרוסי נסוג תוך שמירה על סדר. נשארנו בבית. למחרת חשבנו אפילו ללכת בעקבות הצבא הנסוג; הואיל וגם הצבא לא ידע לאן לסגת, החלטנו להשאר.

ביום שני בבוקר הופיעה טייסת של אווירונים גרמניים והפציצה את העיירה. נשרפו כמה בתים ונפלו קורבנות ראשונים. ושוב היתה דממה. ביום רביעי בלילה ב־25 ביוני, תוך שעה אחת נתמלאה העיירה גרמנים, ומיד לקחו בני ערובה. עצרו אותם בבית אחד, העמידו משמרות והזהירו, שאם יקרה משהו לגרמנים, יוצאו בני הערובה להורג. לאחר מספר שעות הסתלקו המשמרות ובני הערובה שבו הביתה. עבר לילה שקט.

ב־26 ביוני 1941, ביום חמישי ב 7 בבוקר נכנסו לעיירה שלושה או ארבעה גרמנים והחלו להצית אותה. השרפה הראשונה פרצה ברחוב בילסקי. כל אנשי העיירה, יהודים ונוצרים התפזרו בשדות. והגרמנים ירו מארבע קצות העיר. השרפות והיריות נמשכו עד שעה ארבע. הנמלטים החליטו אז לשוב אל העיירה. למרבה הצער לא היה לאן לשוב. העיירה עלתה באש; נותרו רק בתים ספורים בפרוור, שבהם גרו נוצרים. למזלי, לא נפגע ביתי ברחוב הסנדלרים. לכן באו אליו אנשים רבים וכל אחד הסתדר כפי יכולתו. ישבנו שם, רעבים, עד יום שני. 30 ביוני; ביום זה העירונים הנוצרים שתו לשכרה עם גרמנים אחדים וביחד עמם גירשו את היהודים. כל אחד ברח, מי לעיירות הקטנות ומי לביאליסטוק. הגרמנים עדיין לא פגעו בעיירות.

נמלטתי עם משפחתי לביאליסטוק. הדרך לא היתה קלה. אי אפשר היה ללכת בכביש, כי הפולנים היו מתקיפים את ההולכים ומכים אותם. נאלצתי ללכת דרך שדות ויערות עם אשתי ושלושת ילדינו בזרועותינו. גם אחרים היו במצב דומה. נגררנו עד ביאליסטוק שלושה ימים. לא נשארנו שם זמן רב. הרעב הציק. למרות הסכנות הגדולות המשכנו ללכת כדי לבקש מזון. וכך חזרנו פעמים מספר לזאבלודוב. לבסוף, לאחר נדודים, התיישבנו

בבית המדרש הבילסקי. זהו הבניין היחיד, שלא נתפס על ידי הנוצרים. תוך שלושה שבועות נתקבצו שם בהדרגה כ־600 יהודים וחיו בדוחק ובלכלוך. באחד הימים נתן מושל העיר פקודה להקים גיטו. מכיוון שרוב הבתים נהרסו, הקימו את הגיטו בבתי החרושת לעורות, שהיו מרוכזים במקום אחד.

התחילה פרשה של צרות חדשות. לקחו את הגברים לעבודה. בשעת ע. ידה היכו מכות רצח. פעם גירשו את היהודים לשוק הגדול. עמדה שם אנדרטה של לנין, שהקימו הסובייטים. הגרמנים ציוו להרוס את האנדרטה, לערוך לווייה יהודית ולהביא את השברים לבית עלמין. ובהזדמנות זו היכו באכזריות, במוטות, בקלשונים ובגרזנים; ריסקו ראשים ושברו רגליים; בפרעות אלו השתתפו גם העירונים הפולנים. מבית העלמין הריצו אותנו שוב אל השוק הגדול וציוו להתפלל לאלוהינו שיושיע לנו, וגם הזדמנות זו נוצלו למכות חדשות...

שום עט לא יוכל לתאר הכול מה שעבר עלינו במשך 15 או 16 חודשים עד שזאבלודוב טוהרה מיהודים. בכל זאת, אילו התירו לנו להישאר במקום, היו רבים ניצולים. סבלנו עינויים רבים בבתי החרושת לעורות עד אחד בנובמבר 1942. בלילה בין אחד ושניים בנובמבר הובאו עגלות של אכרים מהכפרים הסמוכים ובבוקר הגיעו אנשי ס.ס. חמושים מכף רגל ועד ראש, ובעזרת המשטרה הפולנית הכריחו את היהודים לעלות אל העגלות. הם הוסעו תחת משמר כבד אל מחנה הגדוד העשירי שמאחורי ביאליסטוק. שם הוטלנו אל תוך אורוות הסוסים ושם מצאנו גם אנשי זאבלודוב נוספים, שהובאו מעיירות שבסביבה, אשר טוהרו מיהודים.

אי אפשר לתאר את הסבל הנורא שסבלנו שלושה שבועות עד שגורשנו לטרבלינקה. איני זוכר בדיוק את התאריך, סדר הזמנים נתבלבל לחלוטין; נדמה לי שזה קרה ב־20 או ב־21 בנובמבר. ובאותו היום המר והנמהר הוכנסו היהודים לתוך תאי הגזים ונשרפו ע״י הרוצחים הגרמנים, ימח שמם וזכרם!

וכך נמחקו מעל פני האדמה עיירת הולדתנו היקרה, היהודים היקרים של זאבלודוב. יהא זכרם ברוך!

יעקב רוגובסקי

הטרגדיה הגדולה שלנו

... אספר בקצרה על הטרגדיה הגדולה שלנו. ב־1 בספטמבר 1939, כאשר פרצה מלחמת העולם השנייה הייתי חייל בצבא הפולני. החטיבה שלנו נשלחה לחזית בין צינסטוכוב ופיוטריקוב. הגרמנים פרצו בעצמה רבה את הקווים בכל החזיתות וכבשו במהירות הבזק את פולין. גם החזית שלנו נפרצה מהר וכבר ב־6 בספטמבר 1939 נפלתי בשבי גרמני בעיר רדומסק. אחר ימים ספורים הצלחתי להמלט והגעתי לווארשה. שם אורגנו מחדש החיילות הפולניים המוכים ונשלחנו בחיפזון לחזית לובלין, שם התנגדותנו היתה קצרה. בינתיים ב־17 במרץ עבר הצבא הסובייטי את הגבול הפולני ושיחרר את רוסיה הלבנה הפולנית ואת אוקראינה. התנגדותם של הכוחות הפולניים המתפוררים לצבא הגרמני, היתה חלשה. מי שנלחם נגדו, נפל בשבי הרוסי. בין השבויים היו חיילים פולניים רבים, שנתפסו בדרך לחזית. נשביתי בעיר לוצק. היה עימי בחור אחר מזאבלודוב, סאריע פישביין. נשלחנו מיד לאיזור מרוחק בפנים רוסיה הסובייטית. ב־1942 גוייסתי לצבא הפולני החדש, שהוקם ברוסיה והועבר למזרח הקרוב. ערקתי ממנו וב־1943 הגעתי לאחר טילטולים לארץ ישראל. באו אתי; אבישי דולינסקי, משה אברמיצקי, רבקה בינדר שמעון רובינס ואימו. אין בכוחי לכתוב על זאבלודוב היקרה שלנו, על הנוער היפה שלה, שנחנק, הומת בגאז ונשרף בטרבלינקה ע״י הנאצים, ימח שמם וזכרם, כי עדיין לא יבשו הדמעות בעיניים ובלב חרותה השבועה, לעולם לא לשכוח ובדם לוהטים גיצי נקמה בשונא העקוב בדם! אולם מן הראוי למסור מספר פרטים על הכחדת יהודי זאבלודוב. כאשר פרצה המלחמה, אחזה בהלת אימים בבני העיירה; רבים גויסו — משפחות שלמות נותרו בלי פרנסה ואין עוזר; זה קרה בימים הראשונים של ספטמבר 1939 וב־13 בספטמבר זאבלודוב היתה כבר בידי הגרמנים; עדיין לא פגעו ביהודים — היו שם רק ימים ספורים — וב־18 בספטמבר העיירה נכבשה ע״י הצבא האדום. קודם שעזבו את רוסיה הלבנה וזאבלודוב, הצטערו הנאצים, שצריכים למסור את העיר לידי ״הרוסים המלוכלכים״ ואיימו, שאם ישובו, ישחטו את כל ״היהודים״, והצביעו על הצואר.

כפי שהזכרתי, הסובייטים כבשו את זאבלודוב ב־18 בספטמבר 1939 והחיים שבו למסלולם התקין. היהודים הרגישו עצמם בני־חורין, כמו כל בני־אדם. בכל המשרות הושיבו יהודים; אפשר היה לחשוב, שזאת רפובליקה יהודית. אבל מצב זה לא נמשך זמן רב. ב־22 ביוני 1941 התקיף היטלר ימח שמו, את רוסיה הסובייטית, הנאצים כבשו במהירות את האיזור שלנו, את ביאליסטוק וסביבתה. זאבלודוב הוצתה ע״י הגרמנים מכל ארבעת הצדדים — ונשרפה כליל. גם מערכות המלחמה פגעו בה. נותרו רק בתים ספורים מחוץ לעיר, סמוך לבתי חרושת לעור. לא עבר זמן רב והנאצים גירשו את היהודים, שנשארו, אל בתי חרושת לעור; שם הקימו גיטו. היהודים היו כלואים בתנאים קשים של רעב וזוהמה. הם הועברו אח״כ לביאליסטוק ומשם לטרבלינקה, שבה הומתו בגאזים. אבי, דודי דוד ומשפחותיהם ברחו אל דודי לייבל, שגר בכפר ריבאלע, אך האיכרים הסגירו אותם. את אבי זלמן הרגו הגרמנים לעיני אימי ואחיותי ע״ה, והן הלכו בדרכן האחרונה ביחד עם כל הקדושים והטהורים.

כך הומתו יהודי זאבלודוב היקרים שלנו. כבוד לזכרם!

דוד זאבלודובסקי

זוועות, מוות וחורבן

(חוויותיו של ניצול השואה)

הרכבת של החוזרים למולדת, הפולנים והיהודים, חצתה את אוראל, את רוסיה התיכונה ואת אוקראינה ובתום שלושה שבועות של נסיעה הגיעה בסוף 1946 ללובלין. הרכבת, בת שישים הקרונות, יצאה לדרך ב־1 באפריל. היא היתה מצויידת במיטות קומתיות, ובתנורי בישול מברזל. דאגו לכל הסידורים, שתהיה מותאמת לנסיעה ארוכה כזאת. החוזרים קיבלו כמות מספקת של מזון. בתחנות גדולות יותר המתינו להם וסיפקו ארוחה חמה.

כאשר עזבנו את אוראל היה עוד חורף זועף; הרי השלג הגיעו לגובה של בית.. הגענו ללובלין בראשית האביב; חשנו כבר את החמימות הנעימה של השמש. חל בדיוק חול המועד של פסח. חיכו לנו נציגי הוועד, לבושים בגדי יום טוב וקיץ. המראה שלנו — המגפים, מעילי צמר, כובעי פרווה — היה שונה מאד מכל מה, שראינו מסביב. סיפקו לנו מזון לפסח, מצות ויין.

זה שנתיים בקירוב, שלובלין משוחררת. בעיר נמצא מספר רב של קיבוצים ושל אירגונים ציוניים. משפחות רבות וכן בחורים ונערות הביעו את רצונם להצטרף לקיבוצים. הם הורדו מהרכבת, סופחו לקבוצות של חלוצים ומאוחר יותר עלו לארץ ישראל.

בתחנת הרכבת של לובלין הכיר אותי יהודי אחד, בשם בורק מבריינסק. התאכסנתי אצלו פעמים אחדות בזמן שביקרתי בעיירה זו. משפחתו ניספתה; הוא הסתתר בכפר אצל נוצרי וניצל. האיש השתדל לשכנע את הוועד, שישפיעו עלי להשאר בלובלין.

לפי התוכנית היתה המטרה הסופית של הנסיעה ברכבת — וורוצלב בשלזיה התחתית. אבל אני נשארתי בלובלין. שארית הפליטה של לובלין והסביבה שוכנה בבית גדול על שם פרץ, שהתחילו בהקמתו לפני המלחמה ועדיין לא הושלמה בנייתו. אותי סידרו בבית, שבו היה בית חרושת כימי; גרה שם ניצולת השואה עם בעלה. במשך שישה שבועות של שהותי בלובלין ביליתי בבית חם ולבבי, שהשכיח מליבי את שנות הנדודים והסבל והשיב לי את רוחי.

התאוששתי מעט אחר הנסיעה הארוכה ויצאתי לראות את העיר. וראשית כל הלכתי לבקר במיידאנק. רציתי לעלות לקבר אבות, אל בית החרושת הגדול לרצח; שם הומתו בגאזים ונשרפו יותר משלושה מיליונים אנשי מכל האומות; מספר היהודים שנספו היה, כמובן, הגדול ביותר.

חברי הוועד לוקחים אותי לסיור בעיר, שלא הכרתיה. היא הרוסה מאוד עוד משנת 1939 כשהופצצה על־ידי הנאצים בימים שבלובלין ישבה ממשלת פולין אחד שנמלטה

מוואֹרשה. מראים לי שטח שומם וחורבות במקום שהיה הגיטו. בין תילי אבנים מזדקר קיר המעלה את זכר הכותל המערבי; מתנוססת עוד עליו כתובת מרוחה בזפת: ״בית הכנסת ההיסטורי ע״ש מהר״ם״. בדרך כלל לא נפגעו הרחובות והבתים שבעיר. שלמים גם בנייני התיאטראות ובתי־קולנוע. חרבים רק המקומות, שנחשבו כנקודות אסטראטגיות.

כאמור, באתי ללובלין בימי חול המועד פסח. בדיוק אז חלה ה״פסחה״ הנוצרית. התושבים הפולנים המקושטים והחוגגים מציפים את הרחובות. מהכנסיות זורמים המונים. לובלין, מקום מושבו של הארכיהגמון מלאה אלפי עולי־רגל ורבות בו התהלוכות מהערים והכפרים שמסביבה. קימעא, קימעא אני מתחיל לחוש את הלכי הרוחות הרוחשים בקרב השכנים הפולנים, שחיינו בקרבם דורות רבים — לא זו בלבד, שלא הרגישו צורך להביע השתתפות בצער במידה הזעירה ביותר. הסתכלו בנו, בניצולי־השואה כאילו אנו יצורים משונים, שבאו מעולם המתים. ״לא נהרגו ולא נשרפו — קוראים בתמיהה. יש ביניהם, שמביעים את הרהוריהם במלים פשוטות ״חכה! חכה! אנו נגמור את המלאכה, שהגרמנים לא הספיקו לסיים.

אני מביט בשמים הבהירים השימשיים; אותם השמים היו במשך שלוש שנים מכוסים בלי הפסק עננים של עשן ובשר חרוך, שעלה ממידאנק הסמוכה. ריח זה של בשר־אדם שרוף טשטש כנראה והרעיל את מוחותיהם של הפולנים — מכאן לבם הקשות, חסר הרגשות.

שנאה דומה גילו הם כלפי חיילי הצבא האדום, שבאלפיהם נפלו בהקריבם חייהם למען שיחרור פולין; רבים קבורים בעיר וביניהם הרבה שמות יהודים. אנדרטת השיש, שהוקמה לזכר משחררי העיר, מחוללת מידי יום ביומו.

אני נפגש עם שרידי הניצולים של עמנו. הם על פי רוב פרטיזנים, שהסתתרו ביערות או יהודים, שחיו בבונקרים. אני שומע את סיפורו של בחור כחוש, שהתחבא במשך שנים בארובה. אני משוחח עם כמה אחיות, שנדדו ביערות, כומר הכפר, איש ליבראלי, סיפק להם בגנבה מזון ובגדים; ניחם אותן וניבא להן ״אלוהים אומר לי שתשארו בחיים״.

כל אחד ונס הצלתו וחוויותיו. יהודי בגיל עמידה הוסתר על ידי הכומר בעליית גג בבית מחוץ לעיר. ביום השיחרור, כאשר הכוחות הרוסיים נכנסו לעיר, רצה לקבל את פני המשחררים; מלא שמחה והתלהבות. למזלו הרע, באותו היום לקח הכומר את הסולם, שבו נהג לרדת. האיש נפל ושבר את חוט השדרה ואת הגפיים. כבר שנתיים עברו והוא עדיין בגבס וגבו מהודק בחזייה אורטופדית.

מנהלת המטבח של פקידי הוועד היהודי בסניף, שבו קיבלתי את ארוחותי, היתה אשה יהודית, בעלת ארשת פנים ארית. בעלה, כירורג ידוע בעיר, נשרף עם כל היהודים. היא הסתובבה כנוצריה; סיפרו, שרק לפני זמן לא רב יצאה מהמנזר; אך עוד עונדת צלב על צווארה. אי אפשר לשכנע אותה, שאין סיבה לפחד, שכיהודיה לא יאונה לה כל רע. אך שום נימוק אינו עוזר. יש לה תסביך של פחד, ואינה יכולה להשתחרר ממנו.

אני משוחח עם צעירה אינטליגנטית בעלת השכלה גבוהה. ״איך נשארת בחיים?״ —

פשוט מאוד, היא עונה במשך כל ימי הכיבוש הנאצי הייתי בצד הארי מחופשת לקבצנית. לבושה בגדים קרועים ומלוכלכים; התהלכתי כמשוגעת וחרשה וביקשתי נדבות". כך שיחקה את התפקיד" עד לשיחרור. יש עוד סיפורים על הצלה בלתי רגילה; בפיהם של החוזרים מרוסיה סיפורים לאין ספור על מעשי ניסים כאלה.

במוצאי פסח התקיימה הופעתי הראשונה באולם על שם פרץ. התוכנית כללה יצירות של שלום עליכם, סיפורי פרץ על ביטחונו של יהודי באלוהיו ויצירות של סופרים יהודים ברוסיה. ההופעה עשתה רושם רב על המוני פליטים והעניקה לי חוויות כה עזות, שלא אשכח אותן כל ימי חיי. אגב, זה היה הערב האמנותי הראשון שלי אחרי השואה. היו לי עוד כמה הופעות נוספות. נתבקשתי גם לצאת לעיר חֶלְם ולהופיע לפני מאה יהודים בקירוב, שניצלו בשואה. הופעתי שם פעמיים.

עלי לספר על האווירה של עלילת דם, ששררה בחלם, הרגשתי בה בשעת ביקורי בוועד. בשלוש אחה"צ באתי לוועד להפרד לפני שובי ללובלין. לפתע נכנסים שני אנשי צבא פולנים לבושים מדים של חיל בצבע ירוק כהה, אחד מהם, סגן משנה, חמוש במכונת יריה. הם הולכים לחדר הסמוך בלווית יושב ראש הוועד ומספר חברים; לאוזני מגיעים קולות רמים ואזהרות. כשיצאו מהחדר היו חברי הוועד חיוורים כסיד. האורח הודיע בטון מאיים: — "אם הילד לא יימצא עוד היום תשלמו ביוקר" — יו"ר הוועד סיפר לי, שבאו לחפש ילד נוצרי אבוד, שהיהודים, כך סבורים — הרגו אותו, אחדים מראשי הוועד. רצים למשטרה לבקש עזרה. נערה, שהסתתרה בימי השואה וניצלה, נכנסת ומספרת, שאותם אנשי צבא "הרגיעו" אותה ואמרו: חבל שהצילה עצמה מידי הגרמנים, הם הבטיחו, שיגמרו עמה בבוא הזמן. מנסים להתקשר בטלפון ללובלין, אבל משום מה הטלפון תפוס; בדכאון רב יצאתי לרכבת בליווי שליח מהוועד, איש צעיר מפינסק, ששמו פוקס. אנו פוגשים ברחוב קבוצות של נוצרים, שעוסקים בפרשנות לידיעות על הילד "האבוד". חשים את אווירת ה"פוגרום".

וכ"פרפרת" לאותם הארועים יש להוסיף את החוויה שעברה עלי, כאשר בלילה נעצרה הרכבת ע"י כנופיה של חיילים פולנים, שהגיחה מהיער; היו אלה החיילים "הלבנים" ממתנגדי המשטר. הרכבת הוארה בזרקורים וחיילים פולניים לבושים מדים של צבא פולני מלפני המלחמה וחמושים בתת־מקלעים השמיעו פקודה! "יהודים! סובייטים ומשטרה! החוצה! לצאת מהקרונות!" רעד עובר בעצמותי; נופל עלי פחד מוות. כמה ניצולי השואה נורו כך על יד הקרונות! פוקס אומר לי: "העמד פנים שאתה ישן". אפלה בקרונות. בפתח הקרון שלנו ניצבים שני חיילים, הם מאירים את הקרון וחוזרים על אותה הפקודה. גוייה אחת משיבה: "אין אצלנו כאלה"; פתאום המולה; ושוב אפלה. הכנופיה מסתלקת בחפזון ואינה מוציאה איש מהרכבת. אירע נס. הבחינו ברכבת מתקרבת ונמלטו. עם דימדומי הבוקר אנו מגיעים ללובלין.

פליטים כבר מחכים לנו. הם שואלים, מה קרה בחֶלְם. לאחדים יש שם קרובים. מה יכולנו לומר להם. נודע לנו אחר כך, שהצליחו להתקשר מחֶלְם עם לובלין ומיד יצאה לשם פלוגת־בטחון. וכך נמנעה שחיטה של שארית־הפליטה בחֶלְם.

הוועד של לובלין מבקש לעכב אותי בעיר ורוצה שאנהל חוגים דראמטיים. אבל הלב נמשך לביאליסטוק ולזאבלודוב.

אני עוזב את לובלין ונוסע לווארשה, אע"פ שהדרך כרוכה בסכנת נפשות.

אבל עוד קודם לכן אני עולה לקבר אבות במיידאנק.

אך יצאנו מהעיר ומיד הראה לנו העגלון הפולני מרחוק את גדר התיל ואת ארובת הקרמטוריום, שהזדקרה באופק. אנו מתקרבים אל שטח גדול למדי ומגודר. עומדים שם בניינים רבים — עיר שלמה. ליד השער משמר צבאי פולני. המחנה נשאר שלם. עכשיו הוא מוזיאון לאומי. ליד השער אנו פוגשים מבקרים שממתינים. יש ביניהם הרבה פולנים ותיירים מעטים, צרפתים, אנגלים ושוודים. נותנים להיכנס לקבוצה שלמה. המדריכים: גבר ואשה. מסבירים בפולנית. הם שולטים בחמש שפות ומשיבים על שאלות בכל השפות האלה. מראים לנו את הר הנעליים המפוזרות במחסן גדול. כתובת גדולה מודיעה: "לא לגעת". את הנעליים הפשיטו מהקרבנות לפני מותם. עולים על דעתי דברי המשורר מ. שולשטיין!

"ראיתי הר — גבוה ממון בלאן, קדוש יותר, מהר סיני; לא בחלום, במציאות; הוא עמד על האדמה".

ובהמשך! "אני שומע צעדים מעורבים של מגפי חרב, של מגפיים פשוטים, רגילים, של נעלי ילדים רקומות, זעירות, נעלי ילדים שרק מתחילים ללכת".

מביאים אותנו לבניין, שקראו לו מחלקת החיטוי. בחדר הראשון גזזו את שער הקורבנות. הדוברת מסבירה לנו, שהשערות נשלחו לגרמניה ומהן עשו אלפי מזרונים. נפתחת דלת ואנו נכנסים אל אולם גדול; נדמה, שזה בית מרחץ צבאי. על הסיפון צנורות ארוכים, שמהם יוצאים אדים. משמאל ומימין קיר מרובע עשוי מלט; לפני הרחצה — אמרו להם — עליהם לעשות התעמלות; הכוונה, שאם מישהו החביא בגופו קישוטים יקרים, הם יישמטו ויפלו לארץ. החיות הנאציות היו מערימים על הקורבנות, שעד הרגע האחרון לא ידעו, מה צפוי להם בעוד רגע. אחרי שגזזו את שערותיהם, נתנו להם אפילו חתיכת סבון ומגבת.

פותחים לפנינו דלת הנמצאת בקיר מולנו. אנו רואים את תא־הגאזים. אמרו לקורבנות, שאחרי הרחצה כל אחד יעבור חיטוי. הארובה המרובעת מעץ, שדרכה נשפך הגאז המרעיל לא היתה גדולה ביותר. הדלת נסגרה הרמטית. בצד — חור קטן מזוגג, משם נהג התליין להסתכל, אם כל הקורבנות כבר חנוקים ושקטים.

אנו נכנסים אל תא הגאזים. אני ממשש בידיים את הקירות החלקלקים ואימה מחלחלת בכול גופי. בקירות שלידם אני עומד, נאחזו בפרפורי גסיסתם ידיים של מאות אלפים קדושים, הבנות היהודיות היפות והצנועות, הילדים החביבים והיקרים, יוסלה'ך שלמה'לך רבקה'לך ושרה'לך; ביקשו הצלה ליד הקירות האלה ונפחו את נשמותיהן הכשרות.

עוד מעט ואתמוטט — והנה נפתחת דלת בקיר שממול, אף זו דלת הרמטית ומתגלים לעינינו פסי רכבת וקרונות. על הקרונות היו מטילים את הגופות, שהומתו בגז ומסיעים אותן אל הקרמטוריום. אנו הולכים על פסי הרכבת עד לקרמטוריום. הקרמטוריום — הוא בניין גדול, בנוי לבנים אדומות. הרושם הוא שזהו בית חרושת. הארובה מרובעת רחבה. מימין ומשמאל שני קברי־אחים של אנשים שהומתו בגז. הנאצים לא הספיקו לשרוף אותם. על הקברים — זרי פרחים רעננים. המבקרים מוסיפים זרים. ליד קיר אחד הר של עצמות אנשים וחרסים: לידו כתובת: "לא לנגוע": אלו עצמות, שהוצאו מהתנורים, שבערו עד הרגע האחרון לפני השחרור. אנו מתקרבים ורואים חמישה פיתחי תנורים ויָעִים גדולים בעלי ידיות על גלגלים שדומים למחרשת ברזל. ביָעֶה כזה הושלכה הגופה אל תוך הכבשן. בצד — חדר, שבו עומד שולחן־בטון מיוחד; עליו עקרו מהגופות את שיני הזהב

או שחתכו אותן כדי לחפש באיבריהם הפנימיים מתוך חשד, שבלעו אבנים יקרות. מהדוד שעומד בקרמטוריום, יוצאים צינורות, שדרכם נזל השומן שממנו יצרו אח״כ סבון יהודי.

מראים לנו חבית מלאה שומן חום, שנתפס בקרמטוריום עם שיחרור המחנה.

מראים לנו פחית עם הגאז הממית ״ציקלון״, שבו המיתו את האנשים. הוא דומה לסיד לבן, שאין לחשוד בו שהוא מסוכן. מסבירים לנו, שכמות הגאז — ציקלון״ שנתפסה עם השיחרור יכלה להמית שבעה מיליונים אנשים.

מחנה המוות היה מחולק לשבעה ״שדות״ לכל ״שדה״ תפקיד מיוחד וצריפים שלו.

אנו מסתכלים בצריפים השונים, שבהם מיטות קומתיות. ״גרו״ שם ״עבדים״, שהוציאו מהם את שארית חיותם ואח״כ ״הושלכו לתנור״.

אנו רואים את בית החולים, שבו נעשו הניסויים המזעזעים ביותר ואת ה״שדה״ האחרון, שם הוצאו להורג בתלייה האסירים שעברו עבירה כלשהי. התליות בוצעו לעיני ה״עבדים״ למען יראו. במקום זה נתלו לבסוף מפקד המחנה ועוזריו, שנתפסו לאחר שיחרור המחנה. הם היו תלויים שלושה ימים והניצולים הלכו לראותם, שמחים לאידם של הרשעים.

ולבסוף אנו מסתכלים בבניין גדול — במוזיאון. מיד בכניסה נופלת עלינו אימה. דמויות השעווה כאילו חיות; הלבוש, הנעלים, הצבעים הטבעיים — כך היה נראה העבד במחנה. היהודי עם טלאי ומגן דוד; הצרפתי עם אות ״פ״ על חזהו; הפולני עם אות ״פ״. לכל לאום — סימן מיוחד. מתחת לזכוכית: דיאגראמות שונות, סטאטיסטיקות, תמונות, מכשירי עינויים וכולי. — עד לתמונות האחרונות מהשיחרור; תמונות של החיות הנאציות, שפעלו במחנה ובסוף נלכדו וניתלו.

מזועזע עד עצם נשמתי אני עוזב את בית־החורשת למוות. — חרפת המאה שלנו. העולם ראה ושתק. זמן רב הייתי תחת הרושם המזעזע. וגם עכשיו בשעת כתיבת הדברים חוזרים הסיוטים.

ווארשה

העיר ווארשה הופצצה שלרש פעמים ונגרם בה הרס רב. ב־1939 כשפרצה המלחמה; במרד הפולני נגד הכיבוש הנאצי; ובימי מרד גיטו ווארשה, שבו נלחמו יהודים מלחמת גבורה ברובים נגד החיה הגרמנית ורשמו פרק מופלא בתולדות הסבל היהודי.

פראגה — הפרוור של ווארשה — כמעט שלמה, פרט לחלקים מעטים שנהרסו. הוועד היהודי העירוני והמחוזי נמצא בפראגה. אני מגיע ביום ראשון לוועד. זהו יום מנוחה. הפקידה, נערה הרושמת את הפרטים שלי — ״פליט, נולד בזאבלודוב — שואלת, מי אני מזאבלודוב. מתברר, שהיא בתו של טייבל ביאליסטוצקי, היא ניצלה וגרה עם משפחתה בפראגה.

אני מקבל דמי הסיוע ומקום לינה בצריפים היפים בפראגה, שם אני פוגש מכרים רבים, ניצולי השואה מביאליסטוק.

אני רוצה להעלות תמונה, שהרעישה את נפשי ואינה משה מזכרוני עד היום הזה: ביום שני של חג שבועות נסענו, קבוצה של פליטים לווארשה לאזכרת נשמות. הרחובות הארוכים היפים של ווארשה — הפכו לחורבות. חורבות בכל מקום. בית הכנסת המפורסם של נוזיק ניצל בנס, אם כי חלק ניכר נהרס. בית הכנסת מלא ניצולים, וחיילים יהודים ורוסיים, שעל חזיהם עיטורי הצטיינות מהגבוהים ביותר. על הבימה ועל השולחנות דולקים נרות נשמה לזכר הקדושים החביבים והיקרים ביותר. כאשר החזן, אף הוא ניצול

השואה, עורך אזכרה לזכר הנשרפים, ההרוגים והנחנקים, מתמלא האוויר בכייה והתייפחות. אני רואה על ידי מספר נערות, שצלבים על צוואריהן; מי יודע באלו נסיבות הן נשארו בחיים; באו לאזכרה למען יקיריהן ועודן מפחדות להסיר את הצלבים; עומדות הן, בוכות ודמעות שוטפות עיניהן.

אנו הולכים לראות את הגיטו לשעבר. המקומות, שעוד לפני זמן לא רב, היו מפכים ותוססים חיים יהודים; נאלבקי, גנשה טלומצקה וכולי, עכשיו שם שממה. אפילו ניקו את השטח מההריסות. עומדים לעשות שם רחבה גדולה. בין האנשים אשר איתנו, אישה שהיתה גרה ברח' גנשה 2. היא מחפשת את המקום, מוציאה מהאפר כף כפופה, שרופה ודף "שמות" שרוף למחצה ושופכת דמעות.

ביאליסטוק

בלודז פגשתי את ידידי גרינהויז ע"ה, שהייתי בחברתו עד שנפרדנו בפאריס. החלטנו לנסוע לביאליסטוק על אף הסכנות הצפויות בדרך.

הרשמים הראשונים ממראה העיר נוראים. אין להכיר את העיר. הכל חרב. שארית הפלטה נמצאת בהקדש לשעבר. אין זכר לבני המשפחה. איש מהם לא מצאתי.

אברהם בכרך, ואשתו רייזלה, שגורשו לרוסיה ונשארו בחיים, גרים ברחוב סוראזה, בבית שלא נפגע, מול חצר בית הכנסת. שהיתי בביתם החם והלבבי עד שעזבתי את העיר.

החוויה האיומה ביותר, שחוויתי בביאליסטוק הייתה רצח ארבע חלוצים, שהורידו אותם מהרכבת והרגו אותם כשנסעו לוורשה לטפל בסידורים הפורמאליים בקשר לעלייתם לארץ ישראל. הם יצאו בשעה שתיים; הכנופיות הפולניות ירו בהם סמוך למלקין. למחרת הובאו לביאליסטוק שלושה ארגזים שבתוכם גופות המתים והועמדו בבית המדרש של ציטרון. אחד מהחלוצים, פצוע קשה, הוסע לוורשה ושם נפטר. מסע הלוויה אל בית העלמין ברחוב ז'אביה הפכה להפגנה עצומה של מעט הניצולים, שהביאו זֵרים ונשאו הספדים, הבכיות והזעקות עלו עד לב השמים.

בחורף הובאו לקבר אחים בבית העלמין בז'אביה עצמותיהם של 72 איש, שהתקוממו נגד הנאצים. הגופות המתפוררות הוצאו מהבור, שבו נקברו ע"י הנאצים. נשפך עליהם כלור ואח"כ הועברו בשקיות לבית העלמין. מהבגדים הקרועים והרקובים של המתקוממים נשרו רובים ותחמושת, שבהם נלחמו בחיה הנאצית.

במאבק נגד הנאצים תופס גיטו ביאליסטוק את המקום השני אחרי מרד ווארשה. היקפו הומחש ב־300 ומעלה הגופות, שנרצחו בבית החולים של הגיטו והושלכו לתוך בור סיד גדול, לא הרחק מבית העלמין של הגיטו. אחד הנוצרים, שגרו סמוך למקום ההריגה, סיפר, שראה הכול מגג ביתו, אעפ"י שהוטל איסור להסתכל מהחלונות. הוא הכיר את החייה הנאצית פריץ פרידל, שישב על כסא וירה באקדוחו בראשי החולים שהוצאו מבית החולים והושלכו לבור.

התמונות מהאכסהומציה (הוצאת הגוויות והעברתן) היו מזעזעות. הנה מוצאים גופה של אם, שתינוקה דבוק אל שדה. כמובן, אי אפשר להכיר את זהות הנקברים. מי יודע כמה אנשים קרובים ויקרים הוצאו מהקבר.

אני רוצה לספר על האקציה שהתחילה ביום שישי ב־5 בפברואמר 1943. זהו סיפור על עלילת גבורה של מאלמד, שהיה קרוב של דודי מוטקה זאבלודובסקי ע"ה.

הקיפו את הרחובות באנשי ס.ס. בגדודי גסטאפו מיוחדים ובשיתוף פעולה עם

המשטרה היהודית בגיטו. יצאו לצוד יהודים לפי רשימה מוכנה מראש. את הנתפסים הוליכו לרכבת. ההתנגדות הקלה ביותר נענשה בירייה מוות. האנשים, שלא היו להם רשיונות עבודה, נלקחו מבתי החרושת ונורו במקום. הגסטאפו והמשטרה היהודים חיפשו את הבונקרים, שבהם התחבאו היהודים. הם הוצאו משם והובאו לרכבות ושולחו למחנות השמדה.

למרבה הצער היו מלשינים יהודים, שהסגירו את הבונקרים תמורת אישור: "יהודי זה פטור מהמשלוח". הסופר הנודע מביאליסטוק פסח קאפלאן ע"ה כותב ברשימותיו על הגיטו לאמור: במשך שבוע מתרחשות כאן תמונות מהגיהינום של דנטה: השוחטים שחטו ואחר כך באה חברת קדישא והעבירה את המומתים אל בית־עלמין של הגיטו ברח' ז'אביה. נוראה היא התמונה של הידיים והרגליים התלוייות מעגלות המתים. הגופות המרוסקות, הקרועות כמו עגלות שחוטות. החיות ירו בכדורי־דומדום, שריסקו את הגופות.

מעשה הגבורה של מאלמד

כאשר ביום הראשון של האקציה התחילו ה"חטיפות" בבית דודי מוטקה זאבלודובסקי ברח' קופיאצקי 29, אירע מקרה, שהביא אסון גדול. יצחק מאלמד, צעיר מסלונים, שעבד בחנות לצבעים של ווינברגן, שלף בקבוק ויטריול, שהוכן מראש והתיז אותו בעיניו של איש ס.ס. זה, עיוור ומטורף מכאבים ירה מאקדחו והרג גרמני אחר. מיד הגיע פריץ פרידל; הוא אסף 100 אנשים שהיו במקום המאוכלס בצפיפות וציווה להוליך אותם לגן פראגה, שם הועמדו ליד הגדר ונורו במכונות ירייה. בין הנספים היו דודי מוטקה וכל משפחתו.

יוסל זאבלודובסקי, שניצל ונמצא עכשיו בישראל, הסתתר על גג בית אחד וראה את המחזה הזוועתי החל מאיסוף האנשים וכלה בהריגתם.

פרידל הודיע ליודנראט, שאם מאלמד לא יתייצב עד מחר בבוקר, הוא יוציא להורג 5 אלפים יהודים. למאלמד נודע במחבואו על האיום והוא הסגיר עצמו מרצונו לידי הרוצחים. לאחר שעונה קשות, נידון למוות בתלייה. מאלמד ניתלה מול בית דודי ליד בית המדרש. הוא התנהג בכבוד, ירק בפנים של הרוצחים ולפני שהוציא את נשמתו הטיח בפניהם את המלים: שודדים, רוצחים, אתם תשלמו בעד זה; סופכם אינו רחוק" שלושה ימים היתה תלויה גופתו של מאלמד למען יראו וייזהרו. רחוב קופיאצקה נושא עכשיו את שמו של הגבור: "רחוב מאלמד".

ביתו של הדוד והבניינים מסביב לא נפגעו. כשהסתכלתי בדלת המעבר מחדר לחדר, בדירתו של בן דודי חיים זאבלודובסקי ע"ה, וכן במקום המוכתם עוד בכתמי וויטריול, שהתיז בעיני הנאצי, עולים בזכרוני דברי המשורר מוריס רוזנפלד; "אתה מספר על דמים, סבל ועוז־רוח שהיו פעם" כן! אך אלה לא היו פעם, אלא לפני זמן לא רב בביתו של דודי מוטקה.

לא פעם הלכתי אל גן פראגה, מקום הרצח, שבו הומת חלק גדול ממשפחתי. נעמדתי כמסומר והבטתי דומם באדמה, שספגה דם קרבנות חפים ושתקה והעולם שתק.

רצוני להזכיר פה את יום השישי הטראגי מיד עם חדירת החיילות הנאצים; 1500 יהודים מביאליסטוק והסביבה נכלאו בבית הכנסת הגדול ונשרפו חיים; ביניהם היה בן דודי, אהרון זאבלודובסקי, שהיה במשך שנים אמן שח ידוע. בקרב הנשרפים המכונים "אנשי שבת" היו רבים מזאבלודוב.

אבי, יוסף זאבלודובסקי שגר בגיטו, בעליית גג של דודי מוטקה מת, כפי ששמעתי, לפני האקציה הראשונה. לא מצאתי את קברו.

ביום שמש אחד, אחר הצהרים יצאנו שלושה מניצולי השואה לזאבלודוב: חיים איצק מילר, אברהמ׳ל בכרך וכותב השורות האלה. הנסיעה היתה כרוכה בסכנת נפשות בגלל הכנופיות הפולניות, שארבו ביערות. אבל גבר הרצון לראות את זאבלודוב, את המקום שבו עמדה עריסתנו ושבו עברו שנות ילדותנו ונעורינו היפות ביותר.

נסענו בגיפ צבאי — אמצעי תחבורה יחידי, שהיה יוצא לזאבלודוב פעמיים ביום. עוברים על פני סקורופ והנה אנו עולים ככר על הדרך — קוריאן ז׳וורקי; הלב מתחיל לפעום בחוזקה. הג׳יפ מתנדנד על הכביש המשובש.

לנגד עינינו מתגלה בית הקברות הפולני שמסביבו גדר קלועה מחוטי ברזל. הנה ביתו של יאנקל פאניטש מאחורי בתי חרושת לעורות, שם היה הגיטו של זאבלודוב שממנו הוסעו היהודים למוות. — עכשיו שממה באיזור. עוברים ביעף על פני בית הקברות השני, שבו נמצאת כנסייה, בסמוך בית החרושת לעורות של פלאווסקי ועוד בניינים מספר ועוד דקה של נסיעה. הג׳יפ נעצר. חיים ואברהמ׳ל, שהיו כבר כמה פעמים בזאבלודוב אומרים לי: נו,ילדי צא מהג׳יפ, אנו כבר בזאבלודוב.

אני עומד מהומם, ואיני יכול לזוז מהמקום... קשה לי עכשיו להמשיך בכתיבה. העט אינו נענה לי. ההתרגשות והחוויות אינן ניתנות לתיאור. ומה, בעצם אני מסוגל לומר; אנו עומדים ליד הכנסייה, והלאה שוב שממה, השטח מכוסה עשבי פרא גבוהים, אי־שם עירוני נוצרי בנה בקתה.

אני עוצם את עיני. זאבלודוב לשעבר מופיעה בדמיוני; שני שווקים, צורתה, סבך רחובותיה וסימטאותיה שלובים אלו באלו. אני פוקח את עיני; זהו מחזה תעתועים, הכול נמחק, נמחק. נמחק יישוב בן מאות בשנים. ״ביאליסטוק הסמוכה לזאבלודוב״ כתוב במקורות. העיירה איננה עוד. תושביה אינם עוד.

במרחק מה עומדת הכנסייה הפרבוסלאבית; יושבים לידה מספר עירונים; הם הכירו אותי ואמרו ״הנה בן המיילדת, באילו ניסים ניצלת?״...

ליד הכנסייה הפרבוסלאבית עומדים עוד הבתים של יואל מילר ושל מרדכי לייב, שבו השתכנה מועצת העיר. מעבר השני בית המדרש הבילסקי, שהפך למחסן תבואה.

אנו ממשיכים אל רחוב החצר, שם עומדות חורבות של בית שפסל מרדכי־בקר, עוברים את אפיק הנהר הגדול ומגיעים אל בית החרושת לעורות של חיים מילר.

כל הבניינים נשארו שלמים. בבית הגדול מעץ ליד הגן גרות משפחות נוצריות. כולם מתאספים; ״הדוברת״ הראשית היא. מאלאשקה, ששירתה שנים רבות אצל חייה זלאטה ומדברת אידיש טובה ועסיסית. היא גרה בבית עם בעלה וילדיה.

מעיני כל הנוצרים ניבט פחד כלשהו,שמא עומדים, חלילה, לגרשם מהדירות. חיים, איש טוב לב, מרגיע אותם, ״לא יאונה לכם כל רע... הוא רוצה רק קצת שכר דירה בשביל בקבוק וודקה...

הרועה מאלאש מספר לי, איך הוא גוייס להעביר את היהודים למחנה צבא של הגדוד ה־10. הוא מוסר לי פרטים רבים.

אני מנצל את ההזדמנות ומבקש להחזיר לי את המגרשים של סבי, שהיו בשוק ושייכים לי על פי החוק. כמה עירונים העידו וחתמו, שאני נכדו. אולם בית המשפט דחה את התביעה בנימוקים שונים.

אנו מסתובבים בין החורבות ומתווכחים ליד היסודות המפרידים בין שני השווקים. איזו

חנות עמדה במקום פלוני, אנו מחטטים בין עשבי פרע; היכן עמד בית הכנסת הישן, שהתקיים מאות בשנים; לא הצלחנו לאתר את המקום.

הזמן מתקדם. אנו רצים לבית העלמין החדש. רוב המצבות נשברו, נעקרו ונשדדו; חלק מהן עוד שלם; ביניהן המצבה של אהרן־הירש צסלר משמע; לבם לא נתן להם לקחת את המצבה של רופאם ומצילם:

שני העירונים דורשים "שתייה" תמורת עדותם במועצה העירונית. אנו נכנסים אל מין צריף ומזמינים בקבוק וודקה ומשהו לקינוח־סעודה. "אתה יודע איפה אנו יושבים?" שואל אברה׳מל — "אצל פלטיאל מייצר הגריסים". במקום זה עמד ביתו הגדול... מתוך דחף פנימי אני מזמין עוד בקבוק וודקה, כדי לגרש לפחות את המחשבות המדכאות. שמשתלטות עלי בשעה שאני מביט מבעד הדלת הפתוחה אל החורבות של ביתנו הבלתי נשכח, שבו עמדה עריסתנו.

רק בשובי לביאליסטוק התחלתי לחוש את הכאב העמוק; זאת גם הרגשתי עכשיו בשעת כתיבת השורות האלה. מי יתן ורשימותי והתמונות מהשואה הגדולה יהוו תרומה למצבה הצנועה, שאנו מקימים לאהובים והיקרים ביותר, כדי שילדנו, נכדינו ונינינו ידעו, איך סבלו, עונו ונאבקו אבותינו, אמהותינו, אחיותינו ואחינו מזאבלודוב ומביאליסטוק יחד עם ששת מיליונים הקדושים.

אני כותב השורות האלה ודמעות שוטפות את פני. אני מסיים במלים מהמקונן הגדול ז. סגאלוביץ:

מִכָּל מַה שֶׁהָיָה
רַק דִּמְעָה נוֹתְרָה
עַל עָם שֶׁנֶּחֱרַב בָּאֵשׁ
יִתְגַּדֵּל וְיִתְקַדֵּשׁ...

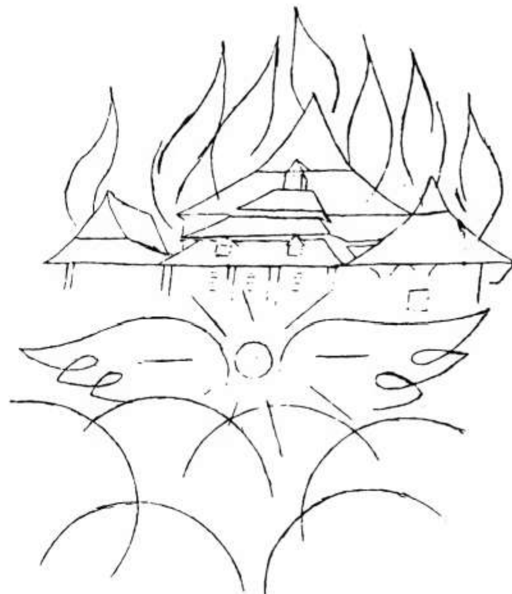
דוד זאבלודובסקי (בן חיים צבי, מקסיקו)

מי באש

בְּבֵית הַכְּנֶסֶת צָפוּף — לָזוּז אִי אֶפְשָׁר
וּבֵין הַיְהוּדִים גַּם אָחִי הַיָּקָר;
אֵלִי, אֵלִי הַבֵּט מֵהַשָּׁמַיִם
אָחִי נִשְׂרָף נִשְׂרָף חַיִּים

בֵּית הַכְּנֶסֶת בּוֹעֵר — הָאֵשׁ רוֹתַחַת
בַּמָּקוֹם הַקָּדוֹשׁ — יְהוּדִים מֻכֵּי פַּחַד
שְׁמַע יִשְׂרָאֵל — זוֹעֲקִים לַשָּׁמַיִם,
אָחִי נִשְׂרָף נִשְׂרָף חַיִּים.

הַקִּירוֹת בּוֹעֲרִים — הַגַּג כְּבָר צָנַח
דוֹלֵק כְּמוֹ נֵר אָמֵן הַשַּׁח
בְּאֵימָה וָפַחַד קְרוּעוֹת הָעֵינַיִם
אָחִי נִשְׂרָף, נִשְׂרָף חַיִּים.

בית הכנסת עולה באש, הצייר בן (פאריס)

שמואל (מולה) ברנשטיין

זאבלודוב שלנו החרבה — וקדושיה

(קטעים מרשימה)

אני מבקש מכם מחילה, נשמות קדושות... רוחכם וזכרונכם שוכנים בנפשו של כל אחד מניצולי השואה;

סלחו לי, אם לא יעלה בידי לתת ביטוי עז לסבלכם הבלתי אנושי ולגבורתכם!

אין בכוחו של אדם לספר הכול מה שעבר עליכם ברגעים האחרונים של חייכם ומה עשו לכם חיות־בניאדם... כבוד לזכרונכם!

במאי 1941 נקראתי על ידי השלטון הסובייטי להתיצב לשרות מילואים לשישה שבועות. השארתי את העיירה שלנו זאבלודוב, שנראתה כפי שהיתה במשך דורות; הנוער עליז, אוהב לשיר; שלטון חדש, חיים חדשים, שירים חדשים; אשתי חנה ובני אליק ליוו אותי אל האוטובוס.

קורבנות המלחמה הראשונים

בחטיבה שלנו היו מספר אנשים מזאבלודוב. בבוקר, שבו הגרמנים פתחו במלחמת הבזק והתקיפו באורח בלתי צפוי. נפלו בין השאר — שמואל רופה, מאיר פֶּרלגוט ואברהמל חורובסקי. נשאר עמי קופל לווין; הוא היה עמי ימים ספורים. היתה לי דרגת קצין. ללֶווין חלש האופי היתה חסרה יוזמה. הגינותי עליו כפי שרק יכולתי. הוא נספה בחזית וולקוביסק — בַּרַנוֹביץ ואילו אני נפלתי בשבי הגרמני יחד עם אלפי חיילים בזמן הקרבות בסביבות מינסק. הגרמנים נתנו פקודה, שבני הלאומים יסתדרו לפי קבוצות: יהודים, רוסים, פולנים, אוקראינים וכו׳. הצטרפתי לקבוצת קצינים רוסיים. גירשו אותנו אל תוך אסם גדול ואני חשתי כל הזמן דחף פנימי להמלט. כי היתה לי ההרגשה, שיסגירו אותי כיהודי. בפינה, בה שכבתי באפלה, חפרתי והוצאתי ללא קושי את האדמה מתחת לגדר וכך חפרתי שוּחָה. לפתע קרה דבר בלתי צפוי. פרצה אש. לא ידוע לי, מי הצית, הגרמנים או מישהו בפנים; עשן סמיך התפשט באסם; נשמעו יריות מכל צד. הצלחתי לזחול דרך השוחה על בטני, הגעתי לשיחים ואחר־כך המשכתי דרך שדות עד לחורשה. ניצלתי את החשיכה, רצתי עד הבוקר והתרחקתי מהמקום. במשך היום שכבתי בבור בשולי חורשה אחת וסקרתי מדי פעם את הסביבה, כדי לבדוק באיזה צד נמצא כפר כלשהו.

נזונותי מתותי־יער ומירק השדה. נדדתי בלילות והשתדלתי לעקוף את הכפרים וכך הגעתי תשוש לעיירה זיטל. בלילה אפל דפקתי על דלת של בית, שעמד בקצה העיירה. במקרה גרה שם משפחה יהודית. קיבלו אותי במבט מפוחד, אך דיבורי ביידיש הרגיע אותם. באותו לילה שרפו בתנור את המדים הצבאיים שלי ונתנו לי בגדים אזרחיים. שהיתי אצל מארחי חמישה ימים.

התעכבתי בעיירה שלושה ימים. כשראיתי שהתנועה בכביש פחות סואנת וגם אזרחים

נוסעים בה, יצאתי לדרך בכיוון סלונים־הורודוק־זאבלודוב. קורות מסעי הן פרשה אכזרית מיוחדת במינה. בהורודוק מצאתי אנשי זאבלודוב ספורים וקיבלתי דרישת שלום עגומה מאוד מהעיירה שלנו. נודע לי מפיהם, שזאבלודוב נשרפה לחלוטין על ידי הגרמנים. הם גם סיפרו על הקרבנות, שנפלו בשעת התקפת האויר ושהתושבים חלקם גורשו וחלקם ברחו והתפזרו במקומות שונים: ביאליסטוק, נארבה נאראבקה. על גורל משפחתי לא שמעתי דבר. גמרתי בלבי לצאת לזאבלודוב; עשיתי דרכי ביער זֶשדְנָה. שעה שהתקרבתי, החל לבי פועם בחוזקה. סך הכול לפני חודש עזבתי את משפחתי, אמא, אבא, אחים, אשתי שליוותה אותי בחיי, חנה בנדטזון ובננו הפורח, אליק; רוצה אני לדעת מה עלה בגורלם.

נעצרתי ליד ביתו של הנפח בֶרצ׳ה ברטונובסקי; אפלה, לילה. מרחוק מתגלה עיירה השרופה. כל השטח ריק. מזדקרים רק קצה הכנסייה הקטולית והכיפה העגולה של הכנסיה הפרבוסלבית. אני דופק על דלתו של מכרי הטוב בארצה. שביתו ניצל בשריפה. ממתין רגע. מבפנים נשמעת תנועה ואחר כך בכי ויללות ילדים. אני חש צער רב. הדלת נפתחת. לפני אשתו של ריבה בקר. עבר רגע עד שהכירה אותי. היא מספרת לי, כולה שבורה ושטופת דמעות; לפני יומיים הוציאו הגרמנים את ברצ׳ה מהבית, הוליכו אותו אל גשר הנחל הזורם סמוך לבית וירו בו לעיני אשתו ושלושת ילדיו.

ימים ספורים אחר כך מצאתי את משפחתי בביאליסטוק.

לא אכתוב על החיים בגיטו ביאליסטוק, שבו הייתי עד לחיסולו. עשו זאת כבר סופרים מוכשרים כמו ב. מארק, ד״ר דטנר, רייזנר ואחרים.

כ־10 ימים נמשך הפרק הראשון של חורבן יהדות באליסטוק. הפרק השני היה אחרי חמישה חודשים ונסתיים בשקיעתה של יהדות זאת. אז נספתה כל משפחתי, אשתי, בני ואמי.

ניצלתי במאבק על החיים, כשהמוות אורב לי על כל צעד ושעל.

אחרי הפורעניויות בביאליסטוק נשלחתי עם קבוצה של בעלי מלאכה לפרוסיה המזרחית. הייתי שם שנתיים, חיכיתי יום־יום למוות, פשוטו כמשמעו. ובכל זאת זכיתי בחיים.

לא אספר על הסבל במחנות הריכוז, על אלפי אנשים בני לאומים שונים שניספו ולא אספר על מגרש השילוח העקוב מדם ועל מרתפי ההשמדה והעינויים ולא על הזוועות שראו עיני; זאת פרשה בפני עצמה, אך היא אינה נוגעת לזאבלודוב.

כאשר חזרתי אחר השיחרור לביאליסטוק במרץ 1945 וכולי כואב ודווי, מצאתי שנמחק כל שטח הגיטו; מסביב דיממת מוות ותילי חרבות. אני מתהלך בין החורבות ומגיע למקום, שבו היה פעם רחוב יורובצקי מס׳ 10. גרתי שם לפני השואה בחדר קטון עם אשתי היקרה חנה׳לה ובני זהוב השערות, שלא זכה אפילו לחיות חמישה אביבים. לא נותר שריד מהאנשים היקרים. ניספו: אמי, אחי, הנגר לייבלה, שהיה הספרן בספריית זאבלודוב, ואחי התאום משה׳לה החייט. עתה אני עומד על ערמת עשבים, על לבנים וחולות... הלב מתכווץ, דמעות שוטפות את פני — אין זכר לקיומם...

יצאתי באוטו צבאי לזאבלודוב. לנגד עיני העיירה שנחרבה. כל מה שנותר הם: שדה ירוק, עשבים; בשולי השדה בקתות פזורות וכן בקתות ספורות ליד הכנסייה הפרבוסלאבית.

אני פוגש מספר גויים מכרים. הם מביטים בי כאילו באתי מעולם אחר. אחד מהם חיבק ונישק אותי. סיפרו לי, שבעיירה נמצאים שני יהודים שהסתתרו ויצאו ממחבואיהם. מצאתי אותם בחדרון אפל שהיה מאחורי הכנסייה; יוסל לווין ושמעון לווין.

בלילה ישנו בחדרון זה, אנו שלושה יהודים דוויים ושרידי העדה היהודית של עיירה שלמה. לפני השינה סגרנו באופן יסודי את הדלת ואת התריס וכל אחד בדק את אקדחו, כי שוטטו עוד בפולין החיילים הלבנים, שארבו ליהודים בודדים, ניצולי השואה.
נשארנו יומיים בזאבלודוב; אח"כ עברנו לביאליסטוק. בזאבלודוב אין עוד יהודי. היא "יודנריין" מטוהרת מיהודים.
הרוח פיזרה את אפר אנשי זאבלודוב, שנשרפו בטרבלינקה. מאות אלפים מתו במיתות משונות, לא נותר מהם זכר. אנו, ששרדנו, חייבים לשמור בלבנו לעד את זכרם הקדוש.

שמואל ברנשטיין עלה ארצה, השתלב יפה בעבודה ובחברה. עד סוף ימיו היה עמוד התווך של קהילת זאבלודוב הקטנה בארץ וכן שימש כמקשר בינה לבין יוצאי העיירה בחוץ לארץ.
יהא זכרו ברוך.

שמואל ברנשטיין (שני משמאל) באחת האזכרות בארץ

רייזל ואגמאן בכרך

ראיתי את ביתי החרב

בבואי מרוסיה לביאליסטוק מיד עם סיום המלחמה הנוראה גמרתי בלבי לבקר את עיירתי זאבלודוב שבה נולדתי.

אף, שהאנשים הזהירו מפני נסיעה לעיירות קטנות, כי עדיין לא היה שקט וכנופיות השתוללו בדרכים — לא יכולתי לעמוד בניסיון ושיכנעתי את רוזה ביאליסטוצקי, את פרל ביאליסטוצקי, ואת גיסתי טיבל ואגמאן לצאת לעיירת הולדתנו החביבה כדי לראות מה נותר ממנה.

מזועזים והמומים עמדנו למראה המחזה העגום שנתגלה לעינינו; העיירה היתה לשממה... מרחוק רואים מגדלי שתי הכנסיות, שלא נפגעו. הקאטולית והפרבוסלבית, אי־פה אי־שם בית...; בין הבתים הספורים — בית המדרש הבילסקי וביתו של הרב יוחנן מירסקי זצ״ל — ממש פלא; אני מחפשת את המקום, שבו היה ביתנו. אני מחפשת ואיני יכולה לאתרו — לא נותר סימן כלשהו...

דמעות חונקות את הגרון... הדם בעורקי פועם בקצב הולך וגובר. תמונות מהעבר רודפות זו את זו במוחי הקודח... אני מחפשת בעיניים ובידיים ... הרי זהו המקום, שבו נולדתי, חונכתי... שבו עברו עלי שנות ילדותי בשמחה ובצער... שם ישבתי כל ימי אהבתי... התחתנתי ואת החופה העמידו פה בביתינו לידי מיטתו של אבי ע״ה לפני מותו.

אני מקיצה מהסיוט ומשרכת את רגלי דרך סמטת מוכיביץ אל בית הקברות החדש. הרחוב הנוצרי, שבו היה בית עלמין הישן, עומד על תילו;אולם בשטח בית העלמין, במקום שהיו מצבות, רועות פרות ומשוטטים עיזים של גויים;

בית העלמין החדש חרב כולו. כל המצבות שבורות. מפוזרים שברים של מצבת אבי נחום וגמן, ע״ה... אני מרימה שברים אחדים וקוראה את שמו..

בלב מתכווץ ובצער שאין לתארו — אנו לוחשים את היזכור הקדוש אחר יקרינו, שנכרתו מהחיים. עוזבים את בית העלמין ואת בית הקברות הגדול — עיירתנו היפה זאבלודוב, שרק לפני זמן לא רב היתה פורחת ומלאה חיים.

משפחת בכרך ודוד זאבלודובסקי
בביאליסטוק מיד אחרי החורבן

אבישי דולינסקי

לא נשכח לעולם

יזכור!

לששת המיליונים היהודים, שנספו שנשרפו ושהומתו בגז; אבות, אימהות, אחיות, אחים, טף סבים וסבתות; רבנים, סופרים, אמנים, סוחרים ובעלי מלאכה; מורים ומלמדים.

קהילות שלמות, עדות שלמות הושלכו אל המדורות ואל תאי הגזים וביניהן קהילתנו הבלתי נשכחת זאבלודוב...

יזכור!...

— לביתנו ולעיירת הולדתנו זאבלודוב; כל אחד מאתנו יזכור לעד את הקרובים שלו ואת כל אלה שאהב. דיוקנָם חרות עמוק בליבנו... אבל הם אינם עוד!... נמוגו עם העשן! ... הנאצים ימח שמם וזכרם, שרפו אותם חיים!... יש אימרה עממית: "כל מה שאדמה מכסה — נשכח"... אסור לנו לנהוג לפי אימרה זאת.. הקדושים שלנו לא מתו מיתה טבעית ולא הובאו לקבורה!... הם נעקרו מהחיים בדמי ימיהם על ידי החיה הנאצית, שהתחפשה בדמות אדם. הם נרצחו באופן האכזרי ביותר.

הנאצים המיתו אותם בגאזים ושרפום במשרפות; זקנים וצעירים, גברים ונשים, ילדים וטף — את כולם השמידו במיידאנק, טרבלינקה ואושוויץ! אפילו קברים לא נשארו... לא קברים, לא מצבות, לא אבן!...

משא כבד של אבנים מעיק על עצבוננו העמוק בלב; נישא בליבנו את היגון לעד — עד סוף ימינו...

את אפרם של קדושינו פיזרו הרוחות על פני כל העולם, על פני נחלים וימים...

ובכל מקום, שיימצא בן זאבלודוב, הוא יתאבל על גורל בני עיירתו ולא ישכחם. הוא אף ידע, שלא די לבכות על האבדה; חובה להתייחד עם קדושינו ושומה עלינו לקיים את הצוואה: "מחה תמחה את זכר עמלק!"...

אסור לנו לשכוח! לפחות זאת אנו חייבים להם, לקדושים — אל לנו למחול ואל לנו לשכוח! הם מצווים לנו לנקום את נקמתם!!!

באחת האזכרות בישראל (ת"א)

מיכאל ליפשיץ, תל־אביב

הפנקס האחרון של זאבלודוב

בזאבלודוב היו פנקסים רבים, שערכם רב מבחינה היסטורית: פנקס של ועד ארבע הארצות, פנקסים שונים של חברות ישנות, שפעלו בעיירה, פנקס של חברה קדישא הישנה וכולי. בכל פנקס נרשמו האירועים החשובים, שהתרחשו בקהילה הישנה זאבלודוב. כל דור הוסיף דפים לתולדות העיירה. כולם הוסיפו לטוות בלי הרף את חוט ההיסטוריה — עד שבאה גרמניה הנאצית-ובבוקר עצוב אחד ניתקה אותו.

ספר יזכור זה, הוא הפנקס האחרון — מצבה לקהילה יהודית עתיקה ומושרשת, שהתקיימה לפי המסורת 700 שנה והושמדה ונחרבה עד היסוד על ידי גרמניה הנאצית.

נשרפה זאבלודוב היהודית, נשרפו יהודי זאבלודוב. הם היו הקורבנות האומללים הראשונים, שגרמניה ההיטלרית השליכה לתאי הגזים!

כיצד להתאבל עליכם, יהודי זאבלודוב היקרים? כיצד מתאבלים על אב, ואם; על אח, ואחות, על ידיד? בדמעות אנוש? בבכיות אנוש? באנחות?.. לא! כך אין להתאבל עליכם; לא די לבַכּוֹת אתכם!... אפשר להביע רגשות אנושיים רק אם אדם מת מוות טבעי... אז בא צידוק הדין אחר הבכיות ואחר האנחות. אבל אין צידוק הדין למותכם, הנשרפים. כל עוד יחיו הניצולים מהשואה. הם לא יקבלו את צידוק הדין...

בשעה שאנו מביטים בתמונות וקוראים את רשימת הנספים — עומדים הם לנגד עינינו ... ונדמה לנו שרק אתמול היו כולם איתנו; הם חיו, קיוו ולא תיארו לעצמם, שכה מר יהיה סופם...

אנו אחוזי שיתוק וחסרי אונים... איך קרה שכה מהר נעקרתם מאתנו...

אסור לשכוח את ה"עמלק"; בל תָּפוּג השנאה לאומה הנאצית — לגרמניה; בל תכבה אש הנקמה ברוצחים — אלו המלים האחרונות בצוואתו של כל יהודי שנשרף. לכן, תפקידו של פנקס זה לא רק להקים צוואה לקהילה ולקדושיה; שומה עליו לעורר שנאה, כעס ובוז לרוצחי עמנו!

פצעינו עודם שותתים. אין להם תרופה אין לנו נחמה. נחמתנו היחידה, שאל נקמות ישלם להם כגמולם.

תאריכי אבל לימי הזכרון העקובים מדם של קדושינו

שבת י״ז תמוז ה׳ תש״א 12 ביולי 1941

שבת זו נרשמה בתולדות חורבננו כ״שבת השחורה״. בין 5000 היהודים מביאליסטוק, שנתפסו ונרצחו בשדות פטראשה ואח״כ במחנות השמדה מחוץ לעיר, נספו גם רבים מיהודי זאבלודוב. ידועים לנו השמות הבאים: מלך איסרוק (החייט); אחיו מאמא (אברהמ׳ל); פייוול צסלר ובנו הבכור; אברהמ׳ל באזרוק וואלואל גלאטשטיין, בנו וחתנו; שלמה ולייב גאראש; משה בנימין שניידרובסקי ובנו לייבל; בעלה של האָדל שייטשיקס, שני בניה וחתנה; הפדגוג הידוע מביאליסטוק משה זאבלובאבסקי והמורה בנימין קאפוסטין (מנהל ביה״ס תחכמוני בזאבלודוב). אלה שנספו בשרפה האכזרית הזאת ידועים בשם ״אנשי השבת״.

יום רביעי, א׳ כסליו ה׳ תש״ג — ה־10 בנובמבר 1942
(יום הזכרון הכללי לכל קהילת זאבלודוב, שניספתה בשואה)

ב־1 בנובמבר 1942 העבירו הנאצים בעגלות לביאליסטוק את כל יהודי זאבלודוב, שהיו כלואים בגיטו באיזור של בתי החרושת לעורות. תחילה הם עונו במחנה הצבא של גדוד הפרשים העשירי. משם גורשו לטרבלינקה, שבה הומתו בגאזים ב־10 בנובמבר 1942. ביום זה הומתו במוות אכזרי רוב יהודי זאבלודוב.

ינואר 1943

בחודש יאנואר 1943 נספו רבים מבני זאבלודוב, שקודם לכן גורשו לגיטו פרושנה ואח״כ עם חיסול גיטו זה הועברו לאושוויץ ביחד עם יהודי העיירה הזאת. בין הנספים היו הרב ר׳ **יוחנן מירסקי זצ״ל**, בתו ונכדו: ר׳ יעקב צסלר ואחרים.

ל׳ שבט — 5 בפברואר 1943

בשלב הראשון של חיסול גיטו ביאליסטוק, שבו גורשו 12000 יהודים לטרבלינקה היה בין הניספים מספר רב של יהודי זאבלודוב.
בתאריך זה הרג הרוצח הנאצי פריץ פרידל יותר מ 100 יהודים בתור נקמה על המרד הנועז של מאלמד. בין האנשים שנורו היו, כל משפחתו של מוטקי זאבלודובסקי, ואחותו גב׳ ביילה צסלר ושתי בנותיה לילה וסוליה.

ט״ו אב ה׳תש״ג — מה־16 עד 23 באוגוסט 1943

זהו השבוע שבו חוסל סופית גיטו ביאליסטוק. אז נפלו האחרונים מבני זאבלודוב, שהיו בגיטו.

שמואל צסלר:

אָדָם יְסוֹדוֹ מֵעָפָר

מֵעָפָר נוֹצַר אָדָם
וְיָשׁוּב אֶל הֶעָפָר;
בְּנַפְשׁוֹ יָבִיא לַחְמוֹ
בִּדְמָעוֹת וּבְצַעַר.

וּמָשׁוּל הוּא אָדָם
אֶל הַחֶרֶס, אֶל כְּלִי כָּתוּת;
אֶל הָעֵשֶׂב בַּשָּׂדֶה
שֶׁיִּשְׂגֶּה — יוֹרִיק — יָמוּת.

וְאֶל הַפֶּרַח שֶׁבַּגַּן
שֶׁיִּפְרַח — יִבּוֹל, יָסוּף
אֶל הַצֵּל הַחֲרִישִׁי
שֶׁיַּחֲלוֹף וְיָעוּף.

אֶל עָנָן בַּשָּׁמַיִם
שֶׁבָּאוֹפֶק חִישׁ יָמוֹג
וְאֶל הָרוּחַ הַמְּיַבֶּבֶת
שֶׁתָּשׁוּב וְחִישׁ תַּחֲמֹק.

אֶל אָבָק בָּאֲוִיר פּוֹרֵחַ
בְּלִי תַּכְלִית, בְּלִי טַעַם, סְתָם,
אֶל הַחֲלוֹם שֶׁבָּא פִּתְאֹם
וְגָז מַהֵר, נָס וְתַּם.

לוויה מסביב לבית-הכנסת (ציור אהרון גודלמאן)

עקיבא גלרשטיין — קבוץ רמות מנשה, 1986

יוצאי זאבלודוב בישראל

בכל עיירה יהודית טיפוסית במזרח אירופה, שהמסורת, ההלכה והאמונה היו יסוד הקיום וההתארגנות הקהילתית — החזון והשאיפה לעליה לארץ ישראל — לא פסקו והיו לחלום תמידי.

גם זאבלודוב כעיירה עתיקה מאוד, עם עבר ומסורת יהודית, טמנה בחובה את החלום הנשגב של העליה לארץ ישראל. במציאות הכול נשאר כחלום שאינו מתגשם. אמנם בהתחלת המאה (1914 — 1880) העיזו כמה משפחות ובודדים לעלות בכל מיני דרכים לארץ ישראל. רובם חזרו אחרי נידודים וקשיי היקלטות בתנאים הקשים, שמצאו אז בישוב הקטן והדל בארץ.

עם חלום זה בלב עזב חלק ניכר של האנשים את זאבלודוב. הם היגרו לאמריקה וארגנטינה, שהציעו אז עתיד יותר מזהיר. אחרי מלחמת העולם הראשונה כשהתנועה הציונית התפשטה בקהילות היהודיות, והוקמו אירגונים ציוניים, תנועות נוער, "החלוץ" וכו'. היו נסיונות עליה של נוער ושל משפחות.

ידוע על כמה משפחות שהצליחו להשתרש ולהשאר בארץ. אין להתעלם שבנסיונות אלו היו גם כשלונות והרבה נוער חזר מאוכזב ומתוסכל.

בין השנים 1920 — 1939 ניכרים סימנים של התארגנות נוער לעליה. צעירים אלה מונעים על ידי דחף פנימי ואידאולוגי ונושאים בלבם חזון של שנוי פני המציאות הקשה, ששררה בעיירה. כך מגיעים ארצה חלוצים, תלמידים וכמה משפחות, שהאיר להם המזל להינצל מהשואה והחורבן.

רק אחרי מלחמת עולם השניה, כאשר קהילת זאבלודוב ברובה חוסלה במחנות ההשמדה, ורק יחידים וספורים ניצלו ונשארו לפליטה, התחילו להגיע לישראל במסגרת עליה ב' וקליטת ניצולי השואה. אלו היו הראשונים שהביאו את הבשורה המרה על חורבן זאבלודוב.

העולים הוותיקים יותר והניצולים התארגנו במסגרת "אירגון יוצאי זאבלודוב" אשר דאג ועזר להם ועמד בקשר עם פזורי אנשי עירנו בעולם.

האירגון מקיים מאז כנס זכרון שנתי לזכר העיירה, שבו מתאספים יוצאי זאבלודוב. היוזם והפעיל בשנים הראשונות של האירגון היה שמואל (מולע) ברנשטין ז"ל. כניצול השואה, אשר הספיק להיות בזאבלודוב אחרי החורבן, התמסר שמואל ברנשטיין לחפש כל בן־עירנו, דאג לכל עולה חדש, ולארח כל תייר מיוצאי זאבלודוב שבא לביקור ארצה. הוא שיזם פגישות וקבלות פנים מרגשות. מולע ז"ל גם אחז בעט וכתב שירים וסיפורים, שמדי פעם זכינו לשמעם מוקראים בימי זכרון ופגישות ידידים.

עם עליתה ארצה מצילי בשנת 1953 של משפחת שרה ואליהו גלרשטין ז"ל האירגון קבל תנופה והתחדשות. הבית של משפחת גלרשטין, קודם ברחוב ורמיזה ואחר כך ברחוב תרס"ט בתל אביב, הפך לכתובת לכל זאבלודובאי בארץ וחוץ לארץ. אליהו גלרשטין ז"ל היה המקשר של כל יוצאי זאבלודוב באשר הם שם, במיוחד מארצות הברית וארגנטינה.

המשימה הראשונה היתה הקמת מצבה ע"ש קדושי זאבלודוב במרתף השואה בהר ציון בירושלים, שבה נמצאת מגילת ההשמדה ורשימת כל בני זאבלודוב שניספו בשואה.

המשימה הבאה היתה הקמת קופת גמילות חסדים מקרן תרומות של יוצאי זאבלודוב בארצות הברית. הקופה הגישה במשך שנים שרות של עזרה והלוואות ללא ריבית.

המשימה החשובה היתה לתמוך ולסייע בהוצאת "ספר יזכור" ע"ש זאבלודוב בארגנטינה. משימה זו זכתה בהצלחה רבה, אחרי עבודה ומאמץ של מעל לעשר שנים, בשנת 1961 יצא לאור "ספר היזכור" והופץ בין כל יוצאי זאבלודוב בעולם.

אליהו גלרשטין ז"ל, שהיה יו"ר מערכת הספר, השקיע הרבה מאמצי נפש וממון למטרה זו. היה בקשר מתמיד עם הפזורה הזאבלודובאית ונטל חלק פעיל בויכוחים על שמירת האיזון הנכון בין יוצאי זאבלודוב מארצות הברית וארגנטינה, כששתי הקהילות רצו להיות המוצאים לאור של הספר. הספר מכיל 500 דף, נחשב כיום אחד הספרים המעולים, בין מספר רב של ספרים, שהוקדשו למאות קהילות יהודיות. יש בספר חומר מקורי ומחקר היסטורי מעמיק וראשוני על תולדות זאבלודוב ועירות הסביבה, והרבה מידע מהימן על תקופת השואה.

ככל שחולף הזמן מצטמצמת קהילת יוצאי זאבלודוב בישראל בתהליך ביולוגי טבעי. אנשים יקרים ומסורים נפטרו ומעט מאוד צעירים פעילים מבני העיירה מילאו את מקומם. כנסי הזכרון הנערכים פעם בשנה שימשו ומשמשים עד היום מפגש של ידידים מאותה עיירה המתקבצים מכל פינות הארץ. העצב שבהזכרה — על העיירה שאיננה — משתלב בצורה כלשהי עם שמחת המפגש ושיחת הרעים.

המפגש והטכס הדתי של האזכרה לא הספיקו להיות כוח משיכה למרבית יוצאי זאבלודוב, והיו כמה מפגשים דלי משתתפים. מצב זה חייב יוזמה מחודשת.

מולע ברנשטין ז"ל בראש, יחד עם נחמה שמוש — שמואלי ובני משפחת גלרשטין — מינה, בתיה ועקיבא ניסו לשנות ולתת אופי חדש לכנס הזיכרון; — שהפגישה תוכנה אינה רק בטוי של אבל לעיירה שהושמדה, אלא מפגש המעלה זכרונות וסיפורים על אנשים מקומות ואירועים מיוחדים בהם התברכה והתאפיינה העיירה.

הפגישות נקבעו באופן קבוע באולם מכובד ב"בני ברית". החלק הראשון של המפגש הוקדש לטכס אזכרה וכולל; הדלקת ששה נרות, והזכרת שמות הנפטרים מיוצאי זאבלודוב בארץ. בעריכת הטכס זכינו בהשתתפות שנים אחדות של החזן סמק ז"ל, שהוא עצמו ניצול השואה. בקולו הערב היה מגיש יזכור מיוחד, משובץ בפרקי תהילים וקטעי שירה ודברי קישור מתאימים ומרגשים, שהוסיפו כבוד לאירוע. עם מותו של החזן סמק ז"ל מלווה אותנו תמיד בטכסים אלו, בן עירנו המוכר אבישי דולינסקי. למרות בריאותו הלקויה עושה מאמצים ושנה שנה הוא שומר על עריכת הטכס.

עם תום החלק הראשון הטכסי־דתי מוגש תה עם כיבוד שהחברות מכינות ומביאות לערב זה. אתנחתא זו משמשת תמיד לפגישות, לשיחות רעים, ולהחלפת כתובות; והסבתות מראות את תמונות הנכדים המוצלחים והיפים בהם נתברכה כל אחד מהן.

החלק השני עיקרו פולקלוריסטי ומוקדש לזכרונות, לסיפורים ולתיאורים. בחלק זה ראויים לציון, התיאורים המקוריים של אלי צסלר מחיפה, שמדי פעם היה מטייל איתנו בסימטאות זאבלודוב, עובר ומציץ בכל בית, מעלה את סיפוריו של כל דייר ודייר ומתאר את דמותו בחן וברגש. גם נחמה שמואלי, הרוח החיה בפגישות אלו, תרמה להצלחת המפגש בתיאור טיפוסים ואישים מזאבלודוב. זכרונה המעולה סייע לה לתאר באידיש עסיסית דמויות העיירה שנשכחו מלבם של רבים.

באזכרות אלו שילבנו קבלות פנים לאורחים שבאו לביקור ארצה. כדאי להזכיר את יצחק צסלר ז"ל, מעורכי "היזכור בוך" בארגנטינה, שמואל צסלר ואשתו, המורה הדגול שכולנו זוכרים מבית ספר תחכמוני, אשר תמיד הגיש לנו מפרי עטו, שירה ושירים. שמחנו לארח את בת שבע גולדווסר, בתו של שמואל צסלר, שיחד עם בני משפחתה השתקעה בארץ ופעמים רבות טעמנו מקריאה באידיש משירי אביה. אירחנו גם את פיניע כאראווסקי, את משפחת נורטון (נורזיץ) ואת משפחת שמוש, כל אלה תרמו בעין יפה למימון הוצאת "ספר זאבלודוב" בעברית.

בשנים האחרונות התברכנו בהשתתפותו של "דודע" דוד זאבלודובסקי, שעלה ארצה מארגנטינה. השחקן והקריין הידוע מזאבלודוב — ביאליסטוק, זכינו מפיו ערבים בלתי נשכחים של הפולקלור היהודי בקריאה ומשחק במיוחד הקטעים משלום עליכם, שהם תמיד טריים ואקטואליים, ואנו מקוים להענות "מדודע" עוד שנים רבות.

אנו מנסים לחפש את הצורות והתוכן לקירוב הדור הצעיר אל שורשיו. זאבלודוב יכולה להיות מקור של גאווה וכבוד לכולנו. "דפי זאבלודוב" בתרגום העברי, הם אחד הצעדים להשגת מטרה נעלה זו.

דור השואה טומן בליבו של כל אחד בית קברות, וכל אחד מאיתנו צריך להתמודד עם ירושה זו לפי רגשותיו וזכרונותיו. אנו צריכים להיות מסוגלים להפריד מבית הקברות שבלב — העצב והכאב על עולם שנחרב ואיננו — עם היופי האושר והתרבות המיוחדת, שאיפיינה את העיירה שלנו, שלא תישכח לעד.

באחת האזכרות בישראל
(גב' שרה גלרשטיין ז"ל במרכז התמונה)

אבישי דולינסקי ז״ל

שלמה דולינסקי, בני־ברק

לזכר אבי, אבישי בן שלמה דולינסקי ז״ל

צר לי אבי שלא זכית לראות את הספר על יהודי זאבלודוב, עיירה בה נולדת. עזבת עיירה זו, כאשר כל משפחתך נותרה שם והושמדה על ידי הצוררים הנאצים ימח שמם. עלית ארצה בודד, וכאן הקימות מחדש משפחה לתפארת. באזכרות של יוצאי זאבלודוב, שאתה היית אחד מפעיליה, העלית זכרונות מחיי זאבלודוב מימים עברו. תמיד הדגשת בפניי את האימרה ״כל ישראל ערבים זה לזה״, דבר שבא לידי ביטוי ברוח האחדות והאחוה אשר שררה תמיד בין אנשי זאבלודוב ועל נכונותם לבוא איש לעזרת רעהו. כן ציינת את המוסד ״לינת הצדק״ שהיה ידוע בפעולותיו הרבות לעזרת עניי העיר. דאגת להזכירני תמיד כי על ילדינו שנולדו בארץ לדעת את צור מחצבתם.

גם בימיך הקשים כאשר נלחמת במחלתך הקשה, תמיד הקפדת להיות נוכח באזכרות ליוצאי זאבלודוב. אתה היית זה אשר הספיד בתפילת ״אל מלא רחמים״ ו״קדיש״, בקולך הערב, את זכרם של קדושי זאבלודוב. בכאב עמוק, אסיים בקטע מתפילה זאת: ״לזכר הזכרת נשמתו של אבי, אבישי בן שלמה הלוי, תהא נשמתו צרורה בצרור החיים בגן עדן תהא מנוחתו ונאמר אמן״.

נפטר ט׳ בטבת תשמ״ז. יהי זכרו ברוך.

Editors: Nechama Shmueli-Schmusch
Jakob Turel-Gotlieb

Editorial Committee: Yitzchak Agmon
Mina Bar-On—Gelerstein
Akiva Gelerstein
Nechama Shmueli-Schmusch

Prepared for print: Nechama Shmueli-Schmusch

Chosen Pages from YIZKOR BOOK
(Buenos Aires 1961)
Translated from Yiddish into Hebrew
by Jakob Turel-Gotlieb

The edition of these "CHOSEN PAGES" in Hebrew
was enabled by the financial aid of:

The Families Northon-Nurzec, U.S.A.

Mrs. & Mr. Schmusch, Germany.

Mr. A. Agmon, General Manager of Delek Ltd. Israel,
who contributed in the name of Delek.

Members of The Zabludow Community in Israel.

May all the above be blessed for their contribution.

Editorial Committee

Publisher
The Zabludow Community
in Israel 1987

Printed in Israel
Vocational School "Yad Hahamisha", Kfar Chabad, 1987

על שם נחום גולדמן
The Nahum Goldmann
Museum of the Jewish Diaspora

T.A.

ZABLUDOW, TOWN S.E. OF BIALYSTOK, IN N.E. POLAND, JEWISH SETTLEMENT IN ZABLUDOW BEGAN TO DEVELOP TOWARD THE END OF THE 15TH CENTURY. THE WOODEN SYNAGOGUE, BUILT IN 1646 AND RESTORED IN 1765, IS ONE OF THE BEST EXAMPLES OF THE TYPE IN POLAND. AN IMPORTANT COMMERCIAL CENTER, ZABLUDOW WAS THE VENUE OF THE MEETINGS OF THE COUNCIL OF LITHUANIA IN 1664 AND 1667. THE RUSSIAN CONQUEST IN 1660 CAUSED TERRIBLE SUFFERING TO THE COMMUNITY. THE MINUTE BOOK (PINKAS) OF THE COMMUNITY, CONTAINING ITS RECORDS FROM 1650 TO 1800, AND OF THE BURIAL SOCIETY (1701--1819) ARE EXTANT. THE JEWISH POPULATION INCREASED FROM 831 IN 1764 TO 2,621 BY 1897 (68.6% OF THE TOTAL POPULATION). DURING THE 19TH CENTURY WEAVING AND TANNING INDUSTRIES DEVELOPED IN ZABLUDOW. OWING TO DETERIORATING ECONOMIC CONDITIONS, HOWEVER, MANY JEWS EMIGRATED TO THE UNITED STATES BETWEEN 1905 AND 1925. ZABLUDOW REVERTED TO POLAND AFTER WORLD WAR I. IN 1939 THE COMMUNITY NUMBERED ABOUT 2,000. DURING WORLD WAR II, THE JEWS OF ZABLUDOW WERE MOBILIZED BY THE GERMANS FOR WORK IN THE TANNERIES. ON NOVEMBER 2, 1942, THEY WERE DEPORTED TO THE DEATH CAMP AT TREBLINKA.

ZABLUDOW

Pages from
YIZKOR BOOK